

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

YAZAR SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE TÜRKİYE'DE HAZIRLANAN
YAZAR SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE
KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Doktora Tezi

Semih TOPSAKAL

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

YAZAR SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE TÜRKİYE'DE HAZIRLANAN
YAZAR SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE
KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Doktora Tezi

Semih TOPSAKAL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

YAZAR SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE TÜRKİYE'DE HAZIRLANAN
YAZAR SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE
KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

2- Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

3- Prof. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN

4- Doç. Dr. Erdoğan KUL

5- Dr. Öğr. Üyesi Bilge GÖKTER GENÇER

Tez Savunması Tarihi

14.09.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN danışmanlığında hazırladığım “Yazar Sözlükçülüğü ve Türkiye’de Hazırlanan Yazar Sözlükleri Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme (Ankara, 2023)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 14.11.2023

Semih TOPSAKAL

İÇİNDEKİLER

GÖRSEL TABLOSU	V
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	
1. Yazar Sözlükbilimi ve Yazar Sözlükleri	5
2. Yazar Sözlüklerinin Tarihi	8
3. Yazar Sözlüklerinin Tipolojisi	16
4. Yazar Sözlüklerinin Alt Türleri	24
II. BÖLÜM: YAZAR SÖZLÜKLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ	
1- MEGA YAPI (Megastructure)	37
1-1- Dış Veri (Outside Matter)	38
1.1.1. Ön Kısım	
1.1.1.1. Dış Kapak	40
1.1.1.2. İç Kapak	42
1.1.1.3. İçindekiler	44
1.1.1.4. Önsöz	47
1.1.1.5. Yönerge	49
1.1.1.6. Kısaltmalar	53
1.1.1.7. İşaretler / Simgeler	55
1.1.2. Arka Kısım	
1.1.2.1. Biyografi	57
1.1.2.2. Edebî Kişiliği	59
1.1.2.3. Kaynaklar	61
2- MAKRO YAPI (Macrostructure)	64
2.1. Derlem Oluşturulması	65
2.2. Madde Başı Seçimi	70
2.2.1. İçeriksel Sözlükbirimler	73
2.2.1.1. Tek Sözcükten Oluşanlar	73
2.2.1.2. Çok Sözcüklü Birimler (<i>Multi-word expressions</i>)	75

2.2.1.2.1. Birleşik Sözcükler	77
2.2.1.2.2. İkilemeler	80
2.2.1.2.3. Deyimler	82
2.2.1.2.4. Atasözleri	86
2.2.1.2.5. Eşdizimli Yapılar / Sözcük Birliktelikleri	89
2.2.2. İşlevsel Sözlükbirimler	92
2.2.3. Eskimiş / Arkaik Sözcükler	94
2.2.4. Standart Formu Bozulmuş Yapılar	95
2.2.4.1. Sözcüksel Sapmalar	96
2.2.4.2. Anlamsal Sapmalar	99
2.2.4.3. Sesbilgisel Sapmalar	101
2.2.4.4. Yazımsal (<i>Orthographic</i>) Sapmalar	103
2.2.4.5. Özel Adlarda Sapmalar	104
2.2.4.6. Diyalektal Sapma	105
2.2.5. Kırpma Formunda Sözcükler	106
2.2.6. Eksiltme Formunda Sözcükler	108
2.2.7. Karma Formunda Sözcükler	109
2.2.8. Başharflileştirme (acronym) Formunda Sözcükler	110
2.2.9. Özel Adlar	111
2.2.10. Mazmunlar	116
2.2.11. Argo	118
2.2.12. Dualar, Beddualar, İktibaslar	121
2.3. Madde Başının Sıralanması ve Sunum Stratejileri	123
3- MİKRO YAPI (Microstructure)	124
3.1. Madde Başının Biçimsel Özellikleri	126
3.2. Sıklık Bilgisi	127
3.3. Dilbilgisel Açıklama Alanı	129
3.4. Tanım / Anlam	132
3.4.1. Yazar Sözlüklerinde Göndergesel Anlam ve Sunum Yöntemleri	138
3.4.2. Yazar Sözlüklerinde Yananlam ve Sunum Yöntemleri	142

3.4.3. Yazar Sözlüklerinde Çokanlamlılık ve Sunum Yöntemleri	145
3.4.4. Yazar Sözlüklerinde Eşadlılık ve Sunum Yöntemleri	154
3.4.5. Yazar Sözlüklerinde Eşanlamlılık ve Sunum Yöntemleri	160
3.4.6. Yazar Sözlüklerinde Kolektif / Distribütif Anlam ve Sunum Yöntemleri	165
3.4.7. Yazar Sözlüklerinde Figüratif Anlam ve Sunum Yöntemleri ...	167
3.4.7.1. Yazara Ait Metinlerde Metaforların Tespiti ve Sunum Yöntemi	174
3.4.7.2. Yazara Ait Metinlerde Metoniminin Tespiti ve Sunum Yöntemi	181
3.4.7.3 Yazara Ait Metinlerde Kinayeli Kullanımların Tespiti ve Sunum Yöntemi	185
3.4.7.4. Yazara Ait Metinlerde Dolaylama / Periphrasis Kullanımlarının Tespiti ve Sunum Yöntemi	188
3.5. Yazar Sözlüklerinde Tanıkların Sunum Yöntemleri	190
3.6. Formulaic / Multi-word Expressions Ögelerinin Sunum ve Sunum Yöntemleri	196
3.6.1. Birleşik Sözcüklerin Sunumu	196
3.6.2. İkilemelerin Sunumu	198
3.6.3. Deyimlerin Sunumu	199
3.6.4. Atasözlerinin Sunumu	201
3.8. Notlar	202
3.9. Dizin	204

III. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE YAPILAN VE YAYIMLANAN BAZI YAZAR / ESER SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

1. <i>Ahmet Haşim Sözlüğü</i>	207
2. <i>Bosnalı Sâbit Dîvânı’nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü</i>	213
3. <i>Safahat Sözlüğü</i>	218
4. <i>Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî Dîvânı’nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü</i>	221

5. <i>Nâili Divanı Sözlüğü</i>	225
6. <i>Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü</i>	228
7. <i>Tanpınar Sözlüğü</i>	233
8. <i>Yaşar Kemal Sözlüğü</i>	236
9. <i>Kutatgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü</i>	240
SONUÇ	244
KAYNAKLAR	249
ÖZET	263
ABSTRACT	264

Görsel Tablosu

Görsel 1: Bağlamlı dizin madde yapısı	26
Görsel 2: Sözlük maddesine örnek 1	26
Görsel 3: Sözlük maddesine örnek 2	29
Görsel 4: Sözlük maddesine örnek 3	32
Görsel 5: Sözlük maddesine örnek 4	32
Görsel 6: Sözlük maddesine örnek 5	33
Görsel 7: Sözlük maddesine örnek 6	34
Görsel 8: Mega yapı	38
Görsel 9: Mega yapı, dış veri	40
Görsel 10: Dış (ön) kapak örnekleri	41
Görsel 11: Dış (arka) kapak örnekleri	42
Görsel 12: İç kapak örneği	44
Görsel 13: İçindekiler örneği 1	45
Görsel 14: İçindekiler örneği 2	46
Görsel 15: İçindekiler örneği 3	46
Görsel 16: Önsöz örneği 1	48
Görsel 17: Önsöz örneği 2	49
Görsel 18: Yönerge örneği 1	51
Görsel 19: Yönerge örneği 2	52
Görsel 20: Kısaltma örneği 1	53
Görsel 21: Kısaltma örneği 2	54
Görsel 22: İşaretler, simgeler örneği	56
Görsel 23: Biyografi örneği	58
Görsel 24: Edebî kişilik – sanat – sözvarlığı ilişkisi	60
Görsel 25: Edebî kişilik hakkında bilgiye örnek	61
Görsel 26: Kaynaklara örnek 1	62
Görsel 27: Kaynaklara örnek 2	63
Görsel 28: Yazar sözlüğünün makro ve mikro yapısı	65
Görsel 29: Madde başı seçilebilecek sözlükbirimler	72
Görsel 30: Sözcük biçimin (<i>wordform</i>) sözlükselleşmesi	74
Görsel 31: Kalıpsal ifadeler	76
Görsel 32: Birleşik sözcüklere örnek	80

Görsel 33: İkilemelerin sınıflandırılması	81
Görsel 34: Deyimsel yapılanma şeması	83
Görsel 35: <i>Türkçe Sözlük</i> 'te atasözü	88
Görsel 36: Sözcük birliktelikleri	92
Görsel 37: Bağımsız biçimbirimler	93
Görsel 38: Eskimiş / arkaik sözcük kullanımına örnek	95
Görsel 39: Özel adların kullanılmasına örnek	115
Görsel 40: Mazmun açıklama örneği	117
Görsel 41: Ayetlerin sözlükte gösterilmesine örnek 1	121
Görsel 42: Ayetlerin sözlükte gösterilmesine örnek 2	122
Görsel 43: Ayetlerin sözlükte gösterilmesine örnek 3	122
Görsel 44: Sözlük maddesinin bileşenleri	125
Görsel 45: Sözlük maddesinin iç diziliş sırası	125
Görsel 46: Madde başının biçimsel özelliği	126
Görsel 47: Madde başında eşadlılığın gösterilişi	127
Görsel 48: Sıklık bilgisi 1	128
Görsel 49: Sıklık bilgisi 2	129
Görsel 50: Dilbilgisel açıklama alanı 1	131
Görsel 51: Dilbilgisel açıklama alanı 2	131
Görsel 52: Tanım – anlam	133
Görsel 53: Anlam sırası	137
Görsel 54: Gösterge – gönderge ilişkisi	138
Görsel 55: Anlam üçgeni 1	139
Görsel 56: Anlam üçgeni 2	139
Görsel 57: Gösterge – gönderge örneği	141
Görsel 58: Yananlam düzlemi	143
Görsel 59: Çokanlamlılıkta anlam ilişkisi	152
Görsel 60: Çokanlamlılık örneği	153
Görsel 61: Eşadlılıkta anlamsal bağlantısızlık	156
Görsel 62: Eşadlılık örneği 1	157
Görsel 63: Eşadlılık örneği 2	157
Görsel 64: Eşanlamlılıkta anlam ilişkisi	162
Görsel 65: Tam eşanlamlılıkta anlam ilişkisi	163

Görsel 66: Tanık cümlesi örneği 1	191
Görsel 67: Tanık cümlesi örneği 2	191
Görsel 68: Tanık cümlesi örneği 3	192
Görsel 69: Tanık cümlesi örneği 4	193
Görsel 70: Tanık cümlesi örneği 5	194
Görsel 71: Birleşik sözcüklerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1	196
Görsel 72: Birleşik sözcüklerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2	197
Görsel 73: İkilemelerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1	198
Görsel 74: İkilemelerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2	199
Görsel 75: Deyimlerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1	200
Görsel 76: Deyimlerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2	201
Görsel 77: Atasözlerinin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1	201
Görsel 78: Atasözlerinin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2	202
Görsel 79: Dizin örneği 1	204
Görsel 80: Dizin örneği 2	205
Görsel 81: Dizin örneği 3	205
Görsel 82: Sözlük maddesine örnek 7	209
Görsel 83: Sözlük maddesine örnek 8	210
Görsel 84: Sözlük maddesine örnek 9	211
Görsel 85: Sözlük maddesine örnek 10	214
Görsel 86: Sözlük maddesine örnek 11	214
Görsel 87: Sözlük maddesine örnek 12	215
Görsel 88: Sözlük maddesine örnek 13	216
Görsel 89: Sözlük maddesine örnek 14	217
Görsel 90: Sözlük maddesine örnek 15	218
Görsel 91: Sözlük maddesine örnek 16	219
Görsel 92: Sözlük maddesine örnek 17	223
Görsel 93: Sözlük maddesine örnek 18	224
Görsel 94: Sözlük maddesine örnek 19	226
Görsel 95: Sözlük maddesine örnek 20	227
Görsel 96: Sözlük maddesine örnek 21	228
Görsel 97: Sözlük maddesine örnek 22	230
Görsel 98: Sözlük maddesine örnek 23	232

Görsel 99: Sözlük maddesine örnek 24	234
Görsel 100: Sözlük maddesine örnek 25	235
Görsel 101: Sözlük maddesine örnek 26	237
Görsel 102: Sözlük maddesine örnek 27	238
Görsel 103: Sözlük maddesine örnek 28	238
Görsel 104: Sözlük maddesine örnek 29	239
Görsel 105: Sözlük maddesine örnek 30	240
Görsel 106: Sözlük maddesine örnek 31	241
Görsel 107: Sözlük maddesine örnek 32	241
Görsel 108: Sözlük maddesine örnek 33	242

KISALTMALAR

akt. Aktaran

bk. Bakınız

ed. Editör

TS Türkçe Sözlük

İng. İngilizce

mec. Mecaz

vb. ve başkası, ve benzerleri...

vd. ve diğerleri

TDK Türk Dil Kurumu

ÖNSÖZ

Sözlükler bütün diller için vazgeçilemeyecek başvuru kaynaklarının başında gelmektedir. Bu kapsamlı çalışmalar, çeşitli amaçlarla ve farklı hedef kitlelere göre kendi arasında sınıflara ayrılır. Bunlardan birisi de yazar / eser sözlükleri olarak isimlendirilen sözlüklerdir. Genellikle bir yazar / şairin sözvarlığı üzerine hazırlanan özel sözlükler olarak değerlendirilirler. Sözlük türü üzerine yapılan kuramsal çalışmalara rağmen, Türkiye'de son 20 yılda akademik seviyede de pek çok örneğine şahit olduğumuz yazar sözlüğü, bağlamli dizin, eser sözlüğü üzerine kuramsal bir çalışma bulunmamaktadır. Sadece genel sözlük türü sınıflandırmalarında eser sözlükleri, yazar sözlükleri gibi özel sözlükler şeklinde ve kısa açıklamalarla yer alan bu sözlük türüyle ilgili teorik arka planın olmaması, yazar sözlükleriyle ilgili parametrelerin belirsizliği bu çalışmaya girişilmesindeki en önemli sebeplerden birisidir. Türkiye'deki sözlükbilim araştırmaları için yeni olan bu sözlük türünde birçok çalışmanın bulunması ve bu çalışmalardaki birbirinden uzak uygulamaların varlığı da bu tezin hazırlanma sebepleri arasında gösterilebilir.

Yazar sözlüklerinin genellikle yazar ve şairler hakkında hazırlandığı göz önüne alındığında bu sözlüklerin hem edebiyat biliminin hem de sözlükbilimin birikimleri üzerine bina edileceği aşikârdır. Bu sebeple tezle ilgili okumalar, sözlükbilim ve edebiyat bilimi merkezinde olmakla birlikte olguları daha çok belirginleştirmek için ilgili disiplinlerden yararlanma yoluna gidilmiştir.

Bu zorlu süreçte bütün bilgi birikimiyle, tecrübesiyle, samimiyetiyle bu tezin hazırlanmasında desteği, yardımı ve yol göstericiliği inkâr edilemeyecek değerli

danışmanım Sayın Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a teşekkürlerimi ve minnettarlığımı belirtmek isterim. Ayrıca Tez İzleme Komitesi toplantılarında beni sabırla dinleyen ve görüşlerini, eleştirilerini, desteklerini esirgemeyen hocalarım Sayın Prof. Dr. Ali GÜNEŞ'e ve Doç. Dr. Erdoğan KUL'a, doktora ders döneminde ve sonrasında hep yanımda olan Doç. Dr. Murat KÜÇÜK'e teşekkürlerimi sunuyorum. Birçok kaynağa ulaşma noktasında yardımlarını eksik etmeyen Mustafa TIZLAK ve Kadir UZUN'a, Rusça çevirilerde yanımda olan Dr. Anzhela KUZEMBAYEVA ve Ekrem BEYAZ'a da ayrıca teşekkür ederim.

Doktora sürecinin ders ve tez aşamasında benden desteğini ve duasını hiç eksik etmeyen ve bu süreçte kaybettiğim kıymetli annem Şevkiye TOPSAKAL'ı rahmetle anmak istiyorum. Desteğini ve duasını benden eksik etmeyen babam Duran TOPSAKAL'a teşekkür ederim. Ayrıca bazen ortak zamanlarımızdan çalarak doktora çalışmalarına ayırdığım için eşim Tuğba Büşra TOPSAKAL ve biricik oğlum Semih Kerem TOPSAKAL'a da anlayışı ve hoşgörüsü için teşekkürü bir borç bilirim.

Semih TOPSAKAL

2023

GİRİŞ

“Sözcük, sözlükbirimin belli bir tümcede ve belli bir durumda gerçekleşen bir görünüşüdür.” der Viktor Vinogradov (Todorov, 2005: 104). Bu sebeple ses nasıl sesbirimin bir gerçekleşme biçimiye, sözcüklerin de sözlükbirimlerin gerçekleşme biçimi olduğunu belirtir. Bu düşünce daha en başta sözcüklerin temel anlamlarına yakın ya da uzak görece bir kullanımının altını çizer. Sanatçı herhangi bir edebî metin oluştururken sözcükleri göndergesel anlamda (düz / temel / gerçek anlam) kullanabileceği gibi bu anlama çeşitli ilgilerle bağlı yananamlarda ya da bütün bu anlamların dışında tamamen kendi muhayyilesinde canlandığı herhangi bir varlığa, duruma karşılık gelen figüratif anlamlarda da kullanabilir. Bu durumda bir metnin yorumlanabilmesi, üzerine okumalar yapılabilmesi ve sanatçının sözvarlığının tespiti için yazarın sözcükleri hangi anlamlarda kullandığının bilinmesi gerekir. Vinogradov; şiirsel kullanımın, gündelik dilin belirtici nitelik olarak verdiği nüanslardan farklı anlam nüanslarını vurgulayarak sözlükbirimi dönüşüme uğrattığını ifade eder (Akt. Todorov, 2005: 104). Bu dönüşüm elbette birtakım formlar ya da anlamsal transferler sayesinde gerçekleşir. Sanatçıya bu özgürlüğü veren en büyük güç edebî sanatların sağladığı anlam zenginliğine başvurmaktır. Sözcüklerin anlamını dönüştüren, çoğaltan; kültürel, ekonomik, psikolojik ve toplumsal etkenlerin, edebî sanatların, bağlam vb. özelliklerin belirlenmesi; sözcükle eseri meydana getirenin anlam dünyası arasındaki kapının aralanmasına hizmet eder.

Yazar sözlükçülüğüyle ilgili hazırlanan bu tez çalışmasında öncelikli olarak bu durumun yani yazar veya şairin bu anlam dünyasının göz ardı edilmeden ona ait sözvarlığının nasıl derlenip sözlük biçimine getirilebileceğinin ilkeleri belirlenmeye

alışıldı. Yazarı şekillendiren iç ve dış dünyanın bilinmesinin, onun dil ve sanat anlayışındaki özgünlüğünün de aydınlatılmasında önemli katkıları olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte yazar sözlükleri, doğru tespit edilmiş parametreler sayesinde, metni oluşturan yapı taşı durumundaki sözvarlığının birbiriyle olan anlamsal ilişkisinin, birlikte oluşturduğu bağlamsal yapının da doğru bir şekilde ortaya konulmasına hizmet edecektir. Sanatçı ile eserleri ve sözvarlığı değerlendirilirken bu bileşenlerin dışına çıkılması durumunda, sözlük hazırlayıcısı metnin bağlamı dışına çıkabileceği gibi, metne aşırı yorum katacak ve metinden uzaklaşmış olacaktır.

Yazar sözlükleriyle ilgili belli başlı bazı parametrelerin belirlenmesi hem yazar sözlüğü hazırlamak isteyenlere yol gösterecek hem de yazar sözlüğü hazırlayacak araştırmacıların olabildiğince metnin sınırları içinde kalabilmelerine imkân sağlayacaktır. Ayrıca yazar sözlüklerinin hangi yapılanmayla ve hedef kitlesine hangi şekil ve muhtevayla sunulması durumunda daha fazla kullanım kolaylığı sağlayacağı ve metnin anlaşılmasına nasıl daha çok hizmet edeceği de bu çalışmada sorgulanacak olguların başında gelmektedir.

Yazar sözlükleriyle ilgili parametrelerin belirlenmeye çalışıldığı, yazar sözlüklerinin bileşenleriyle ilgili tespitler ve önerilerin yapıldığı bu çalışma üç bölüm hâlinde düşünüldü. Birinci bölümde yazar sözlüklerinin tanımı, tarihi, tipolojisi, alt türleri gibi başlıklara yer verildi. Bu bölüm hazırlanırken yazar sözlükleriyle ilgili Türkçe ve diğer dillerde oluşturulmuş alanyazındaki / literatürdeki teorik, kavramsal çalışmalar ve yazar / eser sözlüğü sınıfına girebilecek örnekler de incelemeye alındı. Buradaki her türlü yapısal eksiklik ve sağlamlık değerlendirildi, bir kuramsal çerçeve

izilmeye alışıldı. Szlklkle ilgili kavramlar için alanyazındaki terminolojiye bağlı kalınmaya çalışıldı.

İkinci bölümde, yazar sözlüklerinin alanyazındaki teorik ve kavramsal çalışmalarından, dünyadaki ve Türkiye’deki yazar sözlüğü örneklerinden yola çıkılarak yazar sözlükleri için parametreler (ilkeler) belirlenmeye çalışıldı. Mega yapıda yazar sözlüklerinin genel planda nasıl olması gerektiği ve mega yapıyı oluşturan bileşenler, başlıklar hâlinde sunulmaya çalışıldı. Mega yapının sözlüğün makro yapısıyla birlikte bütün bir sözlüğün tamamını kapsadığının altı çizilerek makro yapı dışında kalan sözlük bileşenleri dış veri olarak adlandırıldı. Bu bölüm de kendi içinde n kısım ve arka kısım olarak iki bölüm olarak değerlendirildi. Bu bölüme ait alt başlıklar hakkında kısa açıklamalar verilerek yazar sözlüklerinin n kısmında olabilecek bileşenler için önerilerde bulundu. Makro yapıda özellikle sözvarlığı derlenirken ne tür sözcük yapılarının madde başı olarak alınması gerektiği üzerinde yoğunlaşıldı. Yazar sözlükleri ile genel dil sözlüklerinin bu noktada ayrıştığı yerlerin altı çizilmeye çalışıldı. Yazar sözlüklerinin hazırlanırken yazara ait hiçbir sözvarlığının dışarıda bırakılmaması gerektiği savunularak tek tek madde başı olabilecek söz varlıkları incelendi. Yine bu bölümde madde başlarının sırası ve derlem hakkında da bilgiler verilerek birtakım önerilerde bulundu. Mikro yapıda ise makro yapıda belirlenmiş madde başı sözcüklerin i yapısıyla ilgili parametreler belirlenmeye çalışıldı. Bu bölümde de özellikle madde başlarının anlamsal özellikleri üzerinde durulmaya çalışıldı. Sözcüklerin göndergesel anlamları, yananlamları, okanlamlılık, eşadlılık, figüratif anlamlar gibi meseleler hakkında kavramsal bilgiler sunuldu ve tartışmalarda bulundu. Bu tür anlamların yazar sözlüklerinde nasıl verilmesi

gerektiğiyle ilgili çıkarımlarda bulunuldu. Yine mikro yapıda bir sözlük maddesinin biçimsel özellikleriyle ilgili de önerilerde bulunuldu.

nc bölümde Türkiye’de hazırlanmış yazar sözlüğü olarak adlandırılmış bazı sözlükler hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Burada mümkün olduğunca farklı türden sözlükler ele alınarak örnek çeşitliliğine dikkat edilmeye çalışıldı. Ansiklopedik sayılabilecek sözlüklere, bağlamlı dizinlere, ya da yazara ait sözvarlığının bir kısmına veya belli başlı sözcüklere yer veren yazar sözlüklerine değinilmeye çalışıldı.

I. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

1. Yazar Sözlükbilimi ve Yazar Sözlükleri

Kuramsal uygulamaya bağlı ya da tamamen amatörce meydana getirilen yazar sözlükleriyle ilgili açıklamalara geçmeden önce yazar sözlüklerinin kavramsal ve teorik alt yapısını, sınırlarını, tipolojisini, makro ve mikro yapısını saptamaya çalışan “yazar sözlükçülüğü / yazar sözlükbilimi” hakkında genel bilgiler vermekle konuya başlamayı uygun bulduk.

Genel sözlük tanımlarından ve uygulamalarından farklı olarak “yazar sözlükleri”yle ilgili birbirinden farklı özellikte uygulama örneklerinin yaygınlaşması bu uygulama alanıyla ilgili teorik çalışmalara da bir ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. İşte bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yazar sözlüklerinin tarihi, amaçları, yöntemleri, makro ve mikro yapısı, tipolojisi gibi konuları kendisine çalışma alanı seçen yeni, bağımsız bir bilimsel çalışma ve uygulama alanı meydana gelmiştir: Yazar Sözlükbilimi / Yazar Sözlükçülüğü.

Batı literatüründe “*author lexicography*” ve “*writer lexicography*” (Hartmann ve James 2002) kavramları yazar sözlükbilimi / yazar sözlükçülüğü için karşılık olarak kullanılmaktadır. Rus sözlükçülük geleneğinde ise “*pisatel'skaya leksikografiya*” ve “*avtorskaya leksikografiya*” kavramları 1990’larda birincisi daha yaygın olmak kaydıyla birlikte görülmektedir. Şestakova, Rus sözlükçülük geleneğinde “*pisatel'skaya leksikografiya*” ve “*avtorskaya leksikografiya*” terimlerinin ikili kullanımının 90’lı yıllar boyunca devam ettiğini, 21. yüzyılın başlarından itibaren “*avtorskaya leksikografiya*” kavramının kullanımının belirgin bir şekilde arttığını ifade eder (Şestakova, 2011: 21).

Rus sözlükçülük geleneğinde böyle bir ikilemin olması “pisatel” ve “avtor” sözcüklerinin anlamsal temellerinin ortaklığına bağlanır. Şestakova, edebî eserler yazan kişi için “pisatel”; edebî veya herhangi bir eser yaratan kişi için “avtor” sözcüğünün kullanıldığını ve ikincisinin anlam kapsamının daha geniş olduğunu belirtir (Şestakova, 2011: 24). Kozyrev ve Černjak, günümüzde yazar sözlükçülüğünde sıklıkla politik isimlerin de konu olmasından dolayı edebî bir kişiliğe atfen kullanılan *pisatel* / *writer* teriminin yerini *avtor* / *author* sözcüğüne bıraktığını söyler (Kozyrev ve Černjak, 2015: 246) .

Bizde genel sözlükçülük içerisinde yazar sözlükleri için ayrılmış müstakil bir kol, dal bulunmadığından bu tarz kavram ikileminden söz edilemez. Bu çalışmada ister edebî bir eser olsun ister farklı türde (ilmî, felsefî, hukukî vb.) tamamı için “Yazar Sözlüğü” ifadesi kabul edileceğinden bu tür sözlüklerin teorisi ve uygulama alanlarıyla ilgili çalışmalar için de “yazar sözlükçülüğü / yazar sözlükbilimi” kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir.

Şestakova, yazar sözlükçülüğünü bir yazar veya yazar grubunun sözvarlığını derleme, inceleme, kullanım olanaklarını belirleme kuramı ve uygulaması olarak tanımlar (Şestakova, 2011: 16). Hartman ve James, *Dictionary of Lexicography* adlı sözlüklerinde AUTHOR LEXICOGRAPHY maddesinde yazar sözlükçülüğünü yazar sözlüklerinin tasarımı, derlenmesi, kullanılması ve değerlendirilmesiyle ilgili bir faaliyetler birleşimi olarak tanımlamaktadır. Yazar sözlüğü içinse AUTHOR’S DICTIONARY maddesinde bir yazarın eserlerinde kullandığı sözcük kadrosuyla ilgili bilgi sağlayan bir çeşit başvuru eseri tanımlamasını yapar (Hartmann ve James, 2002: 10).

Kısaca “Yazar Sözlükçülüğü / Yazar Sözlükbilimi” bir yazar veya yazar grubunun sözvarlığı üzerine hazırlanacak sözlüklerin teorisi, tarihi, makro ve mikro yapısı, tipolojisi, sınırları vb. kuralları üzerine odaklanan bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Bu bilim dalının ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış uygulama örnekleri içinse “Yazar Sözlüğü / Yazar Dil Sözlüğü” ifadeleri doğru karşılık olarak görülmektedir.

Dubičinskiy, yazar sözlükleri için belirli bir yazarın eserlerinde kullanılan sözcükleri içeren ve açıklayan karmaşık bir sözlük ifadelerini kullanır. Ona göre bir yazar sözlüğü, yazarın tüm eserlerinin, mektuplarının, taslaklarının ve resmî yazılarının eksiksiz bir örneği olabileceği gibi yalnızca belirli eserlerden sözcükleri de içerebilir (Dubičinskiy, 2008: 172).

Aksan, yazar sözlüklerinin bir sanatçının, bir yazar, ozan ya da düşünürün yapıtlarında geçen öğeleri topladığını, bu sebeple hem dil incelemeleri hem de yazın çalışmaları açısından önemli olduğunu; bir sanatçının kişilik özelliklerini, ilgi alanlarını, değer verdiği kavramları yansıttığı kadar, dil içinde kendi kullandığı sözvarlığını belirlemesi dolayısıyla da yararlı kaynaklar olduğunu belirtir (2015: 82). Aksan aynı eserinde metin sözlüklerinin ise belli bir sanat yapıtının (roman, şiir kitabı gibi), önemli bir metnin (dinsel metinler, anayasalar, destanlar gibi) sözvarlığını, bu alanda çalışanlara yardımcı olmak üzere derleyen kitaplar olarak değerlendirir (2015: 83).

Yazar sözlükleri yazarın/şairin yaşadığı ve eser verdiği çağın dil ve edebiyat yetkinliklerinin yanında yazara ait dil ve üslup özelliklerini, sözcük seçimlerini, imge ve metaforlarını yani figüratif dilini, metinlerarası gönderimleri, yazarın türettiği yeni

sözcükleri, eserini meydana getirdiği dile sağladığı katkıları da göstermeye hizmet eder.

Özezen ve Sözer *Türkiye’de Yazar Sözlükçülüğü Çalışmaları ve Orhan Kemal Sözlüğü* adlı bildirisinde yazar sözlüklerini şiir, roman, öykü, tiyatro gibi her türden edebî metin yazarlarının sözcük evrenini genel olarak sıklık değerleriyle ortaya koyan sözlükler olarak açıklar (2014: 232). Söz konusu bildiride ayrıca yazar sözlüklerinin hedefinin yazarın kendi bireysel sözcük ve kavram dünyasını vermesinin yanında üyesi olduğu dilin, dönemin veya sahanın sözvarlığı hakkında da fikir vermek olduğu belirtilir. Bu sebeple yazar sözlükleri hem üslup çalışmaları dolayısıyla edebiyat alanına hem de sözvarlığı çalışmaları dolayısıyla leksikoloji ve sözlükbilim çalışmalarına veri sunar.

Yazar ve eser sözlükleri birçok açıdan farklı kullanıcılar için veri sağlar. Konu edindiği yazarın veya eserlerinin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılabilmesine hizmet eder. Yazar sözlükleri, yazarın veya şairin yaşadığı dönemde geçerli dil kurallarının ve kullanılan sözvarlığının tespit edilmesini sağlar. Bunun yanı sıra yazara ait metinlerde yer alan sözcüklerin dilbilgisel açıdan incelenmesine ve anlam bakımından yorumlanabilmesine katkı sağlayacağından, yazar sözlüklerinin hem edebiyat bilimi açısından hem de genel sözlükbilim açısından önemli çalışmalar olduğu söylenebilir.

2. Yazar Sözlüklerinin Tarihi

Daha çok eser sözlükleri arasında değerlendirilebilecek çalışmalar Arap coğrafyasında *Kur’an-ı Kerim*’de anlamları bilinmeyen sözcüklerin İslam peygamberi Hz. Muhammed’in sahabelere verdiği cevaplarla başladığı kabul edilir. Yavuzarslan,

Araplarda sözlük çalışmalarının *Kur'an*'dan sonra çıktığını ifade eder. *Kur'an*'ın sözvarlığını doğru öğrenmek ve *Kur'an*'daki anlaşılamayan (garâ'ib) sözcükleri çözmek için hazırlanan bu çalışmaların özelliklerini şu şekilde belirtir:

“Başlangıçta *Kur'an*'da geçen ve dilde çok yaygın olmayan kelimeleri, eşanlamli kelimeleri, aynı kelimenin çeşitli ayetlerde taşıdığı farklı anlamları; yine hadislerde geçen ve az kullanılan kelimelerin anlamlarını tespit etmek için şiir ve atasözü gibi din dışı edebî ürünlerdeki sözvarlığını açıklama aracı olarak kullanılıyordu (Yavuzarslan, 2009: 1).”

İbn Abbas'tan nakledilen, *Kur'an*'da anlamı bilinmeyen sözcüklerin hangi kabilelere ait olduğuna ve ne anlama geldiğine dair rivayetlerin Atâ b. Ebû Rebâh tarafından derlendiği *Garîbü'l-Kur'an*; İbn Abbas'ın *Kur'an*'da Kureyş dışındaki Arap kabilelerinin lehçelerinden veya başka dillerden gelen sözcükleri açıkladığı *el-Lugât fi'l-Kur'an*; Hâricî liderleri Nâfi' b. Ezrak ile Necde b. Âmir'in, *Kur'an*'daki 200 kadar garîb sözcükle ilgili olarak kendisine sordukları soruları eski Arap şiirinden örnekler zikrederek cevapladığı *Mesâ'ilü Nâfi' b. el-Ezrak* adlı eserler bu kategoride değerlendirilir (Cerrahoğlu, 1996: 379-380). Yine bu bağlamda garîbü'l-*Kur'an* ve garîbü'l-hadîsle ilgili eserlerin de burada anılması gerekir.¹

Alpak, Arap sözlükçülüğü ile ilgili hazırlamış olduğu tezinin “Garibu'l-Kur'an” ile ilgili sözlükler bölümünde, ilk çalışmanın İbn Abbas'a ait olduğunu daha sonra Ebu Said Eban b. Tağleb b. Rebah el-Bekri'nin de bu sahada çalışmış olduğunu

¹ Garîbü'l-Kur'an ve garîbü'l-hadîs isimleri bir tür adı olarak kullanıldığı gibi hazırlanan eserler için ad olarak da kullanılmıştır. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) ve Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî es-Sicistânî'nin (ö. 330/941) *Garîbü'l-Kur'an*; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) ve Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî'nin (ö. 285/899) *Garîbü'l-Hadîs* adlı eserleri örnek olarak verilebilir. Daha geniş bilgi için *TDV İslam Ansiklopedisi*'nin garîbü'l-Kur'an ve garîbü'l-hadîs maddelerine bakılabilir.

belirtir. Bu konuda Ebu Abdurrahman Abdullah b. Yahya b. El-Mubarek'in (ibnu'l Yezidi) de *Garibu'l-Kur'an* ve *Tefsiruhu* isimli eserinden bahsedilir. Ebu Muhammed Kuteybe b. Abdullah ed-Dineveri'nin *Te'vilu Müşkili'l Kur'an* adlı tamamlayıcı mahiyetteki eserinin de bu alanla ilgili olduğu belirtilir. Bir başka çalışma da Ebu Muhammed er-Rağıb b. el-İsfehani'ye ait *el-Müfredat fî Garib-il Kur'an* adlı çalışmadır. Ayrıca bu konuda Ebu Muhammed Yahya b. el- Mubarek, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna, Ebu Said el-Esmâi, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Selam, Ebu Muhammed el-Hazreci, Ebu'l Mali el-Bağdadi, Ebul Ferec el-Cevzi gibi ilim adamlarının da çalışma yaptığı bu tez çalışmasında belirtilir (Alpak, 2006: 17-18).

Yazar sözlükleriyle ilgili tanımların farklılığı kadar tarihiyle ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Nurzhanova ve Otarbekova (2017) yazar sözlüklerini eski Yunan dönemine kadar götürürler. Büyük şair ve yazarlarla ilgili sözlük ihtiyacının çok eski zamanlarda bile mevcut olduğunu ve bu sebeple III. yüzyılda Homer'in eserlerinin sözlüğünün hazırlandığını belirtirler. XI. yüzyıl şairlerinden Asadi Tusi tarafından derlenen *Lûgat-i Furs Sözlüğü*'nün de Horasan ve Orta Asya'da yaşayan şairlerin kullandığı anlaşılması zor sözcükleri açıklama amacıyla hazırlanmış olduğunu, XII. ve XIX. yüzyıllar arasında hazırlanan bazı sözlüklerin Firdevsi'nin *Şehnâme*'sini anlayabilmek için ders kitabı olarak okutulduğunu belirtirler. Şairler ve onların şiirleri üzerine hazırlanan bu eserlerin şiirsel dilin gelişmesine hizmet ettiğini savunurlar (Nurzhanova – Otarbekova, 2017). Yine bu konuda Tali-i İmanî-i Heratî'ye

ait *Bedâyi'ü'l-Lugat*², Mirzâ Muhammed Mehdi Han-ı Esterâbâdî'ye ait *Senglâh*³, Muhammed Hoyi'ye ait *Hulâsa-i Abbâsî*⁴, Fazlullah Han'a ait *Çağatayca-Farsça Lûgat*⁵, Fethali Kaçar Kazvinli'ye ait *Behcetü'l Lugat*⁶ (*Lugat-i Etrakiyye*) ve Şeyh Muhammed Sâlih-i İsfahanî'ye ait *Et Tamga-yı Nâsırî* adlı çalışmaların hem yazıldıkları dönemde hem de sonraki zamanlarda sözlük ve sözlükçülük alanında birçok çalışmaya örnek olduğunu belirtmek gerekir.⁷

Karpova (2011), yazar sözlükçülüğünün köklerini XI. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan *İncil* konkordanslarına kadar götürür. Bu konkordanslar, derleyen kişinin kişisel tercihlerine göre seçilmiş kutsal metinlerin zor anlaşılan, dikkate değer sözcükleri hakkındaki yorumları ihtiva eder (Karpova, 2011: 4). Bu ilk *İncil* konkordansları ve takip eden zamanlarda hazırlanan konkordanslar genellikle hazırlayanların anlaşılması zor, belirsiz ya da ilginç buldukları sözcükleri topladıkları

² Ouggli, A. K. A. (2020). “Bedâyi'ü'l-Lugat'ta Geçen Çağatay Türkçesi Kelimeler ve Örnek Beyitlerin İncelenmesi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri.

³ Hiyavî, R. (1376). *Senglâh: Ferheng-i Türkî be Farisî Mirza Mehdi Han Esterabadî*, Neşr-i Merkez, Tahran.

⁴ Miandoab, N. Z. (2010). “Muhammed bin Abdu's-Sabur Hoyi, Hulasay-i Abbasi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

⁵ Öztürk, S. (2020). “Fazlullâh Han Lügâtî (inceleme-metin-dizin)”, *Doktora Tezi*, Samsun.

⁶ Rahimi, F. (2016). “Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü”, *Doktora Tezi*, Ankara.

⁷ Bunlara ek olarak şu çalışmalara da bakılabilir.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş – Metin – Notlar – Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Lûgat-ı Ferišteoğlu ve Lûgat-ı Kâmin-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul. Bu çalışma ile ilgili Yavuzarslan'ın değerlendirmesine de bakılabilir: Yavuzarslan, P. (2001). “Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça - Türkçe Sözlük Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, 14 (1).

bir çalışma alanı hâline gelmiştir. Karpova, *İncil* konkordanslarının sözlükbilimi alanına çok büyük katkılar sağladığını ve sonraki zamanlarda ortaya çıkacak olan yazar sözlüklerinin de bir prototipi olduğunu belirtir (Karpova, 2011: 5). Karpova, *İncil* konkordanslarının sonraki sözlükçüler tarafından yazar sözlükleri için birer kaynak ve numune olarak kullanıldığını da belirtir.

Karpova, yazar sözlükçülüğü kapsamında hazırlanmış birçok sözlük örneği verir: İngiltere’de W. Shekeaspeare⁸, J. Milton⁹; Almanya’da Johann Wolfgang Göthe¹⁰, Friedrich Schiller¹¹, Thomas Mann¹², Bertolt Brecht¹³; Fransa’da Jean Racine¹⁴, Victor Hugo¹⁵; İtalya’da Dante¹⁶; Norveç’te Henrik Ibsen¹⁷; Rusya’da

⁸ Ayscough, S., (1790). *An Index to the Remarkable Passages and Words Made Use of by Shakespeare*; Calculated to Point Out the Different Meanings to Which the Words are Applied. London: Thomas Tegg.

Clark, M., (1845). *The Complete Concordance to Shakespeare*. London: Charles Knight and Co.

⁹ Lushington, G., (1857). *A Complete Concordance to the Poetical Works of Milton*. Madras: Pharoah.

¹⁰ Sharpe, L. (2002). *The Cambridge Companion to Goethe*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹¹ Martinson, S. (2005). *A Companion to the Works of Friedrich Schiller*. Rochester, N. Y.: Camden House.

Müller-Strübing, H., Quick, R. (1984). *Companion to Schiller’s Wilhelm Tell: A Complete Vocabulary with Notes and Historical and Grammatical Introductions*. L.: S. Clarke.

¹² Lehnert, H. et al. (eds.) (2009). *A Companion to the Works of Thomas Mann*. N. Y.: Camden House.

Robertson, R. (2001). *The Cambridge to Thomas Mann*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹³ Thomson, P. et al. (eds.) (2007). *The Cambridge Companion to Brecht*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁴ Freeman, B. (1973). *Concordance du Théâtre et des Pœsies de Jean Racine*. Ithaca, L.: Cornell University Press.

¹⁵ Tieghem, Ph. (1970). *Dictionnaire de Victor Hugo*. Paris. Libr. Larousse.

¹⁶ Lansing, R. et al. (eds.) (2000). *The Dante Encyclopedia*. N. Y.: Garland.

Jacoff, R. 2007. *The Cambridge Companion to Dante*. 2d edn. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁷ Noreng, H. et al. (eds.) (1987). *Henrik Ibsens Ord Skatt*. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Maksim Gorki¹⁸, Mikhail Lermontov¹⁹, Alexander Pushkin²⁰; Amerika’da William Faulkner²¹, Ernest Hemingway²², Theodore Dreiser²³, Mark Twain²⁴ (Karpova 2011: 31).

Rusya’da ise bu kapsamdaki sözlük çalışmalarının ilki “*Slovar’ avtobiografičeskoj trilogii Maksima Gor’kogo*” (Словарь автобиографической трилогии Максима Горького) olmuştur. Özcan, bu sözlükte yazarın üslubunun tespit edilmesi amacıyla sözlüğe girecek sözcüklerin listesinin verildiği, bunların kullanımlarının ve anlamlarının yer aldığı, yazarın eserlerinden alıntılar yapıldığı, dilbilgisel ve stilistik sınıflandırmalara değinildiği yeni bir sözlük türünün oluşmaya başladığını ifade eder (Özcan, 2017: 283).

Osmanlı sahasındaysa, Eski Anadolu Türkçesi döneminde Arap harfleriyle yazılmış iki dilli sözlüklerden en eskisinin XIV. yüzyılda Ferišteoğlu tarafından kaleme alınan *Lügat-ı Ferišteoğlu* olduğu ifade edilir (Ülkütaşır, 1948). *Kur'an*’da geçen kelimelerin Türkçe karşılığını içeren Arapça-Türkçe bu eser bir anlamda ilk

¹⁸ Alekseev, P. M. (1996). *Frequency Dictionary of the Authobiographic Trilogy of M. Gorky*. St.-Petersburg: St- Petersburg Stade University.

¹⁹ Borodin, V., Shajkevich, A. (1981). (eds.). *A Dictionary of the Ryhmes of M. Yu. Lermontov. A Frequency Dictionary of the Language of M. Yu. Lermontov*. In V. Manuilov (ed.), *The Lermontov Encyclopedia*. Moscow.

²⁰ Gaidukov, D. (2003). *Concordance for the Novel “Evgeny Onegin” by A. S. Pushkin*, with the Text of the Novel Attached. Moscow.

Grechko, V. A. (2000). *Dictionary of A. S. Pushkin’s Synonyms*. Issue 1. Nizhniy Novgorod: Nizhniy Novgorod State University.

²¹ McHaney, Th. (1976). *William Faulkner: A Reference Guide*. Boston: G. K. Hall.

Kirk, R., Klotz, M. (1965). *Faulkner’s People. A Complete Guide and Index to Characters in the Fiction of William Faulkner*. Berkeley: University of California Press.

²² Wagner, L. (1977). *Ernest Hemingway – a Reference Guide*. Boston: G. K. Hall.

Donaldson, S. (1996). *The Cambridge Companion to Hemingway*. Cambridge: Cambridge University Press.

²³ Cassuto, L. Eby, C. (2004). *The Cambridge Companion to Theodore Dreiser*. Cambridge: Cambridge University Press.

²⁴ Harnsberger, C. (2009). *Mark Twain at Your Fingertips: A Book of Quotations*. Minelola, N. Y.: Dover Publications.

Türkçe *Kur'an* kelimeleri sözlüğü niteliğindedir (Yavuzarslan, 2001: 73). Yavuzarslan bu çalışmanın yazma *Kur'an* tercümeleri ve tefsirleri üzerinde çalışma yapacak araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olduğunu belirtir. Bu sahada, Nevayî'nin eserlerinde geçen sözcükleri açıklamak gayesiyle hazırlanmış olan *el-Lugatü'n-Nevaiyye ve'l-istişhadatü'l-Cağataiyye* (Kaçalın, 2011: 18) adlı çalışma da yazar ya da eser sözlükçülüğü açısından Osmanlı sahasında ilklerden olması sebebiyle önemlidir. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir diğer çalışma Fethali Kaçar tarafından 1861'de İran'da yazılmış, Çağatay Türkçesi - Farsça iki dilli olarak düzenlenmiş ve *Lügat-ı Etrakiyye* adıyla bilinen, Nevayî'nin şiirlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için hazırlanmış sözlük çalışmasıdır. Bu çalışmada sözcüklerin anlamları açıklandıktan sonra sözcüğün geçtiği düz yazı ve şiir parçaları örnek olarak sunulmuştur. Örneklerde en çok Nevâyî'nin eserlerine, onun eserlerinde de en çok dört divanına başvurulmuştur. Sözcüklerin mecaz kullanımları, deyimler ve birleşik sözcükler de sözlüğe alınıp örneklendirilmiştir (Rahimi, 2019:54-55).

Firdevsî'nin *Şâh-nâme*'sinde geçen tam olarak anlaşılamayan sözcüklerin anlaşılması için hazırlanmış *Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme*; medreselerde ders kitabı olarak okutulan Şeyh Sâdî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* ve *Bostân* adlı eserlerinin anlaşılması ve Farsça öğretmek amacıyla hazırlanmış *Lügat-i Gülistan* ve *Lügat-i Bostân* adlı sözlükler; İranlı âlim ve şair Abdurrahman-ı Câmî'nin *Bahâristân* adlı eserini daha iyi anlamak ve bu eserle birlikte medreselerde Farsça öğretmek amacıyla yazılmış *Lügat-i Bahâristân* (Arslan, 2013: 584, 595-596) gibi eser sözlüklerini de bu kapsamda değerlendirmek doğru olur kanısındayım.

Yazar sözlükleriyle ilgili bir diğer husus da yazar sözlüklerinin ele alınan malzemenin çeşitliliğine göre “açık derlemli sözlükler” ve “kapalı derlemli sözlükler” olarak sınıflandırılması durumudur (Özezen – Sözer, 2014: 233). Açık derlemli sözlüklerle söz konusu yazarın hâlâ hayatta olduğu yani yeni eserler verebilme ihtimali olan sözlükler, kapalı derlemli sözlüklerle yazarının hayatta olmadığı dolayısıyla da yeni eserler verme ihtimalinin bulunmadığı sözlükler kastedilir.

Yazar sözlüğü / eser sözlüğü olarak değerlendirilen ve Türkiye’de yayımlanmış birçok çalışma bulunmaktadır. Eski metinler üzerine yapılan ve dizin, sözlükçe bölümleri olan çalışmalar bu listeye eklenmedi. Ancak 3. bölümde bu türden çalışmalardan bazıları da değerlendirildi.

1. Albayrak, N., *Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü* (2014)
2. Ayar, M., *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (2022)
3. Aydın, G., *Bosnalı Sâbit Dîvânı’nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* (2019)
4. Çalışlar, A., *Shakespeare Sözlüğü* (1994)
5. Erkmen, N., *Ulysses Sözlüğü* (2014)
6. Gelgör. N., *Ahmet Hâşim Sözlüğü* (2019)
7. Kaçalin, M. S., *Nevâyî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar* (2011)
8. Kaplan, S., *Ahmet Hamdi Tanpınar Sözlüğü* (2021)
9. Kaplan, S., *Oğuz Atay Sözlüğü* (2021)
10. Nutku, Ö., *Shakespeare Sözlüğü* (2013)
11. Öztürk, F., *Bâkî Divanı Sözlüğü* (2007)

12. Püsküllüoğlu, A., *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)
13. Sırasöğüt, M., *Kutatgu Bilig Sıklık Sözlüğü* (2020)
14. Şenödeyici, Ö., *Naili Divanı Sözlüğü* (2015)
15. Taburoğlu, Ö., *Tanpınar Sözlüğü* (2019)

3. Yazar Sözlüklerinin Tipolojisi

Yazar sözlükleri genel sözlük tipolojilerinde kavram olarak *eser sözlükleri*, *metin sözlükleri*, *yazar dil sözlüğü*, *sanatçı sözlükleri*, *edebî sözlükler*, *poetik sözlükler* gibi isimlerle de anılır. Bu adlandırmada görülen çeşitliliğin temelinde sözlüğü hazırlanan kişinin ortaya koyduğu eserlerin türü, niteliği ve kapsamı yatmaktadır. Bu isim farklılıklarının ayrıntısına girmeden yazar sözlükleri alan yazınında en başta iki gruba ayrılabilir. Yazar sözlükleri sözlük maddesinde verilen bilginin niteliği ve niceliğine göre sözlükbilimsel amaçları önceleyen filolojik sözlükler ve yazarın dil kullanımıyla ilgili daha kapsamlı ve açıklayıcı bilgiler sunan ansiklopedik sözlükler olarak gruplandırılır. Yazar sözlük tipoloji örneklerinin birçoğunda bu sınıflandırma dikkate alınır (Şestakova, 2011: 53).

Genel sözlük tipolojileri ile benzer tarafları olmakla birlikte yazar sözlük tipolojileri birçok açıdan kendisine has uygulama yöntemlerine ve çeşitli parametrelere sahiptir. Yazar sözlükleri için çok sayıda tipoloji oluşturma denemeleri yapılmıştır. Şestakova, bu tipolojilerin çoğunun genellikle farklı ölçütlere göre hazırlanmış mevcut yazar sözlükleri üzerine değerlendirmeler sonucunda ortaya konulduğunu belirtir (Şestakova, 2011: 45). Örneklere dayalı bir tipoloji hazırlama yaklaşımı elbetteki mevcut yazar sözlüğü uygulamalarının sözlük sınırlarını belirlediği

bir tipoloji olacaktır. Bu sebeple yazar sözlükçülüğü geleneğinde görülen yeni uygulamalar, gelişmeler, teknolojik yenilikler de göz önüne alınarak daha kapsayıcı yazar sözlüğü tipolojisi oluşturmak gerekir.

Yazar sözlüklerinin tipolojilerini belirlemeye yönelik ilk girişimlerden biri, V.F. Savodnik tarafından 1904'te gerçekleştirilmiştir. Şestakova'ya göre bu bilim adamının sınıflandırması ilk sözlük tipolojilerinden çok önce ortaya çıkması sebebiyle dikkate değerdir. Şestakova, Savodnik'in sınıflamasını şu şekilde verir:

“Yazar sözlükleri üç ana türe indirgenebilir: Birincisi, esas olarak sözlükbilimsel görevleri yerine getiren sözlükleri içerir ve bazıları görevlerini yalnızca tek bir yazarın dilini çalışmakla sınırlarken, diğerleri burada karşılaştırmalı bir yöntem sunar. İkinci tür sözlükler, belirli bir yazarın kişiliğini, çalışmasını ve dünya görüşünü incelemek için materyal toplamak ve gruplamak için onun sözvarlığından yararlanmak için olanlardır. (“*The Key to Shakespeare*” gibi sözlükler bu gruba girer). Son olarak, üçüncü tür sözlükler, esas olarak bir yazarın eserlerinin gerçek anlamını açıklamaya hizmet eden referans sözlük rolü oynayanları içerir (bu türün en iyi örneği Toynbee'nin *Dante Sözlüğü*'dür.” (Şestakova, 2011: 46).

Şestakova, Savodnik'in bu sınıflamasıyla yazar sözlüklerinin filolojik sözlükler ve ansiklopedik sözlükler şeklinde ayrılabilceğini belirtir. Savodnik'in tasnifinde birinci ve ikinci gruba giren sözlükler için filolojik; üçüncü grup sözlükler için daha çok ansiklopedik sözlük nitelemesi doğru olacaktır.

Fonyakova, Rus dilinde yazar dili sözlüklerinin gelişimini üç döneme ayırmış ve bu dönemlerde örnekleriyle birlikte yazar sözlüklerinin hazırlanma yöntemlerinden ve eksikliklerinden bahsetmiştir.²⁵

Fonyakova, 1860-1990 yılları arasında önemli yazarların sözlüklerinin hazırlandığı üçüncü dönemin, yazar sözlükçülüğü için bir çığır açtığını ifade eder. Özellikle 1961'de dört ciltlik *Puşkin Dili Sözlüğü*'nün tamamlanmasıyla, edebî sözlükbiliminin gelişiminde yeni ve en olgun bir döneme ulaşıldığını belirtir. Fonyakova bu dönem yazar dili sözlüklerinin tanımlarının da derinlemesine geliştiğini belirterek modern edebî sözlükçülükle ilgili olarak şu sınıflamayı yapar:

- 1- Tek dilli, farklı türlerde açıklayıcı sözlükler
- 2- İki dilli sözlükler
- 3- Sıklık sözlükleri
- 4- Genel dilbilimsel sözlükler
- 5- Ansiklopedik sözlükler

Fonyakova makalesinde açıklayıcı yazar sözlüklerinin ilk olarak dillerine göre bir ayrıma tabi tutulabileceğini ve tek dilli - iki dilli olarak hazırlanabileceğini belirtir. İkinci olarak tek dilli sözlükleri, ele alınan yazar sayısına göre monografiler (tek yazarlı) ve birleştirilmiş sözlükler (birden çok yazarlı) olarak iki kısımda değerlendirir. Üçüncü aşamada monografileri yazarın metinlerinin kapsamına göre yeniden sınıflandırır: a) tek bir eserin sözlüğü, b) bir türe ait bir dizi eserin sözlüğü, c) benzer türden birçok veya bütün eserlerin sözlüğü, d) bir yazarın belli bir

²⁵ <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5316&0a0=1889> (en son erişim: 14.08.2023).

yaratıcılık dönemine ait eserlerinin sözlüğü, e) bir yazarın kurgusal eserlerinin sözlüğü, f) bir yazarın tam dil sözlüğü. Bu aşamadan sonra dördüncü olarak sözvarlığının açıklanma yöntemine göre açıklayıcı sözlükler ve açıklayıcı olmayan (sözlük indeksleri, sıklık sözlükleri, konkordanslar vb.) sözlükler şeklinde sınıflandırır. Bütün bunlarla birlikte yazar sözlüklerinin tarihsel, edebî, normatif amaçlarla hazırlanabileceğini söyler. Yine bu tür sözlüklerin sanatsal anlatının en önemli unsurlarından olan özel isimlerin sözlüğe alınıp alınmamasına göre de sınıflandırılabileceğini ifade eder.

Sözlükçülükle ilgili tipoloji çalışmalarına bakıldığında çeşitli özellikler temel alınarak hazırlanmış ve çoğu uygulama örneklerine dayalı sözlük tipolojileriyle karşılaşmak mümkündür. Şestakova yapılmış birçok tipoloji çalışmasına rağmen yine de birçok sözvarlığı çalışmasının bu tipolojilerde yer almadığını ifade eder (Şestakova, 2011: 40).

Şestakova, yazar sözlüklerini şu şekilde sınıflandırır:

1. Açıklamanın içeriğine göre:
 - a) Filolojik
 - b) Ansiklopedik
2. Açıklanan yazar sayısına göre:
 - a) Tek bir yazarın sözvarlığı üzerine
 - b) Birden çok yazarın sözvarlığı üzerine
3. Açıklanan sözvarlığının kapsamına göre:
 - a) Tam
 - b) Kısmî

4. Açıklamanın amacına göre:
 - a) Dil sözlükleri
 - b) Üslup sözlükleri
 - c) Şiir sözlükleri
5. Açıklamanın ana amacına göre
 - a) Kaydedici (sözvarlığının kayıt altına alınması),
 - b) Açıklayıcı
 - c) Çeviriler
6. Açıklanan birime göre:
 - a) Bir kelimeye eşit bir başlık birimi
 - b) Bir sözcükten daha küçük veya daha büyük yapılar (birleşik sözcükler, öbek yapılar, yinelemeler, morphem sözlükleri)
7. Açıklama yöntemine göre: Bir sözlük maddesinde bir, iki veya çok parametrelili giriş
8. Madde başının sıralanmasına göre:
 - a) Alfabetik
 - b) Alfabetik olmayan
9. Dil sayısına göre:
 - a) Tek dilli sözlükler
 - b) İki dilli sözlükler
 - c) Çok dilli sözlükler
10. Seçili malzemenin zamanına göre:
 - a) Tarihi (diyakronik) yazar sözlükleri (geçmiş dönem yazarlarının sözvarlığı üzerine kurulanlar)

- b) Çağdaş (senkronik) yazar sözlükleri (çağdaş dönem yazarlarının sözvarlığı üzerine kurulanlar)
11. Hedef kitleye göre - bilimsel ve açıklayıcı bir yönelime sahip sözlükler (filoloji uzmanlarına hitap eden), öğrencilere yönelik (eğitim odaklı sözlükler), çok çeşitli eğitimcilere hitap eden sözlükler
12. Sözlüğün yayın özelliğine göre: kağıda basılı sözlükler, elektronik sözlükler (Şestakova, 2011: 53-54).

Yukarıda yazar sözlükleri ile ilgili belli bazı tipoloji çalışmalarına yer verildi. Bu sınıflamalardan yola çıkılarak ve sınıflamadaki özelliklerin uygulanabilirliği de gözeticilerle şu şekilde bir yazar sözlüğü tipolojisinden bahsetmek mümkündür:

I- Diline göre:

- 1- Tek dilli yazar sözlükleri
- 2- İki dilli yazar sözlükleri
- 3- Çok dilli yazar sözlükleri

II- İncelenen Yazar Sayısına Göre:

- 1- Tek bir yazarın sözvarlığı üzerine sözlükler
- 2- Birden çok yazarın sözvarlığı üzerine sözlükler

III- Sözvarlığının Kapsamına Göre:

- 1- Bir yazarın tek bir eserinin sözlüğü
- 2- Bir yazarın bir türe ait bütün eserlerinin sözlüğü
- 3- Bir yazarın belli bir yaratıcılık dönemine ait eserlerinin sözlüğü
- 4- Bir yazarın bütün eserlerinin sözlüğü
- 5- Birden çok yazarın aynı türde birer eserinin sözlüğü

- 6- Birden çok yazarın bütün eserlerinin sözlüğü (aynı dönem yazarların sözlüğü)

IV- Sözlük Maddesinin İçeriğine Göre:

1. Yazar dil sözlüğü
2. Konkordanslar (bağlamalı dizinler)
3. Sıklık sözlükleri
4. Kavram sözlükleri
5. Sözlük dizinleri

V- Sözlükte Verilen Açıklamanın Niteliğine Göre:

- 1- Filolojik sözlükler
- 2- Ansiklopedik sözlükler

VI- Sözlük Maddelerinin Sıralanışına Göre:

- 1- Alfabetik yazar sözlükleri (yazar dil sözlükleri, konkordanslar)
- 2- Alfabetik olmayan yazar sözlükleri (kavram sözlükleri)

VII- İncelenen Yazarın Yaşadığı Döneme Göre:

- 1- Tarihsel yazar sözlükleri
- 2- Çağdaş yazar sözlükleri

VIII- Hedef Kitleye Göre:

- 1- Dil uzmanlarına yönelik yazar sözlükleri
- 2- Edebiyat bilimi uzmanlarına yönelik yazar sözlükleri
- 3- Okurlara yönelik yazar sözlükleri
- 4- Öğrencilere yönelik yazar sözlükleri

IX- Yayın Türüne Göre:

- 1- Basılı yazar sözlükleri

2- Dijital yazar sözlükleri

X- Hazırlayan Sayısına Göre

1- Tek bir derleyicinin hazırladığı yazar sözlükleri

2- Bir komisyon tarafından hazırlanan yazar sözlükleri

Diğer tipoloji çalışmalarında sınıflandırmaya alınmış özelliklerin bazıları bu sınıflandırmada yer almadı. Örneğin sözlük maddesinde uygulanan parametre sayısına göre bir, iki ve daha fazla parametrelili sözlükler şeklinde bir başlığa gerek duyulmadı. Yazarın dil sözlüklerinde verilen bilgiler birçok bileşenden oluşurken, konkordanslar bileşeni az olmakla birlikte tanık cümlesi fazla olan sözlüklerdir. Kavram sözlüklerinde ise genellikle sözlük formuna ait temel ilkeler gözetilmeden sadece seçilen kavramla ilgili açıklamalar yer alır. Bu özellikler sözlük maddesinin iç özelliği olarak değerlendirildi ve sözlüğün mikro yapısı içinde ele alınması gerektiği düşünüldü.

Yazar sözlüklerinin tipolojisi bahsi için son olarak şunu da belirtmekte fayda vardır: Yazar sözlükleri için ne kadar kapsayıcı bir tipoloji oluşturulmaya çalışılırsa çalışılın bu çaba muhakkak bir yönüyle eksik kalacaktır. Zamanın ve şartların sunabileceği imkânları önceden tahmin etmek mümkün olmadığından sonraki zamanlar için belki de bu sınıflandırma eski olarak değerlendirilecek ve sonra gelen araştırmacılar tarafından yeni bir sınıflandırma ortaya konulacaktır. Ya da hazırlanacak yeni bir sözlük örneği yeni bir sınıflandırma ihtiyacı ortaya çıkaracaktır.

4. Yazar Sözlüklerinin Alt Türleri

Sözlükçülük geleneğinde bir yazar hakkında veya onun bir ya da birkaç eseri hakkında hazırlanan her türlü sözlüğü, yazar sözlüğü olarak ele alan bir yaklaşım bulunmaktadır. Kozyrev ve Černjak *Rus Dili Leksikografisi* adlı çalışmalarında yazar sözlüklerinin dört ayrı uygulama şeklinde ortaya konulduğunu belirtir:

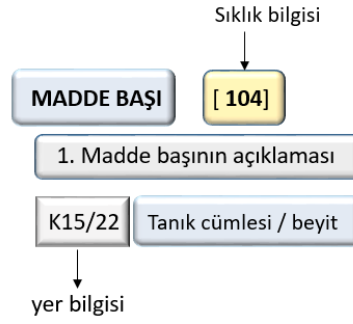
1. Tanık gösterilen bağlamlı dizinler şeklinde olanlar,
2. Sözcük sıklıklarından hareketle oluşturulmuş dizinler şeklinde olanlar,
3. Okur açısından anlaşılamayacak sözcükleri derleyip yazarın kullandığı anlamlara veya ifadelere yer veren dizinler şeklinde olanlar,
4. Sözcükleri yazarın kendine has kullandığı dilbilgisel şekilde açıklamalı olarak verenler (Kozyrev ve Černjak, 2015: 238).

Yazar sözlükleri arasında genellikle ilk akla gelen sözlük uygulamaları konkordans / bağlamlı dizinlerdir. Yazar sözlüklerinin alt türleri arasında değerlendirilen bu çalışmaların ilk örnekleri Batı’da kutsal kitaplar üzerine hazırlanmıştır. Bağlamlı dizinler için Hartmann ve James bir metinde veya bir yazarın eserinde geçen ve her sözcük için en az bir tanık cümle verilen sistematik bir sözlük listesi ifadelerini kullanır (1998: 27). Rebetskaya ve Shaykevich, *Çehov’un Dil Sözlüğü*’nde bağlamlı dizinleri (konkordans) yazar sözlükleri türleri arasında gösterir ve belli bir metin derlemine dayanan ve sözcüklerin bağlamlarına uygun örneklerinin metindeki yer bilgileriyle birlikte alfabetik bir sırada verildiği sözlükler olarak açıklar (2022: 7). Vardar; bağlamlı dizinleri, bağlamıyla birlikte sunulan sözcüklerin oluşturduğu abecesel dizelge olarak tanımlar (2007: 32). Şenödeyici;

bağlamli dizinlerin, sözcüğün metinde kullanıldığı yerde ne ifade ettiğini anlamak için onu diğer kullanımlarıyla karşılaştırma imkânı sunduğunu belirtir (Şenödeyici, 2015). Aydın; *Bosnalı Sâbit Dîvânı* üzerine hazırladığı bağlamli dizin çalışmasında, bu tür çalışmaların eserlerin sözcükliğini, anlam dünyasını ortaya çıkarmaya hizmet edebileceğini, şair veya yazarın üslubunun tespit edilmesine de kaynaklık sağlayabileceğini ifade eder (Aydın, 2019: 20).

Batı’da *İncil* ve diğer kutsal kitaplarla başlayan ve ardından da edebî metinlerle devam eden bağlamli dizin çalışmaları teknolojik gelişmelerle daha sağlıklı ve ayrıntılı çalışmalara dönüşmüştür. Dünyadaki örnekleri çok eski zamanlara kadar ulaşan bu çalışmalar Türkiye’de daha çok Dîvân şairlerinin metinleri üzerine hazırlanmıştır. Bu sözlüklere örnek teşkil eden ilk çalışma Öztürk tarafından hazırlanan *Bâkî Dîvânı Sözlüğü* adlı doktora tezidir (Öztürk, 2007). Bağlamli dizinlerin tarihî gelişimi hakkında Şenödeyici’nin makalesine bakılabilir (Şenödeyici, 2017).

Bağlamli dizinler incelendiğinde sözlükbirimlerin alfabetik bir sırayla dizildiği ve hemen yanlarında metindeki kullanım sıklığının verildiği görülmektedir. Her bir farklı anlam, numaralandırılarak açıklanır ve söz konusu kullanımlara ait tanıklar yer bilgileriyle birlikte verilir.

Görsel 1: Bağlamli dizin madde yapısı

Bağlamli dizinlerde her bir anlamın açıklaması ve o anlamlarla ilgili kullanımlara ait örneklerin hepsi veya yeterince bir kısmı verilir. Anlamlar veya kullanımlar arasında bir karşılaştırma yapılabilmesine imkân sağlayan bu yöntem, aynı zamanda sözlük derleyicisi için çok fazla zaman alabilir. Sözlüğün sayfa sayısı artacağından basım maliyeti açısından da değerlendirilmesi gereken bir durum olarak düşünölmelidir. Bununla birlikte, ancak örneklerden (tanıklardan) yola çıkılarak yazarın veya şairin sözcöklere yükledikleri anlamlar tespit edilebilir, yorumlanabilir, figüratif dili kolayca çözümlenebilir.

bulmak [27]	
1. bulmak	
K5/23	Felek ğırbāl ile zer buldı dirler ħāk-i rāhuñda / Miyān-ı hālede seyr eyleyenler māl-ı tātānı
K19/21	Nice deryā diyemem keff-i güher-rızine kim / Anda ğavvāş-şifat buldı güherler ħātem
2. aramak	
G307/1	Ehl-i dil cānlara meyl it şeref ü izzet bul / Naẓaruñ kānlara kıl gevher-i zī-kıymet bul
3. ermek, erişmek, kavuşmak	
K9/1	Minnet Cenāb-ı Ħaħķa dem-ā-dem hezār bār / Faşl-ı şitāda bāğ-ı cihān buldı nev-bahār
G346/4	‘Āşık-ı teşne-ciger şerbet-i la’lūñ bulamaz / Hele ağzı şulanur çāh-ı zenaĥdānuñdan
K2/47	İrdiler pāye-i a’lāya ser-ā-ser emşāl / Buldılar mertebe-i ‘āliye cümle akrān

Görsel 2: Sözlük maddesine örnek 1: *Bâkî Divanı Sözlüğü* (2007)

Türkiye’de bağlamlı dizin hakkında yavaş yavaş bir gelenek oluşmaya başladığı söylenebilir. Hemen hemen ilk örneklerinden yayımlanan birçok diğer örneğe kadar bu çalışmalar incelendiğinde benzer yöntemler ve sözlük formu açısından ortak noktalar görülecektir.

Yazar veya şairin sözvarlığı çeşitli programlar aracılığıyla bilgisayar ortamında metinlerde geçtiği yerlerle birlikte sıralanarak bağlamlarına göre gruplandırılır ve farklı anlamları ayrı numaralarla verilir. Sözcüklerin birtakım yazılımlar ve programlar aracılığıyla işaretlenmesi ve listelenmesi hakkında, tezin makro yapısında “derlem oluşturulması” bölümünde bilgi verilecektir. Söz konusu kullanımlara ait örneklerin hepsinin verildiği bağlamlı dizin örneklerine de bağlama göre verilen anlamı yansıtan tek bir tanık verilip diğer örneklerin yer bilgisinin verildiği örneklerle de rastlamak mümkündür. Yazar dil sözlükleri ile karşılaştırıldığında bağlamlı dizinlerin birçok dilbilgisel veriyi yansıtmadığı da görülecektir.

Herhangi bir yazarın sözvarlığına dayanan kavram sözlükleri ise daha seçmeci bir tavırla hazırlanır. Bütün sözlükbirimler yerine kavram sözlüklerinde çoğunlukla okurlar tarafından yazara ait anlaşılması zor olan sözcük kullanımları veya onun sanat ve düşünce dünyasının mihenk taşı olan kavramlar seçilir. Örneğin Safa Kaplan’ın hazırladığı sözlükte KAR maddesi altında şu ifadeler kullanılır:

KAR: “Karanlık veya aydınlık kar yağışlarının Oğuz Atay’ın hayatında belirgin bir yeri vardı. Atkinson Morley’s Hastanesi’ndeki ameliyattan önce Hemşire Ashley’e sık sık, “Kar yağıyor mu?” diye sormasının arkasında da bu yatıyordu zaten. Tutunamayanlar’ı adadığı

arkadaşı Ural (Özyol), felaket karlı bir kış günü Rumelihisarı'nın Boğaziçi Üniversitesi'ne bakan burcundan aşağı bırakmıştı kendisini mesela... Annesinin ve roman kahramanı Selim Işık'ın cenazesi de karlarla kaplı cami avlularından kaldırılmıştı. Bir başka ifadeyle, kar, Oğuz Atay'ın zihninin görünmez bir köşesine, kardan adam heykelleri yerine, ölüm kavramıyla birlikte yerleşmişti..." (Kaplan, 2021: 64-65).

KAR maddesinde yer alan bu açıklamalar gerçek hayatla kurgusal hikâyeler arasında bağlantı kurarak yazarın, metninde "kar" kullanımının sebepleri hakkında bilgi verir.

Kavram sözlükleri, kapsamlı ansiklopedik bilgi verdiklerinden "ansiklopedik sözlükler" olarak da anılır. Verilen bilginin kapsamı ve yazara ait sözvarlığının tamamı yerine belli başlı kavramların, terimlerin seçilmesi bu sözlük türünün en belirgin ayırt edici özelliklerindendir. Kavram sözlüklerine örnek olarak Tofiq Hacıyev'in Azerî Türkçesiyle hazırlamış olduğu *Kitab-i Dədə Qorqud Ensiklopediyası* (2000) gösterilebilir. Hacıyev, çalışmasının giriş kısmında her ansiklopedinin olduğu gibi kendi hazırladığı ansiklopedinin de aynı zamanda bir sözlük olduğunu belirtir (Hacıyev, 2000: 4).

AĞZI DUALI – KDQ-də “Dirse xan oğlu Buğac xan boyu”nda işlənən ifadə. “Duası müstəcəb olan” deməkdir: “Əl götürdilər, hacət dilədilər. Bir ağzı dualının alqışılə Allah-taala bir əyal verdi” (D-15).

Burada adı çəkilməsə də, Xızırdan söhbət getdiyi anlaşılr; həmin ağzı dualının alqışıyla doğulan Buğac xan ilk ovda qırx igidin həsədi ucbatından atasının əliylə yaralanıb atdan yıxıldığı zaman Boz atlı Xızır yanında hazır olur.

Xızır ilə dərviş obrazları eyni bir kompleksdən gəlir. Dərvişin də yuxulara girməsi ənənəvi görüşlərdə övlad istəmək kimi yozulur.

Görsel 3: Sözlük maddesine örnek 2: *Kitab-i Dədə Qorqud Ensiklopediyası* (2000)

Çalışmada *Dede Korkut Kitabı*’nda yer alan bazı sözvarlığı ögeleri madde başı olarak alınıp açıklanmış ve tanık cümleleri verilmiştir. Ardından da sözlük hazırlayan gerekli gördüğü durumlarda sözlük maddesinde geniş açıklamalara yer vermiştir.

Günay, ansiklopedik sözlüklerin kavramların ve nesnelerin sözlüğü olduğunu ve ansiklopedilerin bir sözcüğün karşıladığı kavram, nesne, durum vb. ile ilgili tüm bilgileri verdiğini ifade eder. Ansiklopedik tanımın sözcüğü değil nesneyi tanımladığını belirtir (Günay, 2007: 41). Aynı şekilde Hartmann ve James de ansiklopedi maddesinin, sözcük veya ifadenin nesneye atıfta bulunduğu dilbilgisel sözlüklerin aksine nesnenin kendisine yönelik tanımla ilgilendiğini belirtir (1998: 49). Genel dil sözlüklerinde madde başlarında verilen bilgi ile ansiklopedik sözlüklerde yer alan kavramlar hakkında verilen bilgiyi birbirinden ayırmak gerekir. Gençler’in de belirttiği gibi sözlük tanımlarında sözcüğün leksikal özellikleri (sesbilgisi, biçimbilgisi, kökenbilgisi vb.) verilirken ansiklopedik tanımlarda

sözcüğün değil, ait olduğu nesnenin tüm özellikleri ayrıntılı olarak açıklanır (2018: 76).

Tezde genel olarak edebî metinler bağlamında değerlendirmeler ve örnekler verilmesine rağmen yine yazar sözlükleri arasında kavram sözlükleri alt türünde yer alan filozofların fikir ve düşüncelerini açıklığa kavuşturmak gayesiyle hazırlanmış sözlükler de bulunmaktadır. Bu sözlükler de çoğunluğu madde başlarının alfabetik bir sıra ile dizildiği sözlük örnekleridir.²⁶

Bağlamli dizinler, madde başlarının alfabetik sırayı takip etmesi, anlamların sözlük formunda sıralanması, ayrı ayrı anlamların numaralandırılarak ve örnekleriyle / tanıklarıyla verilmesi gibi hususlarla ansiklopedik kavram sözlüklerinden ayrılır. Bununla birlikte, daha çok tematik bir kurgu ile sıralanan kavram sözlüklerinin yanı sıra alfabetik bir sıra ile hazırlanmış kavram sözlükleri de vardır. Ayrıca kavram sözlükleri sözlükbirimin göndergesini tanımlarken, yazar dil sözlükleri ve bağlamli dizinler kullanımları açısından sözlükbirimi tanımlar.

Bağlamli dizinler ve kavram sözlüklerinin dışında bir başka sözlük uygulaması olan sıklık sözlükleri ise bir yazarın tek bir eserinde veya bütün eserlerinde kullandığı sözcüklerin nicel ve istatistiksel verilerinden oluşmaktadır. Kozyrev ve Černjak bu tür sözlüklere örnek olarak St. Petersburg Üniversitesinde

²⁶ Cottingham, J., (1993). *A Descartes Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford.

Inwood, M., (1999). *A Heidegger Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford.

Magee G. A., (2010). *The Hegel Dictionary*, Continuum International Publishing Group, New York.

Sim, S., (2011). *The Lyotard Dictionary*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Wortham, S. M., (2010). *The Derrida Dictionary*, Continuum International Publishing Group, New York.

"20. yy. Rus Edebî Nesrindeki Söz Varlığının Evrimi" adlı araştırma projesi kapsamında *A.P. Çehov'un Öykülerindeki Söz Varlığının Sıklık Sözlüğü'nü*, *L.N. Andreyev'in Öykülerindeki Söz Varlığının Sıklık Sözlüğü'nü*, *A.İ. Kuprin'in Öykülerindeki Söz Varlığının Sıklık Sözlüğü'nü*, *İ.A. Bunin'in Öykülerindeki Söz Varlığının Sıklık Sözlüğü'nü* örnek olarak verir. Bu sözlükleri, yazarların öykülerinde tanıklanan sözcük kullanımlarından rastgele seçilerek oluşturulmuş ve genel anlamda nicel verileri gösteren çalışmalar olarak gösterir. Özetle belirtilecek olursa bu sözlükler, yazarlarının öykülerinde tanıklanan bütün sözvarlığını sıklığa göre bir liste hâlinde göstermektedir (Kozyrev ve Černjak, 2015: 245).

Sıklık sözlükleri, genellikle dilde çok sık kullanılan sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğundan üzerine çalışılacak malzeme de geneli yansıtabilecek şekilde belirlenir. Çeşitli metinlerden bir derlem oluşturularak hazırlanan bu sözlüklerin, sadece belli bir yazar ya da belli bir eseri konu edinenleri, yazar sıklık sözlükleri olarak değerlendirilir. Genel dil üzerine veya belli bir yazar ya da eser üzerine hazırlanmış birçok sıklık sözlüğü örneği bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada kendi yöntem ve teknikleri, ilkeleri bulunan bu tür sözlüklerin tekrara düşmemek için teorik değerlendirmesine girilmeyecek, sadece yazar sözlüklerinin bir alt türü olarak değerlendirildiği vurgulanmakla yetinilecektir.²⁷

Bir başka uygulama örneği ise herhangi bir yazara ait metnin arkasında verilen ve o metinde geçen bilinmeyen sözcüklerle veya ilk defa kullanılan, özel bir anlam yüklenen kavramlarla ilgili açıklamalar içeren daha az bir sözvarlığını içeren

²⁷ Bu konuda Gökhan Ölker'in sıklık sözlükleri ile ilgili birçok teorik bilgiye ve uygulama örneklerine yer verdiği makalesine bakılabilir: (Ölker 2011: 45-60)

sözlükçelerdir. Glossary olarak bilinen bu sözlükçeler özel bir alana ait terimlerin, ifadelerin veya sözcüklerin alfabetik bir sıra gözetilerek, kısa açıklamaları veya çeviri karşılıkları verilerek hazırlanmış başvuru çalışmaları olarak tanımlanır (Hartmann ve James, 2002: 63). Metnin yazarı tarafından hazırlanan glossary'ler olduğu gibi sonradan metnin anlaşılabilmesi için veya başka amaçlarla yazarı dışında hazırlananları da bulunur.

Aşağıda iki farklı eser için hazırlanmış glossary örneği verilmiştir. Birinci örnek *Şeyh-zâde Atâyî*'ye ait divan için hazırlanmış, diğeri ise *Sehzâde Alaaddîn Gaybî Kaygusuz Abdal Külliyyatı* için hazırlanan sözlükçe örneğidir. Örnekler incelendiğinde yine benzerlikler olmakla birlikte bir standardın olmadığı görülecektir. Birinci örnekte köken bilgisi ve metinde kullanıldığı yer bilgisi verilmiş, birleşik sözcükler iç madde olarak verilmiştir. İkinci örnekte ise sadece sözcüğe ait açıklamaya yer verilmiştir.

âb (Far.): su 62/5, 78/2, 13"1/3, 161/3
âbâd (Far.): şen, bayındır, abat
â. ...kıl-: "abat etmek" 257/1

Görsel 4: Sözlük maddesine örnek 3: *Dîvân (Şeyh-zâde Atâyî)* (2019)

'ahd : söz verme, and, yemin devir, zaman.
'ala kadr: derecesi ve rutbesi yüce.

Görsel 5: Sözlük maddesine örnek 4: *Sehzâde Alaaddîn Gaybî Kaygusuz Abdal Külliyyatı* (2021)

Yazar sözlükleri arasında değerlendirilmesi gereken uygulamalardan biri de yazarlara ait “sözvarlığı” çalışmalarıdır. Bu kapsamda değerlendirilen çalışmalar da yazarın seçilmiş bazı eserlerinde veya bütün eserlerinde yer alan bütün sözvarlığı yerine belirlenmiş veya sınırlanmış sözlükbirimleri içerir. Örneğin *Samim Kocagöz’ün Romanlarında Sözvarlığı* (Güzeliş, 2022) başlıklı tez çalışmasında Samim Kocagöz’e ait romanlarda yer alan deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler, argolar, yerel ağza ilişkin sözler ve terimler tespit edilmiş ve tanıklarıyla birlikte verilmiştir. Çalışmanın sonunda da yazarın dili, ele alınan sözvarlığı çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Güzeliş, tez çalışmasının amacını yazarın Türkçeye hâkimiyetini ortaya koymak ve bu sözvarlığının kullanım sıklığını istatistiksel olarak ortaya çıkarmak olarak belirtir (2022: 1). Aşağıda bu çalışmadan birkaç örnek verilmiştir.

Sineye çekmek (s.71)

Muhtar, birdenbire renkten renge girmesine, sakallarının dimdik olup tir tir titremesine rağmen, bu lafları **sineye çekmek** mecburiyetinde kaldı. (s.71)

Vız gelmek (s.71)

İki adam bir an birbirlerini yiyecekmiş gibi bakiştılar. Muhtar, Osman’ı iyi tanırdı. Bir kere kafası kızdı mı dünya yıkılsa **vız gelirdi**. (s.71)

Çene yarıştırmak (s.72)

Osman daha fazla **çene yarıştırmayı** artık uygun bulmadı. “Öyle olsun... Bana müsaade. Kahvede Deli İbrahim’i bıraktım: ne etti, ne işledi bilmem...” diyerek kalktı. (s.72)

Külahını önüne alıp düşünmek (s.72)

“Kanunla, nizamla beraber, vicdanını hem de **külahını önüne katıp** azıcık **düşün** Muhtar... Haydi hoşça kal...” (s.72)

Görsel 6: Sözlük maddesine örnek 5: *Samim Kocagöz’ün Romanlarında Sözvarlığı* (2021)

Kuruoğlu, *Tercüme-i Ferhengnâme-i Sa'dî'nin Söz Varlığı* (2022) adlı doktora çalışmasında sözvarlığını özel ad bilgisi ve dilbilgisel ögeler, konularına göre adlar, konularına göre fiiller, deyimler, atasözü ve özdeyişler gibi çeşitli başlıklara ayırmış, her bir başlığın altında yine farklı başlıklar altında kendi içinde alfabetik sırayla vermiştir. Her bir sözvarlığının anlamını ve yer bilgisini vermekle yetinmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise tespit edilen sözvarlığı, kökenbilimsel ve anlambilimsel çözümlemeye tabi tutulmuştur.

1.2.10.3. Olağanüstü Varlıkları Bildiren Adlar

dîv: 1. dev (212, 385, 463, 464, 485, 704, 758) 2. Şeytan (828, 835, 1037)

feriştah: melek (212)

ferište: melek (463, 828)

hür: cennet kızı, çok güzel kız veya kadın (755)

hümâ: talih kuşu (360)

iblis: şeytan (192, 384, 1023)

Görsel 7: Sözlük maddesine örnek 6: *Tercüme-i Ferhengnâme-i Sa'dî'nin Söz Varlığı* (2022)

Yazar sözlüklerinin türleri için hangi amaçla, hangi şekilde ve hangi bilgiler verilerek yapılmış olursa olsun herhangi bir yazarın tek bir eseri veya bütün eserleri üzerine, bütün sözvarlığı veya seçilmiş bir kısım sözvarlığı derlenerek hazırlanmış sözlükler tanımlaması doğru olacaktır. Dünyadaki ve Türkiye'deki örnekleri değerlendirildiğinde uygulamalar farklı olsa da ortaya konan çalışmalar için “yazar sözlüğü”, “X kişinin sözlüğü” gibi ifadelerin kullanıldığı görüldü. Yine alanla ilgili teorik çalışmalar da aynı yaklaşımı paylaşmaktadır. Buradan yola çıkılarak aşağıda

verilen türleri olan yazar sözlükleriyle ilgili kendi aralarında bir karşılaştırmadan ziyade kendi uygulama örneklerinin nitelik ve özelliklerine sahip olup olmadığıyla ilgili değerlendirmeler yapılması daha uygun olacaktır.

Bu bilgiler ışığında kısaca yazar sözlüklerinin türleri şu şekilde sıralanabilir:

1. “Bağlamlı dizinler”²⁸
2. Bir metne ya da yazara ait “sıklık sözlükleri” ve “dizinler”²⁹
3. “Glossary”’ler, “sözlükçeler”³⁰
4. Bir metne ya da yazara ait “kavram sözlükleri”³¹
5. Yazar ve şairlere ait “sözvarlığı”³² çalışmaları

²⁸ Öztürk, F. (2007). Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve işlevsel Sözlük], *Doktora Tezi*, Ankara.

Şenödeyici, Ö. (2015). *Nâîli Divanı Sözlüğü*, Kitap&Cafe Serüven Yayınları.

Acar, S. (2009). Necati Bey Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük), *Yüksek Lisans Tezi*, Konya.

Aydın, G. (2019). Bosnalı Sâbit Dîvânı’nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü, *Doktora Tezi*, Ankara.

²⁹ Eker, Ö. (2015). Kutatgu Bilig Dizini, *Yüksek Lisans Tezi*, Niğde.

TDK (1972). *Divanü Lûgat-it Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Sırasöğüt, M. (2020). Kutadgu Bilig’in Sıklık Sözlüğü, *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.

Yeke, B. (2022). Süheyl ü Nev-Bahâr’ın Sıklık Sözlüğü, *Yüksek Lisans Tezi*, Van.

³⁰ Güzel, A. (2021). *Sehzâde Alaeddîn Gaybî Kaygusuz Abdal Külliyyatı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Köktekin, K. (2019). *Dîvân (Şeyh-zâde Atâyî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

³¹ Albayrak, N. (2014). *Gönül Çalab’ın Tahtı: Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Çalışlar, A. (1994). *Shakespeare Sözlüğü*, Mitosboyut Yayınları, İstanbul.

Erkmen, N. (2014). *Ulysses Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kaplan, S. (2021). *Ahmet Hamdi Tanpınar Sözlüğü*, Holden Yayınevi.

Kaplan, S. (2021). *Oğuz Atay Sözlüğü*, Holden Yayınevi.

Özderim, S. N. (1981). *Açıklamalı Söylev Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Şanlı, C. (2010). *Safahat Sözlüğü*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Taburoğlu, Ö. (2019). *Tanpınar Sözlüğü (Şahsi Bir Masalın Simgeleri)*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

³² Becel, A. (2021) Sabahattin Ali’nin Yapıtlarında Söz Varlığı, Kök Değerler ve Çocuk, *Yüksek Lisans Tezi*, Malatya.

Güzeliş, E. (2022), Samim Kocagöz’ün Romanlarında Söz Varlığı, *Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale.

Kuruoğlu, H. (2022), “Tercüme-İ Ferhengnâme-İ Sa’dî’nin Söz Varlığı”, *Doktora Tezi*, Ankara.

6. Dilbilgisel bilgiler, anlamsal açıklamalar, madde başlarıyla ilgili tanık cümleler, sıklık bilgisi gibi kapsamlı bir içerik sunan “yazar dil sözlükleri”

Bu tezin esas konusunu teşkil eden “yazar dil sözlüğü” ise yazara ait eserlerin daha kapsamlı bir incelemesini ifade eder. Bu tür sözlükler yazarın bütün sözvarlığı veya seçili bir eserinde geçen bütün sözcükler üzerine tanık, sıklık bilgisi, dilbilgisel özellikler, yer adları, kişi adları, yazara ait yeni sözcük oluşumları vb. bilgileri de içine alacak bir yelpazede hazırlanır. Kozyrev bu türde hazırlanmış sözlüklere V.V. Vinogradov’un editörlüğünde hazırlanmış *Slovar’ Yazıka Puşkina*, B.A. Larin’in *Slovar Avtobiografiçeskoj Trilogii M. Gorkogo*, Yu. N. Karaul’un hazırladığı *Slovar’ Yazıka Dostoyevskogo* örneklerini verir (Kozyrev ve Černjak, 2015: 238-242). Türkiye’de bugüne kadar “yazar dil sözlüğü” olabilecek türde bir örnek tespit edilemedi. Örneklerle bakıldığında daha çok yukarıda kısaca değinilen bağlamli dizin, kavram sözlüğü, sıklık sözlükleri, sözvarlığı veya glossary ya da dizinler şeklinde hazırlandıkları görülür.

Yazar sözlüklerinin alt türlerinin tamamında sunulan verileri bir arada bulundurması sebebiyle en kapsamlı “yazar sözlüğü”nın “yazar dil sözlükleri” olduğu söylenebilir. Sonraki bölümlerde bu tezin esas odak noktası olan “yazar dil sözlükleri”nin yapıları (mega, makro ve mikro yapı) konu edilecektir.

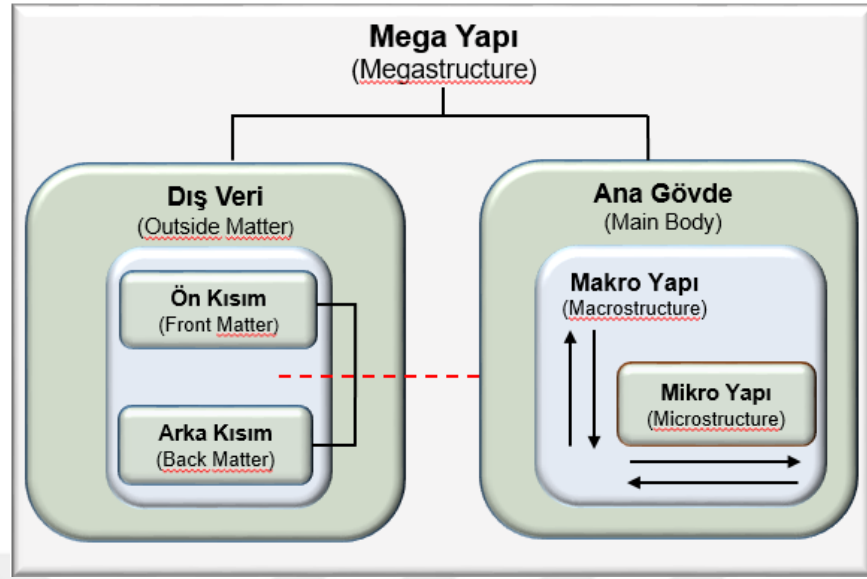
II. BÖLÜM : YAZAR SÖZLÜKLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

1- MEGA YAPI

Hangi sözlük türünde olursa olsun sözlüklerin sahip olduğu birtakım yapısal özellikler vardır. Bu yapısal özelliklerin birçoğu, sözlükler için ortak ve zaruri iken bazıları söz konusu sözlük türünün gereksinimlerine göre değişir. İki dilli sözlükleri ayrı bir yere koyarsak her sözlük muhakkak bir “madde başı” listesi ve en az bir tanım içermelidir. Bununla birlikte bir kavram sözlüğünden beklenti, açıklanan kavramın ayrıntılı bir şekilde verilmesiyle, bir sözlükçede veya bağlamalı dizinde daha çok sözcüğün anlam karşılıklarının verilmesidir. Bir bağlamalı dizinde sözcüğün bağlamına göre bütün anlamlarının örnekleriyle / tanımlarıyla verilmesi beklenirken sözlükçeler, kavram sözlükleri için böyle bir uygulamanın yokluğu bir eksiklik olarak değerlendirilmez. Bununla birlikte bu yapılara ait özelliklerin uygulanma tarzına ve bulunup bulunmamasına göre de sözlükler çeşitli türlere ayrılır. Bütün sözlüklerde her bir bileşenin bulunma zorunluluğu olmamakla birlikte sözlüğün esas omurgasını oluşturan yapı ana gövdedir ve bu gövde de kendi içinde makro ve mikro yapı olmak üzere iki bileşenden oluşur (Görsel 8). Hartmann ve James mega yapıyı; (*megastructure*) makro yapıyı (*macrostructure*) ve dış veriyi (*outside matter*) kapsayan bir üst kavram olarak değerlendirir (1998: 93). Mega yapı sayesinde sözlüğün bileşenleri arasında ilişki kurulur. Mega yapı, dış veri ile makro yapı arasındaki ilişkiyi gösteren bir çatı kavram olarak da değerlendirilir (Aslan, 2017:45).

Mega yapı kısaca sözlüğe ait bileşenlerin tamamının birlikte meydana getirdiği yapı olarak değerlendirilebilir.³³

³³ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Kuzambayeva 2022.

Görsel 8: Mega yapı

1-1- Dış Veri (Outside Matter)

Aslan, *dış veri* 'nin; *mega yapı* dâhilinde olup sözcük listesi dışında kalan tüm diğer bileşenler olduğunu, sözlüklerde yalnızca sözcük listesinin zorunlu bileşen olup diğer tüm bileşenlerin sözlüğün türüne, amacına ve hedef kitlesine göre değiştiğini ifade eder (2017: 64). Dış veri de, verilen bilgilerin ana gövdeye göre konumu bakımından ön kısım ve arka kısım olarak iki bölümde değerlendirilebilir. Ay, ön kısımda; ana gövdede yer alan malzeme ve sözlüğün nasıl kullanılacağı konusunda bilgi verildiğini ayrıca ön kısmın varlığının da ana gövde gibi sabit olmakla birlikte verilen bilgilerin hacminin ve veriliş şeklinin sözlükten sözlüğe değişebilen esnek bir yapı özelliği taşıdığını belirtir (2017: 4). Örnekler incelendiğinde ön kısımda yer alan “önsöz”de yazar sözlüğün hazırlanma gerekçesi, varsa hikâyesi, çalışmada katkısı olanlara teşekkürler gibi açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Ön kısımda yer alan “Sözlük Hazırlama Yönergesi” bölümünde ise sözlüğün amacı, hedef kitlesi gibi bilgiler, madde başının seçimi, sıralanışı, açıklanması gibi özelliklerin yanı sıra

madde başının açıklama kısmında bulunan veriler hakkında bir bakıma kullanma kılavuzu niteliğinde bilgilere yer verilen sözlük örnekleri de bulunur. Sözlüğün makro ve mikro yapısı hakkında verilen bu bilgilerin ardından sözlüğün ana gövdesinde kullanılan özel işaretlerle, simgelerle ilgili bilgilere de genellikle yer verildiği görülür. Ayrıca sözlüğün ön kısmında, kısaltmalar tablosu bulunan örneklere de bulunmayan örneklere de rastlandı. Ön kısımda, sözlükte şayet transkripsiyon harfleri ile çalışılmışsa bunlara dair açıklamaların olduğu örnekler de özellikle eski metinler üzerine hazırlanan sözlüklerde rastlanıldı. Ayrıca, sesletim / telaffuz için kullanılmış özel bir alfabeye yer verilmişse yine bu kısımda belirtilebilir.

Arka kısımda ise yazar sözlükleri için yazara ait bilgileri içeren birtakım bölümlere yer verilir. İncelenen sözlük örneklerinde, yazara ait derlemi oluşturan eserlerin kısaca tanıldığı örneklere rastlanıldı. Yazarın edebî kişiliğinde kuşkusuz etkisi bulunan yaşamına dair bilgiler yazarın biyografisi sayesinde sunulur. Yine yazara ait dilin oluşmasında katkısı bulunan çağ veya dönemle ilgili ya da ekol, akım gibi bulunduğu topluluklar hakkında bilgiler arka kısımda yer alabilir. Derleyen, katkıda bulunan, emeği geçenler gibi bilgiler yine sözlüğün arka kısmında verilebilir. Ön ve arka bölümde sunulan bilgilerin veriliş sırası, bulunup bulunmaması gibi hususlar sözlük hazırlayanın kendi tasarrufunda bulunmaktadır.

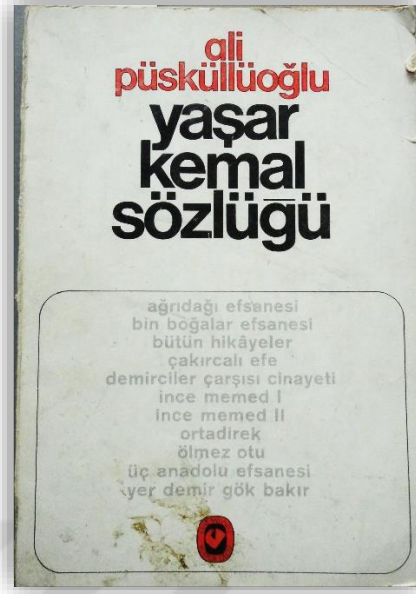
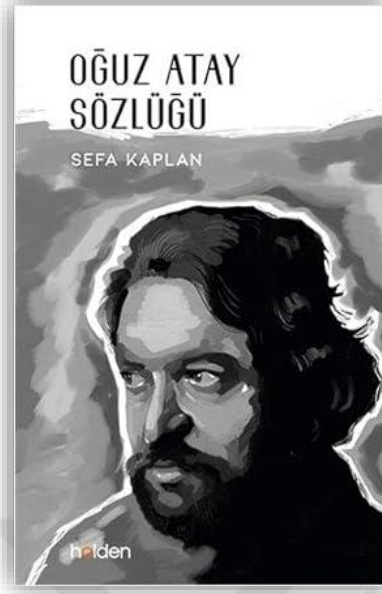

Görsel 9: Mega yapı, dış veri

1.1.1. Ön Kısım

1.1.1.1. Dış Kapak

Ön kapakta sadece sözlüğün adının verilmesi hazırlayan(lar)ın ismine yer verilmemesi yaygın bir kullanım olarak görülmektedir. Bununla birlikte sözlük hazırlayanın isminin verildiği hatta çeşitli görsel malzemenin de bulunduğu sözlük kapak örneklerine rastlanmaktadır.

Görsel 10: Dış (ön) kapak örnekleri: *Oğuz Atay Sözlüğü* (2021), *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Arka kapakta ise sözlüklerde genellikle herhangi bir bilgi verilmez. Ancak arka kapakta yayınevi reklamı, sözlüğe dair otorite bir kişinin düşünceleri, herhangi bir alıntı vb. bilgiler de yer alabilir.

Görsel 11: Dış (arka) kapak örnekleri: *Tanpınar Sözlüğü* (2019), *Oğuz Atay Sözlüğü* (2021)

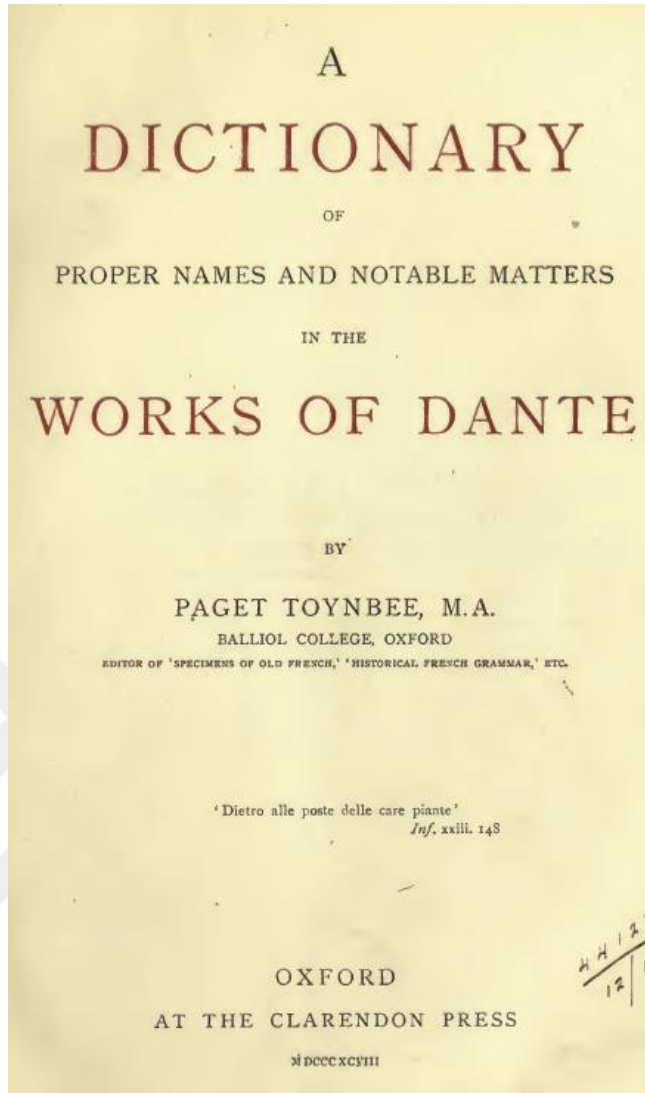
Sadece elektronik / dijital ortamda olan, basımı yapılmayan sözlükler, şayet bir veri tabanı şeklinde hizmete sunulmuşsa bir dış kapağa hatta herhangi bir kapağa sahip olmayabilir. Ayrıca bu tür sözlüklerin tanıtıcı bilgileri veri tabanının görsel arayüzüne göre çeşitli şekillerde zaten verilecektir. Bununla birlikte maliyet artışı, sözlüğün sayfa sayısının fazlalığı vb. sebeplerle basılı bir sözlük gibi hazırlanmış ancak “pdf” veya çeşitli e-kitap okuma formatlarında yayımlanmış sözlüklerde de söz konusu kapaklar bulunabilir.

1.1.1.2. İç Kapak

İç kapakta sözlüğün adı, hazırlayan bilgisi, yayın tarihi ve yeri gibi künye bilgileri yer alır. Kuzembayeva, iç kapağı “başlık sayfası” olarak ele alır ve sözlüklerin bu kısmında sözlüğün adına, derleyicilerinin kim olduğuna, varsa

editörlere, kaçınıcı basım olduğuna, yayın tarihine ve basım yerine dair bilgiler verildiğini ifade eder. Ayrıca “iç kapak”taki bilgilerin sözlük hakkında farklı çıkarımlar yapmaya olanak sağladığını belirtir. Örneğın bir sözlüğün önceki baskı tarihiyle son baskı tarihi arasındaki zaman aralığının kısa olmasının sözlüğün hedef kitlesi tarafından beklentileri karşıladığı şeklinde yorumlanabileceğini savunur. Kuzembayeva, son zamanlarda sözlüklerin “iç kapak”larında sözlükte kaç madde bulunduğu, hangi türden söz varlığını içerdiği gibi bilgilere de yer vermeye başladığını belirtir (2022: 74).

Görsel 12’de *Dante Sözlüğü*’ndeki “iç kapak” görüntüsü yer almaktadır. Bu sözlüğün iç kapağında sözlüğün hangi türden sözcüklerin (*proper names, notable matters*) sözlük maddesi olarak alındığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca editör bilgisi, yayıncı kuruluş bilgisi gibi bilgiler de yer almaktadır. Bir de iktibasın yer aldığı görölmektedir.

Görsel 12: İç kapak örneği: *Dante Sözlüğü* (1968)

Yazar sözlüklerinin “iç kapak” kısmında bu tür bilgilerin yanı sıra başka bilgilere de yer verilebilir. Örneğin, bir yazarın sadece romanlarındaki söz varlığı derlenmişse burada “edebî tür bilgisi” de belirtilebilir.

1.1.1.3. İçindekiler

Bu bölüm hemen her yayında bulunan veya bulunması mutlaka gerekli bölümdür. Bazı sözlükler maalesef bu bölüme yer vermemektedir. Bu da daha çok

sözlüğün makro yapısı dışında başka bölümlerinin olmaması böylelikle de içindekiler bölümüne ihtiyaç olmadığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ancak sözlük bir ya da birkaç bölümü ihtiva etse de içindekiler bölümünün bulunması gerekir. Kaldı ki söz konusu olan bir yazar sözlüğü ise ve sözlük kısmının haricinde verilen başka bilgilerin de olduğu göz önünde tutulursa içindekiler bölümü daha fazla önem kazanır. Özellikle dış yapı denilen ön ve arka kısımda yer alan bölümlere / başlıklara daha kolay erişilmesine hizmet eder.

İÇİNDEKİLER	
Giriş	9
Akis	15
Âlem	24
Aksüamel.....	33
Boşluk.....	41
Çizgi.....	58
Eşya	70
Fert.....	76
Hamle.....	87

Görsel 13: İçindekiler örneği 1: *Tanpınar Sözlüğü* (2019)

Görsel 13'te içindekiler kısmı verilen *Tanpınar Sözlüğü*, “kavram sözlüğü” olarak adlandırılabilir. Bu sözlük maddelerine okuyucunun daha kolay ulaşabilmesi için içindekiler bölümünde sayfa numarasıyla birlikte verilme yoluna gidilmiştir.

İÇİNDEKİLER	
Söz Başı.....	VII
M. Âkif Ersoy'un Hayatı, Sanatı ve Safahatı.....	IX
Hayatı.....	IX
Sanatı ve Şahsiyeti.....	XI
Safahat Hakkında.....	XIII
Kısaltmalar.....	XV
Sözlük.....	1
Kaynaklar.....	197

Görsel 14: İçindekiler örneği 2: *Safahat Sözlüğü* (2010)

Görsel 14'te ise *Safahat Sözlüğü*'nün içindekiler bölümüne yer verilmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi çalışmanın sözlük kısmı ayrı bir başlık olarak verilmiş, sözlük kısmının dışında kalan başlıklar da içindekilerde sayfa numaraları verilerek sunulmuştur.

NECATİ BEY DİVANI SÖZLÜĞÜ	
(BAĞLAMLI DİZİN VE İŞLEVSEL SÖZLÜK).....	12
2.1 SÖZLÜK KULLANMA KILAVUZU.....	13
2.2 BAĞLAMLI DİZİN VE İŞLEVSEL SÖZLÜK.....	14
A/Â.....	14
B.....	66
C.....	97
Ç.....	119
D.....	125
E.....	158
F.....	170
G.....	181
H.....	248
İ/Î.....	281
K.....	296
L.....	343
M.....	360
N.....	416
O/Ö.....	443
P.....	464
R.....	479
S.....	506
Ş.....	560
T.....	576
U/Ü.....	597
V.....	600
Y.....	607

Görsel 15: İçindekiler örneği 3: *Necati Bey Divanı Sözlüğü* (2009)

Acar'ın hazırladığı *Necatibey Divanı Sözlüğü*'nün içindekiler kısmında görüldüğü gibi bazı sözlüklerde kullanım kolaylığı sağlaması amacıyla harflerin başladığı sayfaların numaraları verilmiştir. Böyle bir kullanım işlevsellik açısından faydalı olabilir.

Yine bu bölümde değerlendirilebilecek bir diğer husus da tablolar ve şekiller listesidir. Şayet sözlükte fazlaca tablo ve şekil kullanılmışsa bunlar numaralandırılmalı ve içindekiler kısmında sayfa numaralarıyla birlikte verilmelidir.

1.1.1.4. Önsöz

Bu tezde “önsöz” ifadesi yazarın eserini sunuş yazısı olarak değerlendirildi. Eski metinlerde genellikle “mukaddime” olarak da adlandırılan bu bölümde yazar bu çalışmaya girişme sebebini, amacını, çalışma esnasında yaşadığı olumlu ya da olumsuz durumları, çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olanları ve teşekkürleri içerir. “Önsöz” yazısı çoğunlukla yazar tarafından yazılsa da bazen yazarı hayatta olmayan eserler için yayına hazırlayan tarafından da yazıldığı örnekler bulunur. Bununla birlikte yayıncının yazdığı önsözlere de rastlamak mümkündür. Önsöz kısmı genellikle kısa bir yazı olarak hazırlanır. Eserlerin giriş kısımlarıyla karıştırılsa da giriş kısmında genellikle çalışmanın teorik, felsefi alt yapısı hazırlanır ve konuya genel giriş amacıyla bilgiler verilir.

SÖZ BAŞI

Safahat, Türk dili ve edebiyatı sahasında, özellikle yazıldığı dönemi yansıtmaları bakımından en önemli eserlerimizdendir. Ancak Safahat'ta yer alan şiirler, zamanının dil kültürü açısından gayet anlaşılır olmakla beraber, zamanımızda özellikle gençler tarafından anlaşılmaktan hayli uzak kalmıştır.

Çağrı Yayınları sahibi Sn. Şaban Kurt Bey'in bu husustaki hassasiyeti ve destekleri bizi böyle bir çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Biz bu çalışmamızı oluştururken, Sakarya'da üç lisede yapmış olduğumuz metin üzeri araştırma ve tespitte öğrencilerimizin Safahat'ta bilmedikleri kelime ve tamlama sayısının çok yüksek olduğunu tespit ettik. Bu tespit, bizi tamamen Safahat'a yönelik bir sözlük yapmaya teşvik etmiştir.

Görsel 16: Önsöz örneği 1: *Safahat Sözlüğü* (2010)

Görsel 16'da yer alan önsöz örneği sözlük hazırlayıcısı tarafından “söz başı” olarak sunulmuştur. Buradaki bilgilere bakıldığında, *Safahat Sözlüğü*'nin hazırlanma gerekçesi, sözlüğün nasıl bir yol izlenerek hazırlandığı gibi konularda bilgiler verilmiştir.

P R E F A C E

IN this *Dante Dictionary* I have made an attempt to bring together, in a convenient and concise form, such information as is available concerning the various persons and places mentioned or referred to in the works of Dante (i. e. in the *Divina Commedia*, the *Canzoniere*, the *Vita Nuova*, the *Convivio*, the *De Vulgari Eloquentia*, the *De Monarchia*, the *Epistolae*, the *Eclogae*, and the *Quaestio de Aqua et Terra*, as printed in the Oxford Dante¹). I have endeavoured, as far as possible, to present the results of the most recent researches. This has been, in not a few cases, a matter of some difficulty, owing to the fact that a great many of the numerous articles on Dantesque subjects published in Italy make their appearance in more or less ephemeral periodicals. For this reason I have been obliged occasionally to accept my information at second hand, through the medium of one or other of the special Dante publications, such as the *Giornale Dantesco*, the *Bullettino della Società Dantesca Italiana*, and the like. I am not sanguine enough to suppose that I have succeeded in every instance in bringing my articles wholly 'up to date'². In extenuation of any shortcomings in this respect I can only plead the wide extent of the field which has had to be explored, and the 'quel d'Adamo', as Dante puts it, 'l'incarco della carne d'Adamo', beneath which the energies of even the most ardent explorers will sometimes flag.

A few kindred subjects have been included with the proper names, such as the denominations of the several classes of sinners, &c., and of the various heavens, &c., mentioned in the *Divina Commedia* (e. g. *Accidiosi*, *Ipocriti*, *Traditori*; *Cielo Stellato*, *Rosa Celestiale*); certain personifications and titles (e. g. *Aquila*, *Pellicano*; *Archimandrita*, *Savio*); the titles of books quoted by Dante (e. g. *Aeneis*, *Ethica*, *De Regimine Principum*); and so on³.

¹ *Tutte le Opere di Dante Alighieri, nuovamente rivedute nel testo dal Dr. E. Moore, con Indice dei Nomi Propri e delle Cose Notabili, compilato da Paget Toynbee. Oxford, 1894 (second edition, 1897).* The convenience of this edition for the purposes of reference can hardly be overrated.

² I have been able in a few cases to add references to important articles which appeared while this work was passing through the press.

³ A list of these 'notable matters' will be found at the end of the volume (Table xxxv).

Görsel 17: Önsöz örneği 2: *Dante Sözlüğü* (1968)

Görsel 17'de *Dante Sözlüğü*'nün hazırlayıcısı, sözlük hazırlarken hangi eserleri referans aldığından ve yaşadığı birtakım zorluklardan bahseder. Çalışmasında mümkün olduğunca en son çalışmalarını dikkate aldığını ve kendisini güncel tutmaya çalıştığını ifade eder.

1.1.1.5. Yönerge

Bu bölümde “yazar dil sözlüğü”nde makro ve mikro yapıyı oluşturan bütün bileşenler hakkında bilgi verilir. Sözlüğün hangi amaçla, hangi hedef kitle için

hazırlandığı, sözvarlığının kapsamı, derlemin oluşturulma yöntemi, sözcük listesinin elde edilmesinde kullanılan yöntemler, verilerin nasıl işlendiği ve bu verileri işlerken varsa kullanılan programlar burada belirtilir. Sözlük maddesinin iç yapısı, dizilişi, sıralanışı, iç maddelerin veriliş şekli ve sıralanışı, örneklerin / tanıkların sunuş düzeni, sırası, sayısı gibi hususlar bu bölümde ayrıntılı bir şekilde verilir. Kısacası hazırlanan sözlükte hangi sözlük bileşenlerine, nasıl yer verilmişse burada belirtilmelidir. Bu tezin makro ve mikro yapısında tek tek ele alınan bileşenler aynı zamanda bir “yazar dil sözlüğü”nün yönergesini oluşturur. Sözlüklerde sözlüğün hazırlanma yöntemlerinin verilmesi kullanıcı açısından son derece önemlidir. Aradığı maddeyi nasıl ve nerede bulacağı, anlamların veriliş sırası, şekli, tanımların veriliş yöntemi gibi birçok özelliğin burada verilmesi okuyucuya rehber olacaktır.

AÇIKLAMALAR

● Sözcüklerin dilbilgisinde hangi söz bölüğünden oldukları kısaltmalarla gösterilmiştir. Ancak, master durumundaki sözcüklerde buna gerek görülmemiştir.

● Madde başı sözcükler, atasözleri ve deyimler siyah, bunların tanımları düz harflerle dizilmiş, Yaşar Kemal'den alınan tanık cümlelerde ince yazı kullanılmıştır. Tanık cümlelerde geçen sözcükler, atasözleri ya da deyimler ise, ilk bakışta göze çarpması için siyah harflerle gösterilmiştir.

● Sözcüklerin hangi söz bölüğünden olduklarını gösteren kısaltmalar düz yazıyla dizilmiştir.

● Yaşar Kemal'den alınan tanık cümleler, kimi zaman, yer tutması diye kısaltılmıştır. Böyle durumlarda, tanık cümlelerin başı alınmamışsa cümle küçük harfle başlatılmış, ortadan atılma yapılmışsa yeri üç nokta ile gösterilmiştir. Sonndan atılan sözcüklerde de bu yol tutulmuştur.

● Tanık cümleler alınan yapıtların adlarının kısaltmaları ayrıç içinde ve tanık cümlelerin bitiminde verilmiştir. Bu kısaltmaların yanındaki rakamlarsa, o cümlelerin alındığı sayfayı gösterir.

Görsel 18: Yönerge örneği 1: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Görsel 18'de, *Yaşar Kemal Sözlüğü*'nde sözlük hazırlanırken dikkat edilen hususlar verilmiştir. Sözlükbirimlerin hangi niteliklerine sözlükte yer verildiği, madde başı sözcüklerin yazılış biçimleri, tanık cümlelerin veriliş şekilleri, sözlükte yer verilen kısaltmaların hangi ölçütlere göre yapıldığı gibi bilgiler verilerek hem sözlüğün nasıl hazırlandığıyla ilgili bilgilerin sunulmasına hizmet edilmiş hem de sözlük kullanıcısının sözlüğü nasıl kullanacağı konusunda bir kılavuz sunulmuştur.

Bir başka örnek olarak *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı Bağlamalı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*'nün yönergesi verilebilir. Sözlük hazırlanırken kullanılan yöntemi (makro ve mikro yapı açısından) içeren bu bilgiler aynı zamanda sözlük kullanıcısı

için bir rehber niteliği taşımaktadır. Ayar, bu bilgilerin verildiği bölümü “Sözlük Kullanım Kılavuzu” olarak sunar.

4. AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ DÎVÂNÎ SÖZLÜĞÜ

4.1. Sözlük Kullanım Kılavuzu

1. Sözlükteki madde başlıkları, altı çizili olarak gösterilmiştir:

a: Ey.

Saîa varmağî âsân eyle yâ Rab
A sultânım saîa lâyiğ keremdür (*Mrb. 47, Mısra 4*)

2. Şayet madde başlıklarında verilen kelime, birden fazla anlam katmanına sahipse diğer anlamları veren başlıkların altı çizili olarak gösterilmemiştir:

‘aceb:

‘aceb: Şaşırtıcı, acayip.

‘Acebdür hikmet-i Mevlâ
Kimi ednâ kimi a’lâ (*Mrb. 75/13*)

‘aceb: Acaba.

Kâbe kavseyñ ma’nâsından tıyuban
‘Aceb sırr-ı Ev-ednâ’ya irem mi (*Kaş. 6/16*)

3. Anlamı verilen kelimenin, metin içinde kolay bir şekilde tespit edilebilmesi için kelime bold (kalın) bir fontla gösterilmiştir:

ağlat-: Üzmek, gözyaşı döktürmek.

Kimini ağladub mânend-i Ya’kûb
Kimini Yûsuf-ı Ken’ân iden döst (*Mrb. 54/7*)

4. Kelime anlamlı en küçük kök veya gövde hâliyle verilmiş, üzerine gelen ekler künye kısmı içerisinde gösterilmiştir:

Görsel 19: Yönerge örneği 2: *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (2022)

Bu bölümde; madde başının biçimsel özellikleri, sözlükbirimlerin anlam özelliği, tamlamaların gösteriliş biçimi, kalıp ifadelerin ele alınışı vb. birçok bilgi 14 madde hâlinde ve örnekler verilerek açıklanmıştır.

1.1.1.6. Kısaltmalar

Bu bölüm çalışmanın tamamında kullanılmış olan kısaltmalarla ilgili listenin verildiği yerdir. Kısaltmalar konusunda standartlaşmış kısaltma işaretlerine bağlı kalınması bu konuda bir belirsizliğin ve karışıklığın önüne geçecektir. Şayet eser adları veya çalışmaya mahsus özel kısaltmalar varsa yine bu bölümde verilmesi gerekir. Özellikle tanık cümlelerinin sonunda derlemi oluşturan eserlerin titizlikle kısaltılması ve kısaltmalar bölümünde verilmesi gerekir. Şayet tek bir yazar / şairin tek bir eseri söz konusu ise sözlük maddelerinde yer bilgisi verilirken sadece sayfa numarası ile gösterilebileceğinden bu tür çalışmalarda eser adının kısaltmasına ihtiyaç olmayabilir.

ANKA	Anka-ı Muğrib
AS.	Altıncı Sıfır
BS.	Birinci Sıfır
BŞS.	Beşinci Sıfır
BULGA	Bülgatü'l-Gavvas
CELÂLE	Kitabü'l-Celale
DS.	Dördüncü Sıfır
ECVIBE	Ecvibetü'l-Laiha
ESFAR	Kitabü'l-Esfar
ESRAR	Risâletü'l-Esrar bi'l-Bai Zuhuru'l-Vücûd
ESRARU'L-KUDS	Müşâhedetü Esrari'l-Kutsiyye
FUSÛS	Fusûsu'l-Hikem
FÜTÖHÂT	el-Fütühâtü'l-Mehkiyye
HALVET	Kitabü'l-Halvet
HATM	Hatmü'l-Evliya
İK.	İnsan-ı Külli
İNSAN	İnsan-ı Külli
İNŞA	İnşâ'd-Devair

Görsel 20: Kısaltma örneği 1: *İbnü'l-Arabî Sözlüğü* (2005)

Görsel 20'de, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*'nün “kısaltmalar” kısmında hem bazı eserlerin hem de bazı kavramların kısaltmalarının verildiği görülmektedir. Sözlüklerde yapılan kısaltmalar sayesinde yazılışları zaman alan ve yer kaplayan,

metinde sürekli tekrarlanmasıyla metnin akışında aksamalara yol açan kullanımların da önüne geçilmiş olunur.

Kısaltmalar listesine bir başka örnek Nutku'nun hazırladığı sözlük gösterilebilir. Listeye bakıldığında Türkçe sözcüklerin yanı sıra yabancı sözcüklerin, özel isimlerin, eser adlarının da kısaltılmış kullanımlarının sözlükte kullanıldığı anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR	
ad. = Adil [zamir]	<i>All's Well = All's Well That Ends Well</i>
Alm. = Almanca	<i>Ant. & Cleo. = Antony and Cleopatra</i>
anon. = anonim	<i>As You Like = As You Like It</i>
arg. = Tez	<i>Com. Err. = The Comedy of Errors</i>
bkz. = bakınız	<i>Cardenio = Cardenio</i>
ch. = Chorus [Koro]	<i>Cor. = Coriolanus</i>
epil. = Epilogue [Sonoyun]	<i>Cym. = Cymbeline</i>
Flam. = Flamanca	<i>Ham. = Hamlet, Prince of Denmark</i>
f. = Folio	<i>Hen. IV = King Henry The Fourth</i>
ff. = Folyolar	<i>Hen. V = King Henry The Fifth</i>
Fr. = Fransızca	<i>Hen. VI = King Henry The Sixth</i>
gön. = Gönderme	<i>Hen. VIII = King Henry The Eighth</i>
gen. = Genellikle	<i>John = King John</i>
huk. = hukuk	<i>Jul. Caes. = Julius Caesar</i>
ind. = Induction [Tümevarım]	<i>L. Compl. = A Lover's Complaint</i>
İng. = İngilizce	<i>L. Lab. Lost = Love's Labour's Lost</i>
İsp. = İspanyolca	<i>Lear = King Lear</i>
İtal. = İtalyanca	<i>Lucrece = The Rape of Lucrece</i>
ith. = İthaf	<i>M. Meas. = Measure for Measure</i>
karş. = Karşılaştı	<i>Mac. = Macbeth</i>
kayn. = Kaynağı	<i>Mer. Ven. = The Merchant of Venice</i>
Lat. = Latince	<i>Mer. Wives Win. = The Merry Wives of Windsor</i>
mec. = Mecazi	<i>Mid. N. Dr. = A Midsummer-Night's Dream</i>
miz. = Mizahi	<i>Much Ado = Much Ado About Nothing</i>
örn. = Örnek	<i>Oth. = Othello, The Moor of Venice</i>
öz. = Özellikle	<i>Pass. Pilg. = The Passionate Pilgrim</i>
özg. = Özgün	<i>Per. = Pericles</i>
Port. = Portekizce	<i>Phoenix = The Phoenix And The Turtle</i>
prol. = Prologue [Önoyun]	<i>Rich. II = King Richard The Second</i>
q = Quarto	<i>Rich. III = King Richard The Third</i>
qq = Quartolar	<i>Rom. & Jul. = Romeo and Juliet</i>
Rom. = Romence	<i>Sonn. = Sonnets</i>
sa = Sahne açıklaması	<i>Tam. Shrew = The Taming of the Shrew</i>
sıf. = Sıfat	<i>Tem. = Tempest</i>
takr. = Takriben	<i>Timon = Timon of Athens</i>
Tev. = Tevrat	<i>Titus = Titus Andronicus</i>
vb. = ve benzerleri [vesaire]	<i>Troil. & Cres. = Troilus and Cressida</i>
Yun. = Yunanca	<i>Tw. Night = Twelfth Night</i>
yy. = Yüzyıl	<i>Two Gent. Ver. = The Two Gentlemen of Verona</i>
	<i>Two Nob. K. = The Two Noble Kinsmen</i>
	<i>Ven. & Adon. = Venus and Adonis</i>
	<i>Win. Tale = The Winter's Tale</i>

Görsel 21: Kısaltma örneği 2: *Shakespeare Sözlüğü* (2013)

1.1.1.7. İşaretler / Simgeler

Sözlük maddesinde verilecek birçok bilgi için sözcüklerin kısaltmalarının kullanılmasıyla birlikte işaretler ve simgeler de bir tercih olarak kullanılabilir. Bu işaretler ve simgeler hem sözlükte daha az yer kaplar hem de daha sistemli ve düzenli bir görüntü meydana getirir. Örneğin *Dostoyevski Sözlüğü*'nde tanık cümlelerinin hangi tür metinlerden alındıkları simgelerle verilmiştir:

= edebi eser;

= gazete sahasına ait metinler;

= özel mektuplar;

= resmî mektuplar ve evraklar.

Bu simgeler sözlük maddesinde tanık cümlelerden önce kullanılarak sözlük okuyucusuna hangi metinden alınmış örnek olduğu bilgisini sağlar. Hem metin türleri arasında bir sınıflandırmayı düzenli bir şekilde sunmaya yardımcı olur hem de karışıklığın önüne geçer. Ayrıca tanık cümlelerindeki metin türleri arasındaki geçiş bir sözcük ya da kısaltmayla göstermek yerine bu şekilde bir simge kullanmak daha estetik bir görüntü sunarken yerden de tasarruf edilmiş olur.

Tür bilgisi dışında da sözlük maddesinin bileşenlerini göstermek için birtakım simgeler kullanılabilir. Örneğin sözlük hazırlayıcısının sözlük maddesinin açıklama bölümüne teferruatıyla yazamadığı ek bilgileri vereceği sözlük maddesinin en alt kısmında bir simge kullanılarak ek bilgiler ve yorumlar verilebilir ve bunun Rusça örnekleri tespit edilmiştir.

Simgelerin seçimi ve kullanımı sözlük hazırlayanın tasarrufundadır. Hangi simge ne için kullanılmış bilgisini vermek şartıyla standartları göz ardı etmeden istediği işareti seçme özgürlüğü bulunur. *Dostoyevski Sözlüğü*'nde kullanılmış özel amaçlı simgeler ve işaretler sözlüğün mega yapısında şu şekilde gösterilmiştir:

УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ	
📖	примеры из художественной прозы
📄	примеры из публицистики
✉	примеры из эпистолярного наследия (личные письма)
📧	примеры из эпистолярного наследия (деловые письма и документы)
<...>	составительский пропуск в примере
	граница между абзацами, объединяемыми в примере
///	в составе имени собственного
!	фразеологические выражения и идиомы
Δ ... Δ	блок примеров, включенных в Примечания и Комментарии
✓	указание на альтернативные квалификации
?	«знак сомнения» (указание на недостаточную уверенность составителей в предлагаемой квалификации материала)
!	знак смыслового подчеркивания
*	указание на потенциальную омонимию в зоне Из словообразовательного гнезда.

Görsel 22: İşaretler, simgeler örneği: *Dostoyevski Sözlüğü* (2003)

Sözlükte simgeler ve işaretlere başvurulmuşsa muhakkak bunların ne amaçla ve neyi temsilen kullanıldıkları bilgisinin sözlük kullanıcısıyla paylaşılması gerekir. Bu paylaşımın adresi de sözlüğün mega yapısında, ön kısımda, ilgili başlığın altındadır.

1.1.2. Arka Kısım

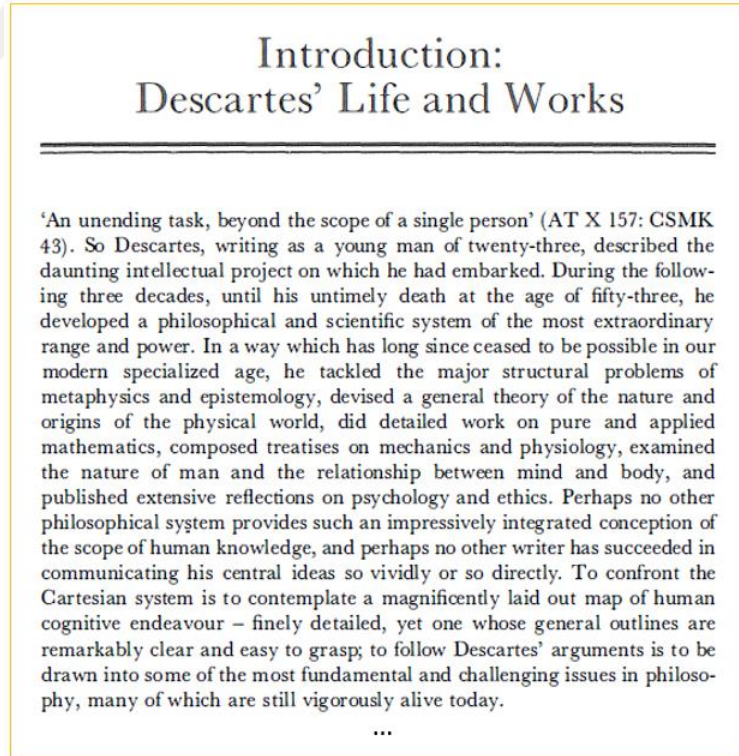
1.1.2.1. Biyografi

Bu bölümde yazar sözlüğü hazırlanacak yazar ya da şairin hayatıyla ilgili bilgiler verilebilir. Edebî metinler yorumlanırken eserle yazarı arasındaki bağ göz ardı edilmemelidir. Yazarın çocukluk, gençlik vb. dönemlerinde yaşamış olduğu birtakım olaylar, durumlar onun edebî kişiliğinin oluşmasında, eserlerinde etkili olabilir. Örneğin Ahmet Haşim'in şiirlerine hâkim olan karamsarlık, çocukluk döneminde yaşadığı kayıpla ilişkilendirilir. Onun şiirlerindeki anlamsal çözümleme ve tematik kurgu bu bilgiyle daha anlamlı ya da isabetli olabilir. Diyalektik sözvarlığı, kültürel farklılık, âdetler, atasözleri, deyimler ya da farklılıklar, başka dillerden ödünçlemeler, kültür öğeleri yazarın yaşadığı bölgenin, yaşantısının bilinmesiyle daha da anlamlı olacaktır. Örneğin *Yaşar Kemal Sözlüğü*, Çukurova bölgesine ait kültürel unsurları, o yöre halkının konuştuğu ağız özelliklerini ve sözvarlığını yansıtır. Yazarın bu coğrafyada bıraktığı izlerin ve yaşantılarının bilinmesi elbette hem eserlerinin yorumlanmasında hem de onun sözvarlığının derlenmesi ve açıklanmasında yardımcı olacaktır. Bu sebeple ister tek bir yazarın eserlerinden ister birden çok yazarın eserlerinden oluşan yazar sözlükleri hazırlanmış olsun yazarlara ait biyografik bilgilerin bu bölümde verilmesi uygun olacaktır. Burada yazar sözlüğüyle elde edilecek kazanımların iki boyutlu bir araçsallık taşıdığı da bilinmelidir. Yazara ait biyografinin verilmesi bir taraftan yaşamı ve edebî kişiliğinin sanatında ve dolayısıyla eserlerini meydana getirmek için kullandığı sözvarlığı seçimlerine etkisinin tespit edilmesine diğer taraftan bu sözvarlığının tespit edilmesi ve açıklanmasıyla edebî kişiliği hakkında çıkarımlar ortaya

konulmasına hizmet eder. Bu noktada yazar sözlüklerine düşen görevin yazarın sözvarlığı seçimlerini tespit etmek, bu sözvarlığını bütün göndergesel, yan ve figüratif anlamlarıyla açıklamak olarak sınırlamak ve ortaya çıkan referans sözlük çalışmasını yazara ait her türlü üslup çalışmasının ana malzemesi hâline getirmek olarak belirtilebilir.

Yazara ait verilecek biyografik bilgiler ve edebî kişiliğini derinden etkileyen hususlar nesnel bir dille, kısa, öz bir anlatımla, fakat yazarla ilgili yeterli bilgiyi almaya imkân sağlayacak kapsamda olmalıdır.

Görsel 23'te, *Descartes Sözlüğü*'nün ön kısmında yer alan Descartes'ın hayatı ve eserleriyle ilgili kısa bilgiler içeren bir biyografi örneği yer almaktadır.

Görsel 23: Biyografi örneği: *A Descartes Dictionary* (1903)

1.1.2.2. Edebî Kişiliği

Mega yapının arka kısımdaki bu bölümünde, hakkında sözlük hazırlanan yazar(lar) veya şair(ler)in edebî kişiliğiyle ilgili bilgiler verilebilir. Bu bilgiler, yazarın sanat anlayışında yaşadığı değişimler, düşünce ve fikir hayatında yaşadığı dönüşümler, üslubunda görülen yenilikler vb. durumların eserlerine ne ölçüde yansıdığının ve sözvarlığını nasıl etkilediğinin anlaşılmasında katkı sağlayacaktır.

Örneğin, ideolojik açıdan farklı bir bakış açısına geçiş yapan sanatçı kullandığı terminolojiyi de değiştirir. Sosyalist bir çizgide sanat hayatını şekillendirirken sonradan İslamcı bir anlayışa sahip olan bir sanatçının (örneğin Necip Fazıl Kısakürek, İsmet Özel) eserlerinde yer verdiği sözvarlığı dolayısıyla kavram alanı aynı olmayacaktır. Servet-i Fünûn ya da Fecr-i Âtî anlayışında eser veren bir sanatçıyla dilde sadeleşme düşüncesiyle eser veren bir sanatçının sözvarlığı da değişecektir. Sanatı “şahsi ve muhterem” olarak gören bir yaklaşımdan daha millî ve toplumsal meseleleri işlemeye başlayan sanatçıların edebî kişiliklerinde, sanat anlayışlarındaki gerçekleşen değişiklikler eserlerini ve dolayısıyla da eserlerindeki sözvarlığını da etkiler. Bu bilinçli bir hareket olabileceği gibi bahsettiği konuların ve meselelerin kendilerine has sözcük kadrosunu kullanma gerekliliği de olabilir. Ayrıca edebiyatın çeşitli dönemlerinde cereyan eden birtakım sanat dönemlerinde ortak sözcük kadrosu (örneğin Servet-i Fünûn yazarlarının kullandıkları özel sözcük kadrosu veya Millî Edebiyat Dönemi şairlerinin millî olmak amacıyla halk ağızlarından kullandığı birtakım sözcükler) ile yazan bir sanatçı bağımsız bir döneme veya farklı bir sanat anlayışına dâhil olduğunda bu değişiklik onun hem üslubunda hem de sözvarlığında tespit edilebilir. Bu sebeple sanatçının edebî kişiliği ve sanat

anlayışında görülen dönemsel değişimler titizlikle bu bölümde incelenmelidir. Ancak bu iki yönlü bakışın yine de en çarpıcı kısmı sözvarlığı tespitinden üsluba doğru bir gidiştir. Zaten yapılan sözlük, yazarın bütün eserleri ve varyantları üzerineyse ondaki dil değişimini ortaya koyacak ve böylece değişime sebep olan etkenler de görülecektir.

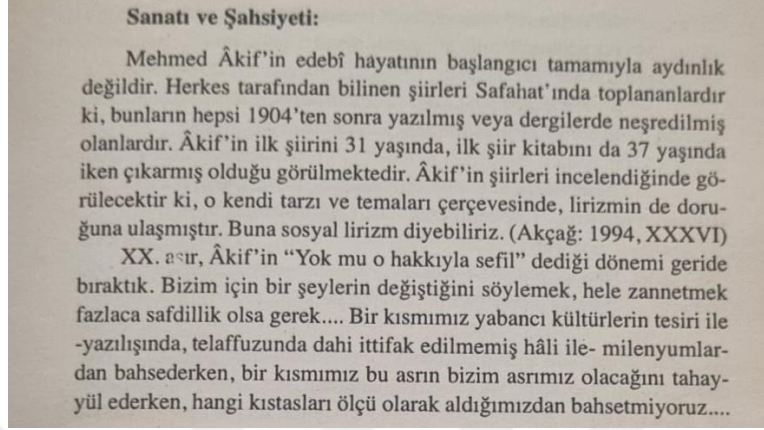
Hem biyografik özellikler hem de edebî kişiliğinden yola çıkarak yazarın sözvarlığını açıklamaya çalışmak hem de sözvarlığının tespit edilmesiyle onun üslubu ve edebî kişiliğiyle ilgili bir kanaate varmak tek bir yazara ait sözlük çalışmasında karşılıklı bir ilişki içinde şu şekilde gösterilebilir:

Görsel 24: Edebî kişilik – sanat – sözvarlığı ilişkisi

Görsel 25’te, *Safahat Sözlüğü*’nde yer alan Mehmet Akif Ersoy’un edebî kişiliğiyle ilgili bilgilerin verildiği örnek yer almaktadır. Şanlı, Ersoy’un eserlerinde kullandığı dil hakkında bilgiler verirken eserlerini sade ve açık bir dille yazdığından, mahallî söylemlere ve konuşma diline yakın bir dil kullandığından bahseder. Ayrıca onun “Sözüm odun gibi olsun, hakikât gibi olsun.” sözünün edebiyat ve sanat anlayışını özetlediğini belirtir (2010: XII). Bu bilgiler, ona ait sözvarlığını yansıtan yazar sözlüğü açısından değerlendirildiğinde ne ölçüde faydalı olacaktır sorusu sorulabilir. Bu bilgiler, onun eserlerinde seçtiği sözcük kadrosundan sözü sanatlı

kullanıp kullanmamasına kadar birçok konuda hem sözlük hazırlayana hem de sözlük okuruna ön fikir oluşturacaktır.

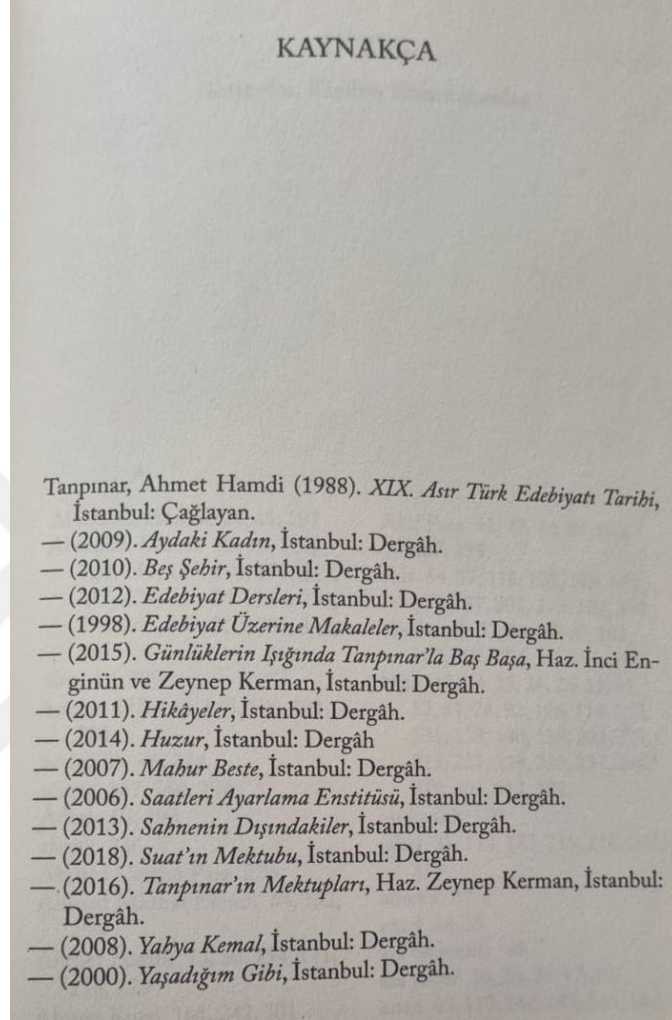

Görsel 25: Edebî kişilik hakkında bilgiye örnek: *Safahat Sözlüğü* (2010)

1.1.2.3. Kaynaklar

Yazar sözlükleri belli bir yazarın veya yazarların eserlerinden oluşan derleme göre hazırlandığından sözlüğe temel olan eserler hakkında bu bölümde bilgi verilebilir. Yazarlar / şairler sanat hayatları boyunca yayımladıkları eserlerinde birtakım değişikliklere gitmiş olabilir. Bu değişiklikler bir sözcüğün başka bir sözcükle değiştirilmesi olabileceği gibi özellikle Cumhuriyet sonrası gerçekleşen sadeleştirme döneminde üretilen neolojilerin Türkçeleştirilmesi şeklinde de olabilir. Örneğin bugün artık sözlüklerde “eskimiş” nitelemesiyle verilmiş sözcüklerin sıklıkla kullanıldığı bir eser yazarı tarafından veya bir başkası tarafından sadeleştirilmiş olabilir. Örneğin Halit Ziya Uşaklıgil, hayattayken bazı eserlerini sadeleştirmiş ve Latin harflerine aktararak yeniden bastırmıştır. Böyle bir sadeleştirme yazarın kullanmış olduğu sözvarlığının kısmen değiştirilmesi anlamına

gelir. O hâlde hangi eserin yazarın sözcürlüğünün tespitinde dikkate alındığı bu bölümde belirtilmelidir.

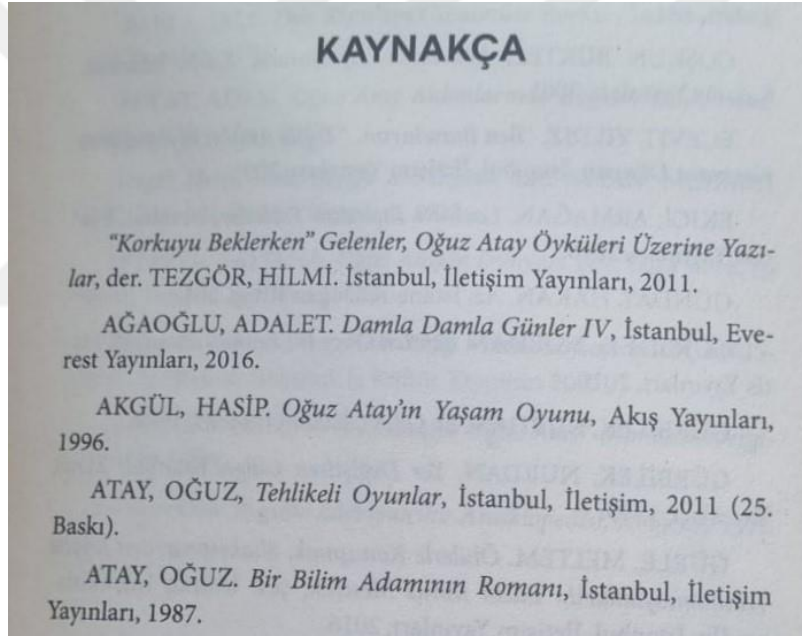

Görsel 26: Kaynaklara örnek 1: *Tanpınar Sözlüğü* (2019)

Eserler hakkında bilgi verilmesiyle ilgili gerekçelerden bir diğeri de eserlerin baskı yılları ve yayınevi değişiklikleri ile ilgili durumdur. Bazen eserler matbaada tekrar dizilebilir. Ya da yeni bir tasarımla tekrar yayımlanabilir. Bu durumda sözlüğe dayanak olarak aldığımız eserle ilgili atıflarda sayfa sayılarında bir tutarsızlık görülebilir. Bu sebeple sözlüğe temel olan eserin veya eserlerin künye bilgilerinin eksiksiz bir şekilde verilmesi doğru olacaktır.

Hemen her bilimsel çalışmanın sonunda yer alan “kaynaklar” bölümü yazar sözlüklerinde de muhakkak bulunması gerekir. Bu sayede, çalışmanın bilimsel değeri artmış olacak aynı zamanda referans eserlerin künye bilgileri araştırmacılar için de yol gösterici olacaktır.

Bu bölümde sadece yazarın sözvarlığının derlendiği eserlerin künye bilgilerinin değil, aynı zamanda çalışmanın mega yapısında yararlanılan kaynakların da yer alması beklenir. Kaynaklar bölümünde yer alan künye bilgisi sözlüğün genelinde hangi sistem kullanıldıysa ona göre bir düzen içerisinde olmalıdır.

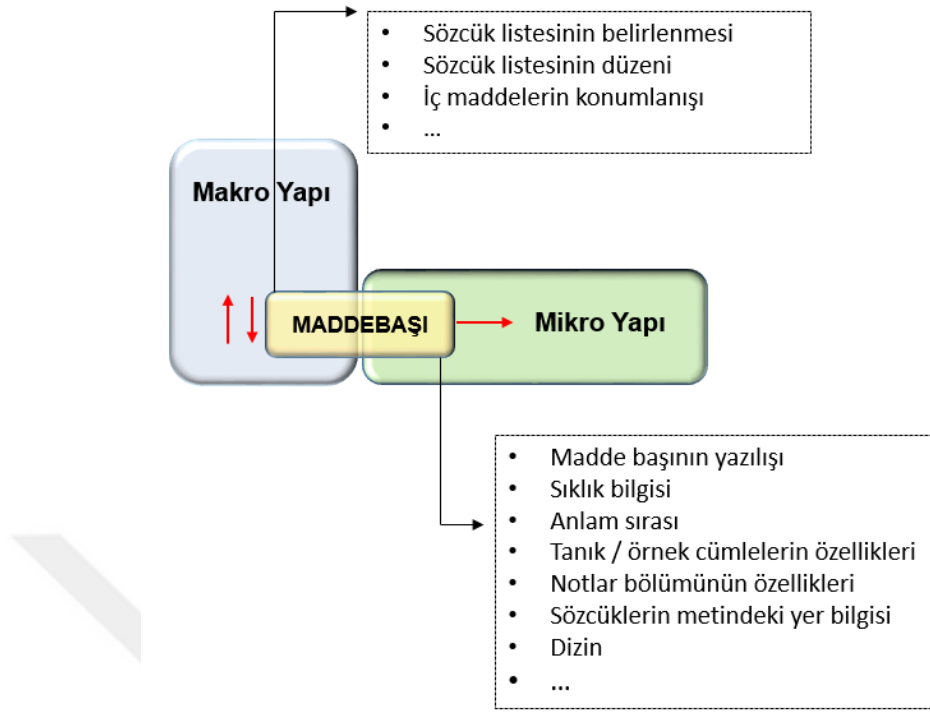
Görsel 27: Kaynaklara örnek 2: *Oğuz Atay Sözlüğü* (2021)

Görsel 27’de yer alan örnekte Kaplan’ın, sadece sözlüğe temel olan eserleri değil aynı zamanda sözlüğü hazırlarken yararlandığı kaynakları da verdiği görülmektedir.

2- MAKRO YAPI (*Macrostructure*)

Sözlük literatüründe makro yapıyla sözlüğün bütün olarak genel yapısı kastedilirken mikro yapıyla sözlük maddelerinin iç yapısı konu edilir. Makro yapı iç bağlantılarıyla bağımsız bir sistem olarak sözlüğün genel sorunlarına karşılık gelirken mikro yapı sistem içinde ayrı bir sistem olarak sözlük maddesinin (entry) yapısını ifade eder (Denisov'dan akt. Şestakova, 2011:65). Sözlüklerin omurgasını oluşturan ana gövdeyi sözcük listesi (İng. *word list*) oluşturur. Bu aynı zamanda makro yapının da ana bileşenidir. Bu sözcük listesi Svensén'a göre sözlüğün tek zorunlu bileşenidir ve diğer bütün bileşenler onun etrafında yer alır (Svensén'dan akt.: Aslan, 2017: 45). Jackson, makro yapıyı ön kısım, gövde ve ekleri içeren bir bütün anlamında kullanır (2016: 48).

Jackson, makro ve mikro yapıyı sözlüğün *gövde kısmı* olarak ele alır ve bu bölümün sözcüklerin alfabetik listesini içerdiğini, sözlükbirime ait birtakım bilgiler ve madde başı sözcükle birlikte 'madde'yi oluşturduğunu ifade eder (2016: 48). Madde başı ögesi, makro yapı ve mikro yapı kavramlarını birleştiren bir unsur olarak görülebilir. Madde başının dikey ekseninde sıralanışı, seçimi ve diğer özellikleri makro yapıyı ilgilendirirken yatay ekseninde bulunan tanımı, tanık cümleleri, dilbilgisel ve diğer özellikleriyle ilgili açıklamalar mikro yapının kapsamındadır. Ay; sözlüklerin hangi tür sözlükbirimleri içerdiği, birleşik yapılı maddelerin, eşanlamlı sözcüklerin nasıl ele alınacağı, ara maddelerin nasıl düzenleneceği gibi soruların makro yapıyı ilgilendirdiğini belirtir (Ay, 2017: 10).

Görsel 28: Yazar sözlüğünün makro ve mikro yapısı

2.1. Derlem Oluşturulması

Derlem (*corpus*), belli bir dili veya dil değişkesini temsil edebilme amacıyla, belli bir zaman aralığında yazılı ve/veya sözlü dil kullanım metinlerini / konuşmalarını, coğrafi bölge, yazar/konuşan özellikleri (cinsiyet, yaş, eğitim vb.) ve iletişim ortamlarını alan ve türlerine (İng. *domain*, *genre*) göre dengeli ve katmanlı örnekleme yoluyla derleyip, ayrıntılı veribilgisini (İng. *metadata*) temel dilbilimsel çözümlemelerle birlikte dijital ortamlarda sunan kaynaklar olarak tanımlanır (Ruhi ve Aksan, 2014: s. 264). Genel dil sözlükleri için yapılan bu “derlem” tanımı herhangi bir dilin sözvarlığını temsil edebilecek oranda bir genişlikte ve birçok farklı dil kullanım alanından örnekleri temsil etme amacına hizmet eder. Derlem, bilgisayar

teknolojisindeki gelişmelerden önce çeşitli kaynaklar taranarak elle fişleyerek yapılmaktaydı. Günümüzde derlem çalışmaları bilgisayar desteğiyle ve kapsamlı yazılımlarla daha hızlı hazırlanmakta, daha fazla ve çeşitlilikte kaynağı tarayabilmektedir. Derlem kısaca, bir metin koleksiyonudur ve bir dili veya dilin bir kısmını temsil etmeyi amaçlar (Biber - Conrad – Reppen, 2006: 246).

İngilizce için derlenmiş ilk büyük ölçüde ve modern korpus 4.5 milyon sözcüğün yer aldığı *Teacher's Word Book* (Thorndike, 1921) adlı çalışmadır. İlk büyük bilgisayar destekli çalışma ise W. Nelson ve Henry Kučera tarafından hazırlanan *Standart Corpus of Present-Day Edited American English* (1964) adlı çalışmadır. Brown Corpus olarak da bilinen bu çalışma 500 metnin her birinden 2000 sözcük içerir (Landau, 2001: 278). Bu tür bilgisayar destekli çalışmalar sözlük hazırlamada ham veri elde etmeye imkân sağlar. Çeşitli yazılımlar sayesinde bu ham veriler sözcüklerin çeşitli parametrelerine göre raporlanabilir. Jackson, herhangi bir konkordans programının bir sözlükbilimcinin KWIC (Key Work in Context) adı verilen bir araştırma yaparak bir derlem içinde özel bir bağlamla bir sözcüğün kaç kez tekrarlandığını gösteren bir liste elde edebileceğini belirtir. Aynı zamanda sözlükte sözcüğün kaç anlamının tanımlanabileceği ve bu yazılımın ham verilerinin hangi kullanım örneklerinin sözlüğe dâhil edileceği hakkında sözlükbilimciye fikir verebileceğini ifade eder (Jackson, 2016: 54).

Önceden tasarlanmış çeşitli işaretleme ölçütlerine göre sonuçlar sunan bu tür yazılımlar, derlemi oluşturan metinlerin işlenmesi için önemlidir. Özkan, bu işaretleme ölçütlerinin XML (*Extensible Mark-up Language*), SGML (*Standart Generalized Mark-up Language*), TEI (*Text Encoding Initiative*) gibi işaretleme

dilleri olduğunu ve bunların bilgisayarların işleyip okuyabildiği ayrıntılı işaretlemeler olduğunu ifade eder (2020: 16). Bu ölçütlerle ve çeşitli metinlerden oluşturulan derlem birtakım programlar aracılığıyla görüntülenir. Sözlükte bir sözcük için ne kadar işaretleme yapıldıysa ancak o kadar veri alınabilir. Bu sebeple hazırlanacak sözlüğün parametrelerine göre derlem oluşturulması ve bundan önce de işaretlenecek özelliklerin belirlenmesi gerekir. Yazar sözlükleri için de sözlükte hangi sözlükbirimlerin listelenmesi amaçlanıyorsa ona göre işaretlemeler yapılması ve derlemin bu işaretlemelere göre yapılandırılması gerekir. Her ne kadar işaretlemeler ve verilerin dizilmesi bilgisayar ve yazılımla da olsa Özkan'ın belirttiği gibi sözcük türleri arası geçişim ve çokanlamlılık gibi hususlar sebebiyle Türkçe gibi tam ve kapsamlı bir derlem oluşturulamamış dillerin incelenmesinde başlangıç çalışmalarında insan faktörünün de işin içine girmesini zorunlu kılar (Özkan, 2020: 17). Kısacası bilgisayar ve yazılım desteğiyle elde edilmiş sözcük listeleri, tanık cümlelerinin dilbilgisel ve anlamsal doğru analizi, örnek cümlelerle olan eşleştirilmesi gibi aşamalar muhakkak dilbilimci, sözlükbilimci ve edebî eseri yorumlayabilecek yeterliliğe sahip bir alan uzmanı gözetimiyle gerçekleştirilmelidir.

Genel sözlüklerle özel sözlükler arasındaki en önemli farkların başında derlemin kapsamı ve sözlüğe kaynak olarak seçilen malzemenin özelliği gelmektedir. Aksan, genel dil sözlüklerindeki bu malzemeyi belli bir dönemde, bir ülkenin yazılı ve sözlü dilinde yaşayan sözcükler, deyimler ve atasözleriyle, kalıp sözler olarak belirtir (1998: 117). Sözlük malzemesi bir ya da birkaç yazara ait sınırlı bir kaynak üzerine olan veya terim sözlükleri, argo, ağız sözlükleri gibi özel bir alana ya da kullanıma ait malzemeyi yansıtan sözlükler ise özel sözlükler olarak değerlendirilir. Bozkurt genel sözlüklerle ilgili tanımların ve açıklamaların çoğunda bu sözlüklerin

ana dil konuşurlarının genel dilini yansıtmak gibi bir amaca hizmet ettiğini vurgular. (Bozkurt, 2017: 23).

Genel dil sözlüklerine göre daha sınırlı ve özel bir malzeme üzerinde çalışıldığından yazar sözlüklerinin sadece ve sadece yazarın, eserin, yazıldığı dönemin kapsadığı dili ve sözvarlığını yansıtmaları beklenir. Ortaya çıkan ürün olarak sonuçta böyle bir amaca hizmet etse de yazar sözlüklerinin içinde bulunduğu zamanın dilini eksiksiz ve kurallı bir şekilde yansıtmaları değil yazarın eserlerini yazdığı dönemin dil anlayışını, nadir, anlaşılması güç sözcükleri içermesi beklenmeli.

İster yüzyıllar önce yaşamış ve o çağın, dönemin diline göre eserler vermiş yazar olsun ister sözlüğün hazırlandığı dönemde çağdaş bir yazar olsun seçilen dil malzemesi genel dil sözlüklerinden farklı olarak yazarın tek bir eserinin, bir kısmının veya bütün eserlerinin sözvarlığı şeklindedir. Ayrıca yazara ait metinlerin kapsamı, yazar sözlüklerine ait tipoloji bölümünde verilen türlere göre belirlenir. Bu seçim elbette yazara ait sözlüğün amaçlarına ve hedef kitlesine göre sözlük hazırlayıcısının belirleyeceği bir durum olarak değerlendirilmelidir.

Yazar sözlüklerinin hazırlık aşamasında derlemin kapsamıyla ilgili birtakım kararlar alınması zorunluluğu vardır. Edebî olsun veya olmasın yazara ait yazılı bütün malzemenin tespit edilmesi eksiksiz bir “yazar dil sözlüğü” için önemlidir. Derlemin kısıtlı tutulması “yazar dil sözlüğü” olma niteliğini kısmen taşımasına, onun daha çok eser sözlüğü olarak nitelendirilmesine sebep olacaktır.

Şestakova yazar sözlükleriyle ilgili sözvarlığının derlenmesiyle ilgili bazı sorunları dile getirir. Bu sorunları üç ana başlıkta toplar: Dilsel malzemenin seçim ilkeleri, madde başının (İng. *headword*, *entry*) biçimleri, son olarak da eşyazımlılık

ve sözcük varyantlarının sunumu (Şestakova, 2011: 69). Dilsel malzemenin seçimiyle ilgili alınması gereken bazı kararlar bulunur. Derleyici, yazara ait sözvarlığının ne kadarını alacağını, sözlüksel ve dilbilgisel kategorilerin ne ölçüde sözlükte temsil edileceğini, özel isimlerin dâhil edilip edilmeyeceğini kararlaştırması gerekir. Madde başlarının seçimiyle ilgili olarak da şahsi sözcük formlarının alınıp alınmaması, birleşik sözcüklerin, eşdizimliliklerin ve çeşitli sözcük birlikteliklerinin sözlüğe nasıl ve ne ölçüde alınacağı gibi madde başı seçimi ve sunumuyla ilgili kriterler belirlemelidir.

Bir “yazar dil sözlüğü” için derlemin kapsamı, sözlüğün yazarın dilini temsil etme güvenilirliğiyle doğru orantılı olduğunu varsaymak mümkündür. Şestakova yazar sıklık sözlükleri, bağlamli dizinler gibi sözlük uygulamalarının doğası gereği zaten bütün sözvarlığını (dilbilgisel kategorileri de) yansıtmaması gerektiğini belirtir (Şestakova, 2011: 71). Bu tür çalışmalar sözvarlığını ne kadar iyi temsil ederse bunları referans olarak hazırlanacak diğer çalışmalar da o kadar nitelikli olacaktır.

Özetle makro yapının bir bileşeni olan derlemin oluşturulması sözlük hazırlığında en başta alınması gereken birtakım kararları gerektirir. Bu kararları şu şekilde maddelemek mümkündür:

1. Eser seçimi: Yazarın bir ya da birkaç eseri mi yoksa yazılı olan bütün sözvarlığı mı sözlüğe alınacak
2. Sözlüksel ve dilbilgisel kategorilerin sözlükte yer alıp almayacağı
3. Özel adlara yer verilip verilmeyeceği
4. Birleşik sözcüklerin ve yazara özgü sözcük kombinasyonlarının nasıl alınacağı

5. Eşdizimlilik ölçütünün belirlenmesi (örneğin şu sıklık üstünde kullanımlar gibi)

Derlem öncesi böyle bir planlama yapılarak rastgele, gelişigüzel değil, amacına hizmet edecek nitelikte etiketlenmiş bir derlem oluşturulması sağlanmış olacaktır.

2.2. Madde Başı Seçimi

Madde başı (*headword*, *lemma*, *entryhead*) bütün sözlüklerde bulunması zorunlu olan ögedir. Madde başı sözcükler aynı zamanda sözlükbirim (*lexical item*, *lexical unit*) olarak da adlandırılır. Tanımlanabilir ya da açıklanabilir niteliklere sahip olan, yayımlanmış sözlüklerde geleneksel olarak koyu (kalın) harflerle ya da dışarı doğru çıkıntılı şekilde gösterilen ve sözlüklerde tanımı yapılan, açıklanan, konu edinilen sözcüklerin, kavramların her biri sözlükbirim olarak ifade edilmektedir (Bozkurt, 2017, 29).

Yazar sözlüklerinde yazarın sözvarlığının tamamının sözlüğe dâhil edilip edilmeyeceği meselesi sözlükbirim seçiminde dikkate alınması gereken bir konudur. Örneğin V.V. Vinogradov'un editörlüğünde hazırlanmış *Slovar' Yazıka Puşkina*³⁴ adlı sözlükte Puşkin'in eserlerinde geçen (özel adlar hariç) bütün sözcüklere; eserde geçen ancak genel kullanımda az kullanılan sözcüklerin günümüz Rusçasıyla olan

³⁴ *Slovar' Yazıka Puşkina. Tom Perviy, A-J*, İnstitut Russkogo Yazıka im. V.V. Vinogradova, RAN. Moskva 2000.

karşılaştırmalarına; kullanılan sözcüklerin dilbilgisel biçimlerine yer verilir (Kozyrev ve Černjak, 2015: 238).

Sözlükbirimlerin (*lexical item, lexical unit*) hangilerinin yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınacağını kararlaştırılması gerekmektedir. Sözlükbirim, bir dilin sözvarlığında yer alan tek bir sözcük, bir sözcük parçası veya sözcüklerin birleşiminden ya da farklı kombinasyonlarından meydana gelen temel unsurların tamamını kapsayan bir üst yapı olarak ifade edilebilir. Türkçe için sözlüklerde madde başı olarak alınabilecek sözlükbirimleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Sözcük (*lexeme, words*): kedi, ağaç, köpek...
2. Deyimsel fiiller (*phrasal verbs*): vazgeçmek, söz vermek...
3. Çok ögeli sözcükler (*multiword expressions*): akşama doğru, dünden beri...
4. Eşdizimler (*collocations*): demli çay...
5. Kalıp sözler (*institutionalized utterances*): görüşmek üzere, güle güle, Allah'a ısmarladık...
6. Deyimler (*idioms*): etekleri tutuşmak, gözleri dolmak...
7. Atasözleri (*proverbs*): erken kalkan yol alır, üzüm üzüme baka baka kararır...
8. Veciz sözler (*aphorism*): olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi...
9. Dualar, beddular: Estağfirullah, çok şükür, teneşirlere gelesin...

Bu çalışmada, genel dil sözlüklerinden farklı olarak, genel dil sözlüklerinde var olanların yanı sıra bu sözlüklerde yer almayan ama yazarın sözvarlığında bulunan dil kullanımlarının da yazar sözlüğüne madde başı olarak alınabileceği görüşüne yer

verilecektir. Yazar sözlüklerinde yer alabilecek dil birimleri Görsel 29’da verilmeye çalışılmıştır.

Madde Başı (headword) Leksikal İtemler	
İçeriksel Sözlükbirimler	
Tek Sözcükten Oluşanlar	ev, aşk, kalem, onur, siyah...
Çok Sözcüklü Yapılar	
Birleşik Sözcükler	hanımeli, akşamsefası, yok olmak, söz etmek, deve kuşu, at sineği...
İkilemeler	başa baş, teke tek, eş dost, ayrı gayrı...
Deyimler	bal dök yala, havalara uçmak...
Atasözleri	gamsız öküz kasap bıçağını yalar.
İlişki Sözler	Günaydın, merhaba, afiyet olsun...
Eşdizimli Yapılar / Sözcük Birliktelikleri	kara bulut, iyi tohum,
İşlevsel Sözlükbirimler	yalnız, gibi, ve, ah, vah...
Eskimiş / Arkaik Sözcükler	aytmak, acun, batman...
Standart Formu Bozulmuş Yapılar	
Sözcüksel Sapmalar	utanrı, güncül, insansılık, vizans...
Anlamsal Sapmalar	alnımın kuşları, yelkenlerin ıslığı, yorgun öksürükler...
Sesbilgisel Sapmalar	bağdem, katil, bayağlık, aşığ...
Yazımsal (Orthographic) Sapmalar	cimkarnındabirnokta...
Özel Adlarda Sapmalar	Nemrut, Brütüs...
Diyalektal Sapmalar	eğnimde, göynek, göverdi, ıscah...
Kırpma Formunda Sözcükler	park, tel, büt, kahve...
Eksiltme Formunda Sözcükler	cep, kablosuz, acil...
Karma Formunda Sözcükler	belgeç, elmek, gerzek...
Başharflileştirme (acronym) Formunda Sözcükler	toma, mobese, tutin...
Özel Adlar	Hikmet, Sevgi, Bilge, İstanbul, Bağdat...
Mazmunlar	benî asfer, berâat-i istihlal, bevvâl-i çeh-i zemzem
Argo	Kokoz, çaça, sermaye, ağır işçi...
Dualar, Beddualar, İktibaslar	Elhamdulillah, lem yekun küfven aḥad...

Görsel 29: Madde başı seçilebilecek sözlükbirimler

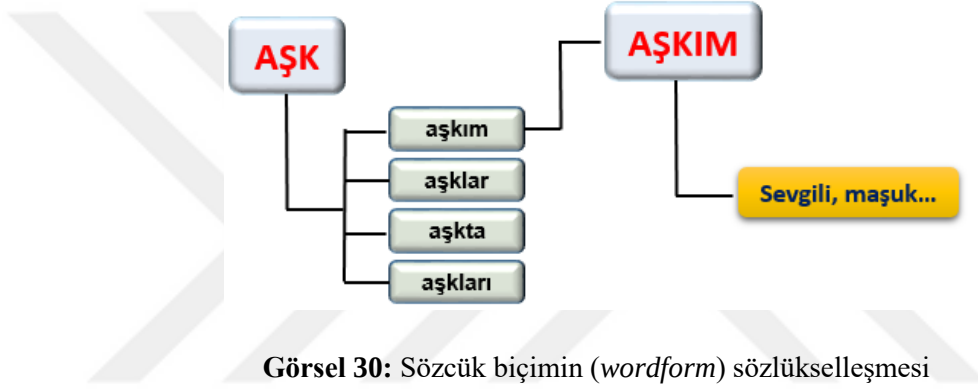
2.2.1. İçeriksel Sözlükbirimler

Sözlükbirimler (*lexical items*) bir dilin sözlüklerinde listelenen sözcük listesidir. Sözlükbirimler tek bir sözcükten (*lexeme*) oluşabildiği gibi birkaç sözcüğün birlikte oluşturduğu çeşitli sözcük birlikteliklerinden de oluşabilir. Bu başlıkla genel dil sözlüklerinde yer alan basit / türemiş / birleşik sözcükler, atasözleri, deyimler, ikilemeler, ilişki sözler ve eşdizimlilikler kastedilmiştir. Yer, insan, yapı vb. özel isimler bu sınıfın dışında bırakılıp onlar ayrı başlık olarak ele alınacaktır. Ayrıca yazarın kullanımıyla biçimi (formu) değiştirilmiş sözcükler de bu başlığın dışında bırakılıp ayrı başlıklarla değerlendirilecektir.

2.2.1.1. Tek Sözcükten Oluşanlar

Tek sözcükten oluşan sözlükbirimlerle basit ve türemiş yapıdaki sözcükler kastedilmektedir. Bu sözcükler, sözcük biçimlerden (*wordform*) soyutlandıktan sonra madde başı olarak sözlüklerde yer alırlar. Örneğin; *ağaç, göz, kitaplık, düşünce* gibi sözcükler bu kategoridedir. Bununla birlikte sözlükbirimlerin çekimli varyantları olan sözcük biçimler (*wordform*) de yazar sözlüklerinde dikkate alınması gereken bir husustur. Yazar metinde bir sözcük biçimi (*wordform*) yeni ve kendisine özgü bir anlamda kullanmışsa öncelikle bu “*wordform*” *lexeme*”den ayrıştırılmalıdır. Daha sonra “*girdi / gecekondur / imambayıldı...*” gibi yeni bir form - anlam kaynaşması gerçekleşmişse madde başı olarak değerlendirilmelidir. Jackson, sözcük biçimi bir sözlükbirimin çekimli değişkesi (*varyant*) şeklinde tanımlar (2016: 20). Hartman ve James sözcük biçimi yazım, sesletim ve dilbilgisel özellikler bakımından diğerlerinden farklı bir sözcük şekli olarak tanımlar (1998: 153). Sözlüklerde madde

başı olarak temsil edilen sözlükbirimlerin çeşitli şekillerde farklı kullanımlarını karşılayan sözcük biçimler sözlüklerde genellikle yer almazlar. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu sözcük biçim yazara has bir kullanım ise yazar sözlüğünde yer almalıdır. Şayet bu kullanım sözlükselleşme aşamalarını tamamlamış bir durumda ise genel dil sözlüklerinde zaman içerisinde yer alacaktır. Örneğin Türkçede AŞK sözlükbirimin birçok sözcük biçimi (*wordform*) bulunur. Fakat tek bir sözlükbirim altında toplanarak sözlüklerde temsil edilir.

Görsel 30: Sözcük biçimin (*wordform*) sözlükselleşmesi

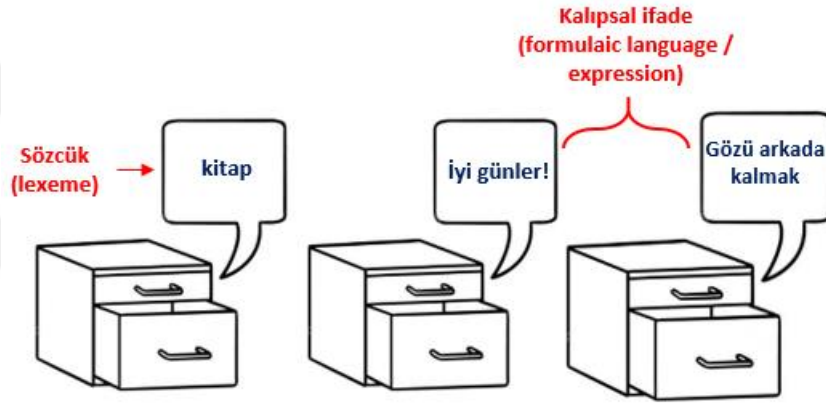
Görsel 30’da görüldüğü gibi “aşkım” sözcük biçimi (*wordform*) çekimsel özelliğini, sözdizimsel özelliklerini kaybederek sözlüksel bir birim hâline gelmiştir. Bu sebeple yazarın metninde kullandığı “Aşkım, seni çok özledim.” örneğinde yer alan “AŞKIM” sözcüğü yazar sözlüğünde ayrı bir madde başı olarak alınmalıdır. Çünkü burada “aşkım” sözcüğü duyguyu değil bu duygunun mef’ulünü (etkilenenini / maşuğu) temsil etmektedir. Bu durum elbette bağlamla ilişkili bir durumdur. Söz konusu kullanım için sözcük biçim teşkil edip etmediği ilişki durumunda bulunduğu diğer sözcükler de dikkate alınarak sözcük biçim, madde başı olarak alınmalıdır. Bununla birlikte “AŞKIM” sözlüksel bir birim hâline geldikten sonra tekrar çekimli durumlara girebilir. “Aşkıma çiçek aldım.” örneğinde sözcük, ad durum ekiyle

çekimlenmiştir. Bu durumda “aşkıma” sözcük biçimi (*wordform*) “AŞKIM” sözlükbiriminin bir varyantı olarak bu sözcükle temsil edilecektir.

2.2.1.2. Çok Sözcüklü Birimler (*Multi-word expressions*)

Kalıpsal dil (İng. *formulaic language / sequence*) kısaca dilde , “kalıplaşmış sözcük kombinasyonları” olarak tanımlanabilir. Wray, *formulaic* (kalıpsal) sözcüğüyle birlikte *sequence* (dizi) sözcüğünü kullanmayı tercih eder. “Formulaic” ona göre birlik (*unity*), gelenek / teamül (*custom*), alışkanlık (*habit*) çağrışımlarını taşıırken; *sequence* (dizi) sözcüğü ise hangi türde olursa olsun, birden fazla fark edilebilir birime gönderme yapar. (Wray, 2009: 9) Kalıpsal ifadeler, biçimsel ve anlamsal özelliklerine bakıldığında “hazır anlam formları” olarak da açıklanabilir. Belli bir duyguyu, bilgiyi, düşünceyi iletmek gibi bir amaca sahip bu yapılar bir mesaj paketi işlevi görmektedir. Wray, kalıpsal dizileri (*formulaic sequences*) önceden hazır olan veya öyle görünen kelimelerin veya diğer öğelerin sürekli veya süreksiz bir dizisi: yani, dil grameri tarafından türetilmeye veya analize tabi tutulmak yerine, bellekte depolanan ve kullanım anında bellekten bütün olarak geri çağrılan ifadeler olarak açıklar (2009: 9). Bu tanımlama, kalıplaşmış kabul edilen her türlü dilsel ifadeyi kapsayan bir tanımlama girişimi olarak değerlendirilebilir. Hazır bir ileti paketi olan herhangi bir “kalıp ifade” A kişisinden B kişisine iletilerek bu mesajın içeriğine hâkim olan her iki taraf arasında bir iletişim meydana getirir. Kalıpsal ifadelerin ortak noktaları bulunmakla birlikte birbirinden ayrılan özellikleri, onları ayrı ayrı sınıflandırmak için bir gerekçe oluşturmaktadır. Kalıpsal ifadelerin ortak özellikleri için birden fazla sözcükten oluşmaları (*multi-word / morpheme*), yapıyı

oluşturan birimlerin değiştirilemez olması, çoğunlukla anlamını yapıyı oluşturan birimlerin toplamından kazanmaları olarak belirtilebilir. En önemli özelliği olarak dil kullanıcılarının zihinlerindeki sözlükte (İng. *mental lexicon*) tek tek değil bir bütün hâlinde kodlanmış olmalarıdır. Daha açık bir ifadeyle sözcükler (İng. *lexeme*) zihinde (belli kategoriler altında sınıflandırılarak) tek tek yer alırken kalıpsal ifadeler bütün hâlinde yer alır. Görsel 24’te olduğu gibi zihinde her bir sözcük için bir yer ayrılırken kalıp ifadeler birlikteliği meydana getiren bütün birimlerle birlikte yer almakta ve çağrıldığında bütün hâlinde zihinden getirilmektedir.

Görsel 31: Kalıpsal ifadeler

Kalıpsal ifadelerle ilgili bir diğer husus, hangi yapıların kalıpsal ifadeler olduğunun tespit edilmesidir. Bu konuda da farklı yaklaşımlar bulunur. Bunlardan biri deney, anket veya başka deneysel yöntemlerle kalıpsal ifadelerin üretimiyle ilgili tespitler yapmaktır. Diğeriyse genel veya özel dilsel malzemeyi toplamak ve daha sonra bu malzemeden yola çıkarak belli bazı ölçütlere göre kalıp sözleri ortaya koymaktır (Wray, 2009: 20). Wray, çalışmasında ikinci yaklaşımı öne çıkarır ve bu yöntemi kullanır. Yani standart verilerden kalıp ifadelerin ayırımına (*isolation*)

gidilmesi yolunu tercih eder. Bu ölçütleri sezgi (*intuition*), sıklık (*frequency*), yapı (*structure*), birleşim (*composition*), sabitlik (*fixedness*), sesbilgisel biçim (*phonological form*), akıcılık (*fluency*), vurgu ve telaffuz (*stress and articulation*) olarak özellikleriyle açıklar (2009).

Kalıpsal ifadeler için önemli bir diğer mesele de onların sınıflandırılmaları (*taxonomie*) meselesidir. Genellikle bu sınıflandırma biçim, işlev, anlam ve köken odaklı gerçekleştirilir (Wray, 2009: 47). Gökdayı, Türkçede kalıplaşmış dil birimlerini atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler olarak sınıflandırır (2011: 33). Bu dil birimleri çeşitli özellikleriyle birbirinden ayrılmaktadır.

2.2.1.2.1. Birleşik Sözcükler

Dil, toplumun gereksinimlerine karşılık verebilmek için birtakım yeniliklere imkân verir. Bunlardan biri de yaşanan teknolojik gelişmelere; yeni düşünce, fikir, eylem ve duygulara karşılık sözcükler üretmesidir. Bu üretim sözcüklerin çeşitli türetim ekleriyle veya çekimsel sözcüklerin (*wordform*) sözlükselleşmesiyle gerçekleşebildiği gibi sözcüklerin birleştirilmesiyle de gerçekleşebilir. Dilde bir sözcük üretim yöntemi olarak birleşik sözcüklerin (*compound*) tanımı, tespiti ve sözlüklerde gösterimiyle ilgili de birtakım sorunlar bulunmaktadır. Lieber – Štekauer, “bileşik” terimini iki veya daha fazla basit sözcüğün birleşimiyle ortaya çıkan, sözdizimsel, anlamlı, değişmez bir birimi temsil eden bir ifadeyi adlandırmak için kullanır (2011: 43). Ayrıca birleşik yapının anlamının bileşenlerin anlamlarının hesaba katılmasıyla elde edildiğini savunurlar. Bauer, “birleşik” (*compound*) terimini,

iki (veya daha fazla) sözcük içeren ve birleşği oluşturan birimlerde herhangi bir türetme eki olmayan sözcük birim olarak açıklar. [*grand-father*] bir birleşik sözcük iken [[*grand-father*]*ly*], tabanı bir bileşik olan bir türevdir (2004:32). Birleşik sözcüklerle ilgili birçok farklı tanım bulunmaktadır. Çürük, bu tanımlardan yola çıkarak “birleşik sözcükleri”, iki ya da daha fazla sözcüğün bir kavramı karşılamak amacıyla bir araya gelmesi ve bir araya gelirken sözcüklerin anlamının toplamının yanı sıra bileşenlerden birinin ya da her ikisinin birden anlamını yitirerek yeni bir anlama karşılık gelmesi sonucu ortaya çıkan sözlükselleşmiş yapılar şeklinde tanımlar (2017: 22).

Birleşik sözcüklerle sözdizimsel bazı yapıların birbirine benzerliği karıştırılmasına neden olmaktadır. Özellikle öbek yapılarla benzerliklerinden ötürü iki yapı birbirine sıklıkla karıştırılmaktadır. Bu iki yapı arasında doğru bir ayırım yapabilmek için bazı ölçütler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bauer, bu ölçütlerin fonolojik ölçüt (*phonological criteria*), morfolojik ölçüt (*morphological criteria*), semantik ölçüt (*semantic criteria*), sözdizimsel ölçüt (*syntactic criteria*), yazımsal ölçüt (*orthographic criteria*) olarak sınıflandırılabileceğini belirtir (2004: 32).

Birleşik sözcükler, yeni bir sözlüksel birim (*leksikal item*) oluşturduklarından genellikle madde başı olarak sözlüklerde yer alırlar. Ancak bazı sözlüklerde farklı uygulamalar görülmektedir. Örneğin *Türkçe Sözlük* herhangi bir nesnenin veya kavramın adı olan sözlükbirimleri bitişik ve ayrı yazılma durumlarına bakılmaksızın madde başı olarak alırken bitişik yazılan birleşik fiilleri madde başı, ayrı yazılan birleşik fiilleri ise ilk sözcüğe ait sözlük maddesinde iç madde olarak verme yoluna gitmiştir. Türkçe birleşik sözcüklere bazı örnekler: *hanımeli*, *imambayıldı*, *Antep*

fıstığı, arz et-, birçok... Yazar sözlüklerinde ister ayrı yazılsın ister bitişik, birleşik sözcüklerin ayrı birer madde başı olarak da birleşik sözcüğü oluşturan ilk sözcüklerden ilkinin sözlük maddesinde iç madde olarak ele alındığı örnekler de görüldü. Bununla birlikte yazar sözlüklerinde, yazarın yaratıcı kullanımlarıyla (*creativity*) meydana gelen birleşik sözcükler de dikkate alınabilir. Bu birleştirmeler yaygınlaşma ve kullanım sıklığı gibi ölçütlere tabi tutulmadan yazar tarafından bir kez bile kullanılmış olsa sözlük maddesi olarak ele alınmalı ve tanımlanmalıdır.

Yazım konusunda sözlük hazırlayan, ya yazarın yazım tercihlerine sadık kalacaktır ya da ölçünlü dildeki gelenekselleşmiş yazım şeklini ölçüt olarak kullanacaktır. Ancak, yazarların dil kullanımı konusundaki tercihlerine sadık kalmak yazar sözlükçülüğü açısından daha isabetli olacaktır. Çünkü yazarlar / şairler dili günlük konuşmanın dışında bir edebî ürüne araç olarak kullandıklarından birtakım yazılış farklılıkları görülebilir. Bu kullanımlar, bilinçli bir şekilde “sözcük oyunları” boyutunda da olabilir. Örneğin Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* ve *Tutunamayanlar* adlı romanlarında yazar, sözcüklerin gelenekselleşmiş yazımlarını ve dilbilgisel kuralları bilinçli bir şekilde ihlal eder. Kurguladığı hayal dünyasını sözcüklere dökerken dilde sözcük karşılığını bulamaması durumunda yani vermek istediği anlamın “form kaşılığı”nın olmaması ya da anlamın “forma sığmaması” durumunda birkaç sözcüğün kavram alanından istifade ederek yeni sözcük birleştirmelerine gidebilir.

«...muhterem refikim saffet paşa için imzalanmış ahmet paşa fotoğrafları, milletimefedaolsunlar, bir cevabımızlar, zaruribi-raçıklamalar, benosıradagarpcephesindevazifedeydimler, aslındahâ-diseşüşekildevukubulmuşurlar, tarihtekerrürdenibaretler, ikinci selim devrinde saray âdetleri, ahvaliâdiyeler, ojen fredirikin hediyesi saatler, hüsnü paşaların bir fransız ressamının eliyle portreleri,...»

Görsel 32: Birleşik sözcüklere örnek: *Tehlikeli Oyunlar* (2011)

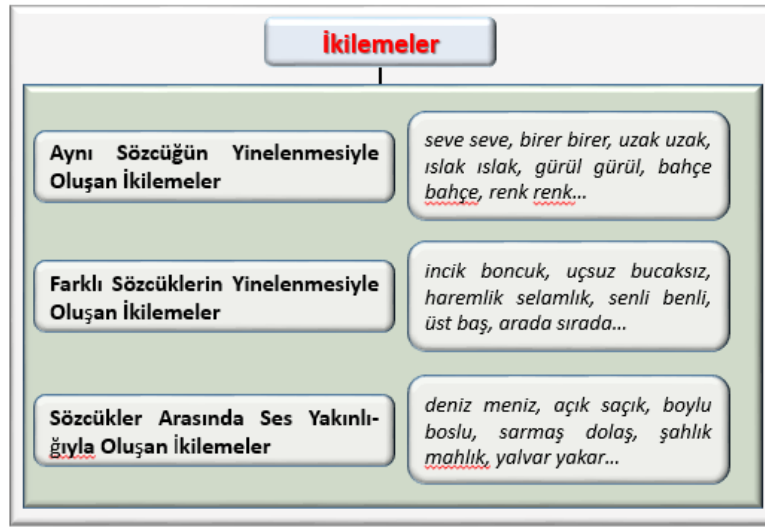
Tehlikeli Oyunlar romanından alınmış bu bölümde yazar ölçünlü dilde birleşik bir şekilde yazılmayan sözcükleri birleştirerek kullanmıştır. Örneğin “tarih tekerrürden ibarettir” cümlesinin taşıdığı yargıyı “-ler” eki ile birlikte kullanarak o “yargı”yı (cümleyi) bir “durum” olarak kullanmıştır. Yine “aslında hâdise şu şekilde vuku bulmuştur” cümlesini de benzer şekilde kullanarak tarih yazma ve okuma konusuyla ilgili eleştirisini yapar. Bu tür sözcük birleştirmelerinin yazar sözlüklerinde yer alması gerekir. Böylelikle o birleştirme ile yazarın elde ettiği “anlam-form” eşleştirmesi göz ardı edilmemiş olacaktır.

2.2.1.2.2. İkilemeler

İkilemeler, sözcüklerin tekrarıyla meydana gelen ve farklı yapı, işlev ve anlamlara sahip ifadelerdir. Gökdâyı (2011) ikilemelerin genellikle iki sözcükten oluştuğunu ancak bazı kaynaklarda az da olsa ikiden fazla sözcükten oluşan ikilemelerin gösterildiğini belirtir. Yine ikilemelerin sözdizimsel değil sözlüksel birimler olduğunu ifade eder. Özetle ikilemeler, genellikle yerleri değiştirilemeyen ve en az iki sözcükten oluşan, bütün veya çekirdek hâlinde kalıplaşmış sözlüksel birimlerdir. *Türkçe Sözlük*’te ikilemeler birer sözlükbirim olarak kabul edilmiş ve

madde başı yapılmıştır. Bununla birlikte fiilin zarf fiil eki “-a” eki olarak tekrarlandığı ikileme örnekleri *Türkçe Sözlük*’te yer almamaktadır. Örneğin “koşa koşa, hoplaya zıplaya”...

Kul, Ece Ayhan hakkında hazırladığı doktora tezinde ikilemeleri üç grupta sınıflayarak onun şiirlerinden örnekler verir (Kul, 2007: 472-473):

Görsel 33: İkilemelerin sınıflandırılması: Ece Ayhan’ın Şiirleri Üzerine Bir Araştırma (2007)

Yazar sözlüklerinde ikilemelerin nasıl oluştuklarından ziyade ikilemeyi oluşturan sözlükbirimlerin birlikteliğinden meydana gelen yeni bir anlama sahip olup olması dikkate alınmalıdır. “Kitap mitap”, “defter mefter” gibi bir ikilemede ikinci sözcüğün ilk harfinin yerine “m” ünsüzü getirilmiştir. Yeni bir anlam oluşturmamıştır. Bu tür ikilemeler de *Türkçe Sözlük*’te yer almaz. Yine “koşa koşa geldik” örneğinde “koşmak” eylemi “-a” zarf fiil eki olarak tekrar edilmiştir. Ancak yeni anlam oluşturmamıştır. Ancak, “Bu işi seve seve yaparım!” gibi bir örnekte “seve seve” ikilemesi “isteyerek, içten gelerek” gibi anlamlara gelmektedir. “Seve seve”

ikilemesinde “sevmek” eyleminin tekrar edilmesi göndergesel anlamı değil birliktelikle meydana gelen “istemek, arzu etmek” gibi anlamları düşündürdüğü için *Türkçe Sözlük*’te yer alır. Özetlenecek olursa ikilemenin sözlükte yer alması için sözcüklerin birlikteliği ile ortaya çıkan yeni anlamın varlığı bir ölçüt olarak alınabilir.

2.2.1.2.3. Deyimler

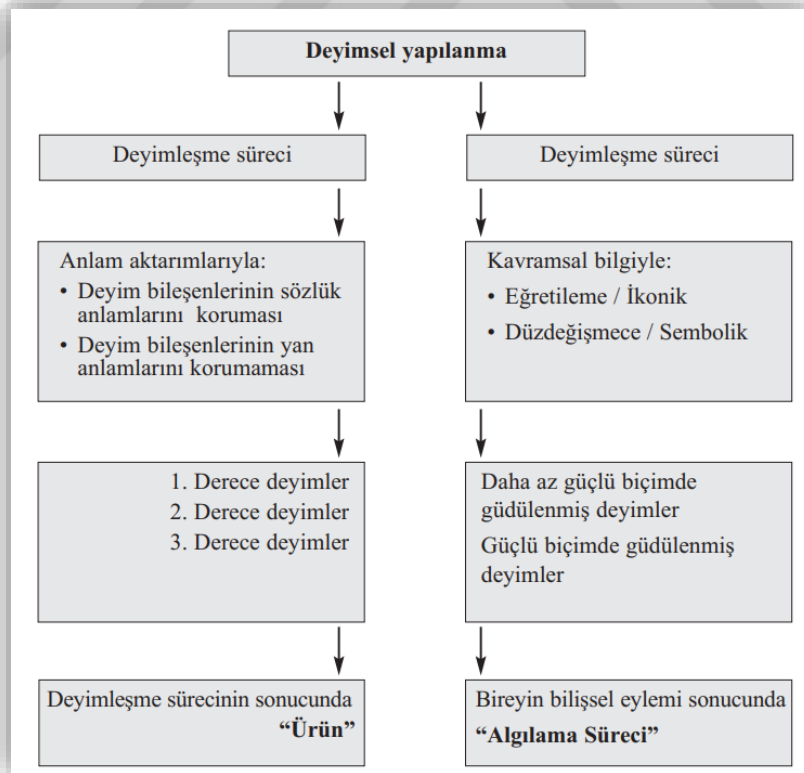
Dillerin sözvarlığında önemli bir yere sahip olan bir başka kalıplaşmış dil birimi deyimlerdir. Atasözleri gibi birçok işlevsel, anlamsal, yapısal özelliği bulunan bu sözvarlığını Gökdayı, anlamı bileşiği meydana getiren ögelerin göndergesel anlamlarından çıkarılamayan öbek yapılar şeklinde açıklar (2011: 39). Akkök deyimlerin geneleksel görüşe, anlambilimsel ve bilişsel özelliklere göre farklı şekillerde tanımlandığını belirtir. Geneksel anlamda deyimlerin, birden çok sözcüğün biraraya gelmesiyle oluşan ve anlamı bileşenlerinden tahmin edilemeyen, sözdizimsel ve anlambilimsel sınırlılıkları olan, çözümlenemeyen, ‘donmuş’, kültürel uzlaşımaya dayalı dilsel birimler olarak, anlambilimsel özelliklerine göreyse birden çok sözcükten oluşan ve anlamı bileşenlerinden tahmin edilebilen birimler olarak tanımlanabileceğini belirtir. Bilişsel özelliklerine göre deyimlerinse bir dilsel öge olarak değil, bireyin düşünce sistemini oluşturan kavramlaştırmalar sonucunda ortaya çıkan bir ürün olarak görüldüğünü ve bu özelliklerinin bir sonucu olarak, deyimlerin sadece deyim bileşenlerinin anlamlarıyla ilişkili bir ifade olmadığını, dünya bilgisiyle ortaya çıkan bir durum olduğunu ifade eder (Akkök, 2007). Bu yaklaşıma göre, deyim anlamı kavramsal bilginin biçimlenmesiyle ilişkilendirilir. Kavramsal bilgiyi de bilişsel süreçler biçimlendirmektedir. Akkök, bilişsel süreçlerin deyimleri güdüleyen

temel etmenler olarak ele alındığı belirtir ve bu güdülenmenin metafor ve metonimi yoluyla gerçekleştiği İngilizcede kullanılan iki deyim örnekle vererek açıklar (Akkök, 2007: 22):

1. *spit fire* : çok kızmak (**KIZGINLIK ATEŞTİR**)

2. *sit on one's hands*: birşeyi bilerek yapmamak (**HAND / EL: etkinlik, eylem**)

Akkök birinci örneğin metafor yoluyla, ikinci örneğinse metonimi yoluyla oluştuğunu belirtir. Metafor yoluyla oluşan deyimler için “ikonik güdülenme”, metonimi ile oluşan deyimler içinse “sembolik güdülenme” kavramlarının da kullanıldığını ifade eden Akkök, deyimsel yapılanmayı şu şekilde gösterir (Akkök, 2007: 23):

Görsel 34: Deyimsel yapılanma şeması

Görsel 34’te deyimlerin yapılanması, anlambilimsel açıdan deyimleşme sürecinin bir ürünü olarak derecelenmeleriyle, bilişsel açıdan ise onları güdüleyen bilişsel süreçleriyle sınıflandırılmıştır. Deyimlerle ilgili çalışmalarda bu farklı görüşlerin ve sınıflandırmaların yazar sözlüklerinde de deyimlerin tespiti, açıklanması konularında dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

Deyimler, yapısal, anlamsal ve işlevsel açılardan birtakım özellikler de taşır. Yapısal özellikler bakımından deyimi oluşturan bileşenlerin sayısı, özelliği ve de sözcük kategorisinin kastedildiği görülür. Gökdayı, deyimleri yapısal açıdan üç grupta inceler (2011: 40):

- 1- En az iki sözcükten oluşurlar
- 2- Öbek ya da cümle biçiminde bulunurlar
- 3- Kalıplaşmış sözvarlıklarıdır

En az iki sözcükten oluşuyor olmaları tek sözcükten oluşan sözlükbirimlerden ayırt edilebilmelerine imkân verirken birden çok sözcükten oluşmaları diğer birden çok sözcükten oluşan sözvarlıklarıyla karıştırılabilmesine de neden olabilmektedir. Gökdayı, deyimlerin büyük bir bölümünün sözdizimsel öbekler gibi bir yapıya sahip olduklarını ancak öbek yapıların geçici, deyimlerinse kalıcı olmalarını aralarındaki fark olarak ele alır. Sözdizimsel öbekler iletişim sırasında konuşanların anlam aktarımı ihtiyaçlarını karşılamak için geçici olarak oluşturulur (kısa boy, kulak hastalıkları, kaşın rengi) ve bu sözdizimsel birlikteliği oluşturan sözcükler iletişim edimi sonrasında ayrı ayrı sözvarlığında varlıklarını sürdürürler. Gökdayı, deyimlerinse kalıcı bir biçim almış ve hep o şekilde kullanılan, çekirdek veya bütün

olarak değiştirilemeyen yapılar olduklarını ve bu sayede sözdizimsel öbeklerden ayrıldığını ifade eder (2011: 41).

Kul, deyimlerin sözcüklerin mecazi anlamda kullanılmalarıyla oluştukları için temelde şiirsel bir yapı taşıdıklarını, kalıplaşmış söz varlıkları oldukları için sık kullanılmaları daha çok hikemi, didaktik şiir tarzlarına ya da halk şiiri nazım biçimleri içinde verilen örneklere uygun olduğunu; modern şairlerin ise deyimleri belli bir ölçünün dışına çıkmadan veya kimi zaman da birtakım dönüşümlerden geçirerek kullandıklarını ifade eder. Buna gerekçe olarak da deyimlerin şiirsel özelliklerinin zaman içinde aşınması, dayalı oldukları mecazi anlamların kanıksanmasının etkili olduğunu belirtir (Kul, 2007: 474).

Ece Ayhan'ın şiirlerinde yer alan bazı deyim örnekleri:

[Açığa vurmak]

Parçalanmış olacaktı kargaşalıkta potrebnik. Açığa vurunca imgesini. Yakıştığını söylüyorlar (Kul 2007: 474).

[Elden düşmek]

Çalar lavtasını yılgının elden düşme (Kul 2007: 476).

[Hesaba katmak]

Hesaba katmam gerekirdi papirüsleri

ve barut yanığı daha bir kalın adamla

sukuşunun birdenbire biteceğini usulca hesaba (Kul 2007: 477).

Deyimlerle ilgili bir diğer husus, deyimın metin içinde sözdizimsel olarak dağınık olduğu durumlarda tespit edilmesi konusudur. Çoğu zaman şiirsel ifadelerde deyimi oluşturan sözcüklerin yerlerinin değiştirildiği hatta bazen deyimi oluşturan sözcüklerin arasına başka sözcüklerin girdiği görölmektedir. Bu durumda sözlük

hazırlayan metindeki bu tür kullanımları dikkatle yakalamalı ve sözlükte örnekleriyle birlikte bağlamına uygun bir şekilde açıklamalıdır.

“Hazer it seng-i cefâsından o şûhun dirdün

*Akibet **geldi** benüm **başuma** Yahyâ didüğün”* (Kavruk, 2001:218)

Örneğin “Şeyhülislâm Yahyâ Divânı” üzerine hazırlanacak bir sözlükte bu beyitte geçen “[dediği] başa gel-” deyimini sözlük hazırlayan tarafından tespit edilip bağlamına göre açıklanarak örneğiyle birlikte sözlükte yer almalıdır. “GELMEK” ve “BAŞ” sözcükleri ayrı ayrı madde başı olarak alındığında deyim yakalanamamış olacaktır. Sözdizimsel olarak yerleri değiştirilebilen, çekime giren deyimler madde başı seçilirken daha fazla dikkat gösterilmesi gerekir.

2.2.1.2.4. Atasözleri

Dillerin sözvarlığında önemli bir yere sahip olan atasözleri kalıplaşmış dil birimleri arasında ilk akla gelen örneklerdir. Uzun, Türklerde atasözü ve atalar sözü terimleriyle birlikte darb-ı mesel, misal gibi terimlerin aynı olguyu gösterdiğini, bütün bu adlandırmaların “atasözü” adı altında toplanabileceğini belirtir. Bununla birlikte atasözünün vecize, öz söz, özdeyiş, meşhur söz, kalıp sözler, dualar, ilençler, deyimler ve tabirlerle karıştırıldığına da dikkat çeker (1988: 2). Gökdayı atasözleri için birtakım yapısal kuralları olan, belli sosyal amaçlarla söylenmiş, ataların uzun süren gözlem ve tecrübelerini aktaran, anonim ve çoğunlukla mecazlı bir anlama sahip kalıplaşmış ifadeler açıklamasını yapar (Gökdayı, 2011: 34). Konu olarak *toplumsal öğelerin, doğal olayların, yol gösterici düşüncelerin, törelerin, geleneklerin,*

inanışların büyük yer tuttuğu atasözleri için *yaygınlık, eskilik, kısalık, içerik* ve *etkileycilik* gibi özellikler tespit edilmiştir (Uzun, 1988: 9-11).

Konu / muhtevadan ayrı bir şekilde tamamen dilbilimsel özellikler taşıyan ETKİLEYİCİLİK, KISALMA, KULLANIŞLILIK ve GENELLEŞTİRME olguları, içerikle sürekli ilişkide bulunarak atasözlerinin YAYGINLIK kazanmasında rol üstlenirler. Böylece YAYGINLIK da zamana bağlı bir özellik göstererek atasözlerinin ESKİLİK yönünün ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Uzun, 1988: 123). Özetle, atasözlerinin sadece konu / tema odaklı değil onların dilsel, dilbilgisel birtakım özelliklerinin de göz önünde bulundurularak tespit edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Atasözleri, dilde sözlü bir geleneğe dayandırılmış olsa da zamanla yaygınlaşan bu ürünler yazı dilinde de sıklıkla başvurulmuş sözvarlığı unsurları hâline gelmiştir. Bu sözvarlığı da ister düz yazı olsun ister şiir, edebî metinlerde sıklıkla kullanılmıştır. Bir yazarın sözvarlığı sözlük olarak derlenecekse metinde geçen atasözlerinin de bu sözlükte yer alması gerekir. *Türkçe Sözlük*'te yöntem olarak atasözünde yer alan ilk sözcük dikkate alınır ve o sözcüğe ait madde tanımında iç maddede alfabetik bir sırayla verilir. Atasözünde geçen diğer sözcükler başka sözlük maddelerinde tekrarlanmaz.

acele sf. Ar. ‘*acele* 1. Hızlı yapılan, çabuk, tez, ivedi: “Adam, *acele* adımlarla tekrar geri dönüyor, süratle merdivenlerden iniyor.” -E. M. Karakurt. 2. zf. Vakit geçirmeden, tez olarak: “*Acele*, bir karar vermek ihtiyacıdayım.” -P. Safa. 3. a. Tez davranma gerekliliği. **acele etmek** 1) çabuk davranmak, ivedi: “Aman, *acele* etmeli, vakit geçiyor.” -S. F. Abasıyanık. 2) telaş etmek, sabırsızlanmak: “*Acele* etme, konuşturun, sırası var.” -R. N. Güntekin. **acele ile menzil alınmaz** “ivediyle daha çabuk sonuç alınır sanılmamalıdır” anlamında kullanılan bir söz. **acele işe şeytan karışır** düşünüp taşınmadan ivedi olarak yapılan işten iyi sonuç alınmayacağını anlatan bir söz. **acele yürüyen yolda kalır** “iş yaparken acele eden şaşırır, işini bitiremez” anlamında kullanılan bir söz. **acelesi olmak** hızlı hareket etme durumunda olmak. **aceleye girmek** bir iş yapılırken zaman yetersizliğinin

Görsel 35: Türkçe Sözlük’te atasözü: TS (2011)

Görsel 35’te “ACELE” sözlük maddesinde iç madde olarak “*acele işe şeytan karışır, acele yürüyen yolda kalır*” atasözleri yer almaktadır. Bu atasözleri “İŞ, ŞEYTAN, KARIŞMAK, YÜRÜMEK, YOL, KALMAK” sözlük maddelerinde ayrıca tekrarlanmaz.

Yazar sözlüklerinde de atasözleri, benzer bir şekilde atasözünün ilk sözcüğü dikkate alınarak o sözcüğün iç maddesinde verilebilir. Bununla birlikte sadece yazarın eserlerinde veya tek bir eserde geçen atasözlerini, deyimlerini sözlük maddesi yapan sözlükler de bulunmaktadır (bk. Birtek, 1944; Âsım, 2019; Ercilasun, 2020) .

Alibaz, *Fennî Divanı*’nı ile ilgili yazdığı makalede şairin kullandığı bazı atasözlerinden örnekler verir:

Azgın köpek bir yerde câ (yer) tutmaz.” ifadesi atasözü olarak anılmakta ve azgın köpeğin yerinde duramayacağından bahsedilerek sevgilinin mahallesini dolaşan rakip için kullanılır. “**Gezenin çizmesi lâ-büd çirkâba bulaşır.**” ifadesi “Gezenin çizmesi mutlaka kirli suya (çirkef) bulaşır.” anlamıyla, çok gezenin başına kötü işler

açabileceğinden bahsedilir (Alibaz, 2021: 344). Atasözleri, yazar tarafından eserlerinde farklı bir şekilde yorumlanmışsa veya formu ya da anlamı değiştirilmişse bunun sözlük hazırlayan tarafından tespit edilmesi ve sözlükte belirtilmesi gerekir. Atasözleri ayrıca, yazarın kullanımıyla standart kullanım arasında bir karşılaştırma yapılarak da açıklanabilir.

Atasözünün sözlükte nerede ve nasıl verileceği sözlüğün mikro yapısında ele alınacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse makro yapının bir bileşeni olarak madde başı seçiminde atasözlerini de yazar sözlüklerinde belirtmek doğru ve eksiksiz bir sözvarlığı derlemesi için önemlidir.

2.2.1.2.5. Eşdizimli Yapılar / Sözcük Birliktelikleri

Eşdizimlilik de yazar sözlüklerinde dikkate alınması gereken yapılardandır. Ağca, dilbilim çalışmalarında eşdizimliliğin birbirinden farklı, karmaşık tanımları bulunan ve çok farklı bağlamlarda kullanılan bir kavram olduğunu belirtir (2020: 32). Sıklık temelli yaklaşıma göre bazı sözcüklerin diğer sözcüklere nazaran daha fazla birlikte kullanılması, deyimbilimsel yaklaşıma göre ise serbest birliktelikler ve kalıplaşmış deyimler arasında ara bir yapı olarak kabul edilen eşdizimliliği Sel, çalışmasında kavramın alanyazında birçok araştırmacı tarafından farklı tanımlarla verildiğini belirtir. Bu tanımlamalardan yola çıkarak eşdizimliliği, “iki veya daha fazla birimden oluşan, sözdizimsel / dilbilgisel olarak biçimli, en az bir bileşeni özelleşmiş anlamda olan, kısıtlı değiştirime sahip, bileşenlerinden bütünün anlamına ulaşılabilen, serbest birlikteliklerle deyimler arasında yer alan” yapılar olarak kabul eder (Sel, 2020:1). Bununla birlikte eşdizimlilikle ilgili uzlaşılan iki nokta en az iki

sözcükten oluşan bir yapıda bulunması ve sözcükler arasında dizimsel bir ilişkinin olmasıdır. Eşdizimlilik genellikle iki sözcük arasında kurulan anlamsal ilgi olarak değerlendirilir. Bununla birlikte birden fazla sözcükten de oluşabilir. Özkan da kavramın farklı kullanımlarına dikkat çekerek eş dizimliliğin genellikle dizgede yer alan birimlerin aynılığına dayandığını yani dizgede değişmeyen bir dizimle var olduğunu belirtir (Özkan, 2020: 15). Farklı sözcük birlikteliklerini sıralayarak örnekler verir.

Ağca, çalışmasında yer verdiği görüş ve tanımlardan yola çıkarak eşdizimlilikle ilgili şu açıklamayı yapar:

“Eşdizimlilik, yapı olarak dizimsel ve biçim sözdizimsel düzeylerde gerçekleşen ve dizimsel ve biçim söz dizimsel olarak değişkenlik gösteren, temelde gerçek ve / veya özelleşmiş anlamlı sözlükbirim ya da öbek biçimindeki iki anlamsal bileşenden oluşan, bileşenlerin birlikteliği karşılıklı anlamsal seçime bağlı, birliktelikleri çeşitli derecelerde nedenli, bileşenlerinin anlamlarıyla ilişkili ancak farklı yeni bir anlamsal bütün oluşturan, anlam bakımından çeşitli derecelerde şeffaf sözcük birliktelikleridir (Ağca, 2020: 41).”

Aşağıda eşdizimlilikle ilgili iki farklı örnek verilererek konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

- 1- Gömleğini **koyu renk** seçerdi.
- 2- Onunla geç saatlere kadar **koyu sohbete** daldı.

KOYU sözcüğünün *TS*'de anlamları incelendiğinde 5 farklı anlam verildiği görülmektedir. 1. cümledeki kullanımın *TS*'de 2. anlama karşılık geldiği görülmektedir. Yani “renği açık olmayan, daha belirgin olan, açık karşıtı” anlamında

kullanılmıştır. 2. Cümlede verilen örnek ise KOYU sözcüğünün TS'deki 5. Anlamına karşılık gelmektedir. Bu anlam, “derin, çok hararetili, kıpkızıl” olarak mecaz şeklinde verilmiş ve “koyu bir sohbet” kullanımı örnek olarak gösterilmiştir. Sohbetin derinliği, heyecanı veya süresini belirtmek için kullanılan “koyu” sıfatı belki de sözlükselleşme süreçlerini tamamlayarak zamanla genel dil sözlüklerinde bir madde başı veya iç madde olarak yer alacaktır. Yazar sözlüklerinde ise söz konusu kullanım mutlaka bağlamıyla birlikte değerlendirilerek sözlük maddesinde deyim, atasözü gibi kalıplaşmış sözlük birlikteliklerinin ardından iç madde olarak verilebilir. Yazara özgü bu tür kullanımlar genelleşme öncesinde *eşdizimli yapılar* olarak da anılabilir.

1. Bu sene **iyi tohumlar** ektik toprağa.
2. Bu genç bu çağın yetiştirdiği **iyi tohumlardan**.

Bu iki örnekte yer alan kullanımların birincisi için serbest birliktelik yorumu yapılabilir. İkincisi içinse metaforlaşma süreci sonunda “asil, temiz, yetenekli, doğru, dürüst” vb. anlamları yüklenmiş olabilir. İyi tohum öbek yapısı *Türkçe Sözlük*'te yer almaz. Ancak yazarın dil kullanımlarını tespit etmek amacıyla hazırlanacak yazar / eser sözlüklerinde bu yapılara yer verilmelidir. Ancak bu yapıların sözlükte nerede ve nasıl sunulacağı sözlük hazırlayana bağlı olarak değişkenlik gösterebilir.

Eşdizimlilikle serbest birlikteliklerin, birleşik sözcüklerin, ikilemelerin, deyimlerin birbirine karıştırılmaması yazara ait sözvarlığının derlenmesinde dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Bu sözcük birlikteliklerini birbirinden ayırmada kullanılan ölçütlerden yararlanılarak derlemi oluşturan metinlerin çözümlenmesi gerekir. Bu konuda “sıklık temelli yaklaşım” (*frequency-based*

approach) ve “anlam temelli yaklaşım” (significance oriented approach) en sık kullanılan iki ölçüttür.³⁵

Sözcük Birliktelikleri	
1- Serbest Birliktelikler	
Serbest birliktelikler; iki veya daha fazla sözcüğün her birinin anlamını koruduğu, sabit olmayan, kolayca başka sözcüklerle yer değiştirebilen birleşmelerdir.	kırmızı elbise, eve / okula / işe git-, evden / okuldan / işten gel-, çay iç-, bardağı tut- ...
2- Birleşik Sözcükler	
Birleşik sözcükler, kurdukları birlikteliklerle bir kavrama ad olup yeni bir üretim yaparken eşdizimli yapılar yeni bir kavram adı oluşturmaz, yeni bir üretim yapmaz.	Hanımeli, dil balığı, deve kuşu, ağır vasıta...
3- İkilemeler	
Eşdizimli yapılarda ikilemelerdeki gibi eş görevli sözcükler kullanılmaz, bileşenler yinelenmez, ikilemeler anlamsal olarak birlik sağlarken, eşdizimliler anlamsal birlik sağlamazlar.	Ev bark , dost düşman...
4- Deyimler	
Deyimler mecaz anlamda kullanılır, birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamından bütünün anlamına varılamaz, birlikteliğin unsurlarının değiştirilmesi neredeyse imkânsızdır ve deyimler anlamsal birlik oluşturan yapılardır.	kafa tut-, baş çek-, el aç-...
5- Eşdizimliler	
Eşdizimli yapılarda eş görevli sözcükler kullanılmaz, bileşenler yinelenmez, anlamsal birlik sağlamazlar, bileşenlerden biri gerçek biri mecaz anlamdadır, bileşenlerin anlamından birlikteliğin anlamı çıkarılabilir, ögeleri daha zor değişir, kısıtlı bir açıklık sergilerler...	Dilek tut-, ev tut-, takım tut-, defter tut-...

Görsel 36: Sözcük birliktelikleri: (Sel 2020)’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

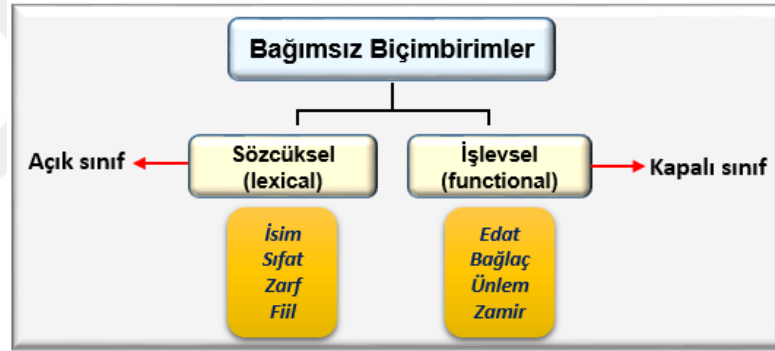
2.2.2. İşlevsel Sözlükbirimler

Yazar sözlüklerinde madde başı seçiminde dikkate alınması gereken başka bir sözvarlığı “zamir, edat, bağlaç, ünlem, belirleyiciler” gibi bağımsız işlevsel sözlükbirimlerdir (Yule, 2010: 70). İçeriksel sözlükbirimler “ad, sıfat, zarf, eylem” türünde sözcüklerdir. Dile herhangi bir şekilde yeni içeriksel sözlükbirim eklemek

³⁵ Eşdizimlilik yaklaşımı ve kalıpları için bk. (Kurtoglu, 2015), (Sel, 2020).

mümkündür. Dolayısıyla bunlara “açık” sözlükbirimler denilmektedir. İşlevsel sözlükbirimler ise kapalı bir sınıfı temsil ederler. Yani dile neredeyse yeni hiç işlevsel sözlükbirim eklemek mümkün değildir. Aynı zamanda bu tür sözcükler, türetim yapmaya, yeni bir sözcük türetmeye de (bazı istisnalar haricinde: *benimsemek*, *bencil* vb.) uygun değildir.

İçeriksel ve işlevsel sözlükbirimler genel dil sözlüklerinde madde başı olarak alınır. Bulundukları sınıfa göre ya anlamları verilerek veya görevleri belirtilerek açıklanır. *Ama*, *gibi*, *fakat*, *hey* vb. sözcükler işlevsel sözlükbirimler olarak bu grupta değerlendirilir.

Görsel 37: Bağımsız biçimbirimler: (Yula, 2010)’dan uyarlanmıştır.

Yazar sözlüklerinde işlevsel sözlükbirimler de ayrı birer madde başı olarak gösterilmelidir. Yazarın metninde veya metinlerinde yer alan işlevsel sözlükbirimlerin görevlerinin bağlamlarına göre açıklanarak verilmesi uygun olacaktır. Şayet bu işlevsel sözlükbirimler yazar tarafından yeni bir anlam-form eşleştirmesi ile kullanılmışsa bu durumda da bu sözlükbirimlerin işlevleri verilmelidir.

- 1- Bunu sana anlatamam **cünkü** anlamazsın.
- 2- Her geçen gün **cünküler** artıyordu.

Bu iki örnek incelendiğinde 1. cümlede yer alan “çünkü” sözcüğü işlevsel bir kullanıma örnektir. İki cümleyi neden – sonuç ilişkisiyle birbirine bağlamaktadır. 2. örnek cümlede ise “çünkü” şeklinde bir kullanımla “sebepler”, “bahaneler”, bağlama göre çeşitli anlamlar kastediliyor olabilir. Burada iki sevgili arasındaki duygusal uzaklık, yaşanan mutsuzluklar ve bu sebeple ayrılmaya bahaneler anlamında “çünkü” ifadesi kullanılmış olabilir. Yani burada, “çünkü” sözcüğü işlevsel kullanılmamıştır. İşlevsel bir sözlükbirimken bağlamına göre içeriksel bir sözlükbirim hâline gelmiştir. Bu durumda “çünkü” sözlük maddesinde ayrı bir anlam olarak örnek / tanık cümlesiyle birlikte açıklanmalıdır.

2.2.3. Eskimiş / Arkaik Sözcükler

Bu sözcükler dilin tarihî dönemlerinde kullanılmış ancak zamanla unutulmuş veya kullanımdan düşmüş sözcüklerdir. Dilin çok eski dönemlerinde eser vermiş veya bilinçli bir şekilde bu sözcükleri kullanan çağdaş yazarlara ait metinlerde görülebilecek bu sözcükler yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınmalıdır. Özünlü, şairler tarafından bu tür sözcük seçimlerinin tarihsel dönem sapması olarak değerlendirildiğini ifade eder (1997: 144). Dilin eski dönemlerinde kullanılan bu sözcükler (arkaizm) genel dil sözlüklerinde artık yer almıyor olabilir ya da bugün için başka bir anlam - form eşleşmesi gerçekleşmiş de olabilir. Bu tür arkaik sözcükler bazı yazarlar tarafından çeşitli sebeplerle özellikle kullanılmaktadır. Örneğin İhsan Oktay ANAR’ın metinlerinde seçtiği sözvarlığı bilinçli bir şekilde eskimiş sözcüklerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu sözcükler de yazarın sözvarlığına dâhil olduğundan söz konusu yazarın bir sözvarlığı derlenecekse madde

başı seçiminde göz önünde bulundurulmalıdır. Anar’ın romanları üzerine yapılmış sözvarlığı çalışmalarında bugün kullanılmayan “KIBLENÜMA”, “USTURLAB”, “RUBU TAHTASI”, gibi eskimiş / arkaik sözcüklere de yer verildiği görülmüştür.

Hem yatmak hem de çalışmak için kullanılan karmakarışık bir yerdî burası. Bu düzensiz oda türlü türlü eşyalar, usturlab, rubu tahtaları, kiblenüma, aynalı kerteriz cinsinden gökbilim ve denizcilik aletleri, mercekler, ne işe yaradığı meçhul renkli camlar, sarkaçlı ve zemberekli saatlerle doluydu.

Görsel 38: Eskimiş / arkaik sözcük kullanımına örnek: *Puslu Kıtalar Atlası* (2012)

Yazar, bu sözcükleri metindeki olay örgüsünün geçtiği zamanı çağrıştırmak için veya başka bir sebeple de kullanmış olabilir. Bu sözcüklerin bir kısmı genel dil sözlüklerinde olmayabilir. Ancak yazar sözlüklerinde yazarın metinlerinde geçen bütün sözvarlığı titizlikle belirlenerek örnekleriyle açıklanmalıdır.

2.2.4. Standart Formu Bozulmuş Yapılar

Edebî metinler günlük dilde kullanılan dile nazaran yazarının birtakım tasarruflarını da içinde taşır. Özünlü, yazarların birçoğunun imgelerinde yer alan deyim, anı ve betimlemeleri, okuyucu ya da dinleyicilerine aktarabilmek için kimi biçimleri farklı sözcük birliktelikleri ve betimlemeler biçiminde kullanabildiğini, tümce kalıplarını alışılmamış biçimlerde sıralayabildiğini, böylelikle de herkesçe bilinen biçimlerin dizin ve anlam bakımından sapmalara neden olduklarını belirtir (1997: 7). Yeni buluşlar, yeni aktarımlar, alışılmamış bağdaştırmalar, yeni türetmeler ve yeni anlamlar oluşturarak dili yaratıcı bir şekilde kullanan yazarların bu dil kullanımları çoğunlukla genel dil sözlüklerinde karşılık bulmaz.

Aksan da “sapma” adı altında ele alınan konunun gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gidilmesini; dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerinin kullanılma eğilimini içerdiğini ve bu sayede sanatçının eserindeki dile yeni bir güç kazandırmayı, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılmayı, okuyan, dinleyenin zihninde yeni değişik tasarımlar ve duygu değerleri oluşturmayı amaçladığını belirtir (2016: 165). Sapma başlığı altında farklı dil kullanımlarını görmek mümkündür. Leech, şiir diliyle günlük dil arasındaki başlıca ayrım olarak gördüğü sapmaları sözcüksel, dilbilgisel, sesbilimsel, yazımsal, lehçesel sapmalar şeklinde türlere ayırır (Akt. Aksan, 2016: 165-166).

Kul; sözcüklerin ses, biçim ya da yazımları bakımından değiştirilmesinin; dilde bulunmayan yeni sözcüklerin türetilmesinin; sözdiziminin bozulmasının; sözcüklerin anlam açısından yeni ve farklı bağdaştırmalarla kullanılmasının kısaca ölçünlü dilin dışına çıkan kullanım biçimlerinin “sapma” olarak değerlendirebileceğini aktarır (2007: 491-492).

Bu tür kullanımlar genel dil sözlüklerinde madde başı olarak ele alınmazlar. Ancak amaç yazara ait bir dil sözlüğü hazırlamaksa bu tür sapmalar da madde başı olarak alınmalı ve açıklamaları tanıklarıyla verilmelidir.

2.2.4.1. Sözcüksel Sapmalar

En çok başvuru alan sapma türü olarak görülen sözcüksel sapmalarla çeşitli yollara başvuruyla dilde bulunmayan sözcükler elde edilir. Özünl, sözcüksel sapmaların dildeki kök ve eklerin yeni kök ve eklerle birleştirilerek olağan dilde

bulunmayan yepyeni sözcüklerin yaratılması şeklinde gerçekleştirildiğini belirtir (1997: 135). Bu türde sapmalar için Aksan'ın verdiği bazı örnekler ise şunlardır (2016:168):

...

Oyalasa bile gündüz

*Gece **utanrı** giderim*

...

***Güncül** kuşlar göçmez ise*

Doğru dalı seçmez ise

Varıp suyun içmez ise

*Dağlara **yanrı** giderim*

...

Bir ışığı özüm ilen

*Duyar **inanrı** giderim*

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın ("Nötron Bombası", Yunus Emre'de Olmak) şiirinde kullandığı bu türetmeler genel dil sözlüklerinde yer almaz. Ancak şairin anlam dünyasında bir karşılığı olan sözcüklerdir. Dolayısıyla şairin dil özelliklerini ve anlam dünyasını yorumlayabilmek, doğru bir değerlendirme yapabilmek için bu kullanımların da yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınması ve bağlamına göre kazandığı anlamların sözlük maddesinde açıklanması gerekir.

Ayrıca Aksan birçok şairin dizelerinden farklı örnekler de sunar: **ulul**, **ölürkenlik**, **bıkıntısız**, **dolayık**, **ılım**, **insansılık**, **uykucez**... (2016: 167-172).

Özünü bu tür sapmalar için *dimdoğru* (dimdik), *Vizans* (Bizans), *aparthan* (apartman) örneklerini verir (1997: 35).

Kul; Ece Ayhan hakkında hazırladığı doktora tezinde sözcüksel sapmalar için şu örnekleri verir:

[insankızı]: *İnsanoğlundan örnekseme yoluyla.*

İnsankızı ya da insanoglu Desdemona – Othello!

Haydi bre! (Kul, 2007: 493).

[ölümcü]: Türkçenin sözcük varlığında olmayan bir türetme.

Ve kuyulara eğilip ölümcülere selam verirken eftalya

Neden ibrahim'in ismail'in ishak'ın anaları gibi

Halklar olmak istemişti cumhuriyette üç aylar salılara (Kul, 2007: 493).

[kuşalı]: Kuşanmak eyleminden kuşanmış anlamında şaire has türetme.

Tekinsiz Maydos denizi. Yunus yunuslamıştır, yüzüyor.

Fişeklikler, üzengiler, koşumlar kusalı (Kul, 2007: 495).

[cehennet]

Dirim kısa ölüm uzundur cehennette herhal abiler

Kul; Bu sözcüğün, şairin “cennet” ve “cehennem” sözcüklerini değişime uğratarak elde ettiği bir bireşim olduğunu ve şairin her iki kavramı da eşdeğerli ya da özdeş gördüğünü yansıtmak üzere türettiğini belirtir (Kul, 2007: 497).

2.2.4.2. Anlamsal Sapmalar

Anlamsal sapmalar genellikle alışılmamış bağdaştırmalar olarak karşımıza çıkar. Aksan, şairlerin sözcüklerle, onların bağdaştırılma biçimleriyle oynayarak dilde daha önce kullanılmamış türetme ve birleştirmelere giderek okuyan / dinleyene anlam bakımından daha güçlü bir dil sunmaya, onların zihninde yepyeni, değişik tasarımlar, imgeler oluşturmaya yöneldiklerini söyler (2016: 175). Özünü ise anlamsal sapmaların; dizelerde alışılmamış sözdizimi kullanımlarından, alışılmamış sözcük seçimlerinden dolayı yapılan alışılmamış bağdaştırmaların yer almasından veya bu kullanımların her ikisinin birden bulunmasından kaynaklanabileceğini söyler (1997: 36). Özünü'nün Cemal Süreya'nın şiirinden verdiği *Gibi bir Erzurumlu yanından geçen minarelerin dizesinde* de görüldüğü üzere “gibi” edatının sözdizim açısından ilkelere aykırı olarak alışılmamış bir şekilde dizilmiş olması onu ve oluşturduğu öbeği farklı bir anlamla eşleştirmemektedir. Bu sebeple ayrı bir madde başı olarak değerlendirmeye de ihtiyaç yoktur. Var olan bir göstergenin bilinen göndergesinden farklı bir göndergeyle eşleşmesine imkân tanıyan kullanım *alışılmamış bağdaştırma* ile gerçekleşir.

Aksan, alışılmamış bağdaştırmaları anlam belirleyicileri, anlam ayırıcıları arasında uyum bulunmayan birleştirmeler olarak açıklar (2017: 106). Bu tür kullanımlar anlamsal olarak uyumsuz öğelerden meydana gelmiş, en çok yazı dilinde ve çoğunlukla şiirde, reklam metinleri gibi amaçlı metinlerde, politik söylemlerde, gündelik konuşmada, bilim dilinde ilk işitildiğinde etkileyici, özgün anlatım biçimleridir (Bozkurt, 2017: 52). Alışılmamış bağdaştırmalar ilk karşılaşıldığında okur veya dinleyici için birlikteliği oluşturan öğelerin anlam şemalarında bir sapma

yaratır. Bağlam içinde yapıcısı tarafından ya bu kullanımın açıklaması verilerek veya metin içinde sezdirim yoluyla bu yeni kullanım açıklığa kavuşturulur. Ya da tamamen okuyucunun hayal dünyasına bırakılarak yorumlanması istenir yapıcısı tarafından.

Aksan, şiirde alışılmamış bağdaştırmalara başvurulmasını hedef kitleye aktarılan tasarımların, imgelerin haricinde, birçok başka tasarımların da aktarılmasına, onların zihninde birçok yeni tasarımın oluşmasına neden olan bir dil olayı şeklinde yorumlar ve şu örnekleri verir (2016: 152):

“ne haydut bir akşamdı ağır nargilelerle”

Aksan, Attilâ İlhan’a ait bu dizede geçen “haydut” göstergesi ile “akşam” göstergesi arasında alışılmamış bir bağdaştırmanın varlığına dikkat çeker. “Haydut” göstergesinin bu kullanımda göndergesel anlamı değil, aktardığı çeşitli duygular (korku verme, ürkütücülük, tedirginlik verme, kötülüklerin kaynağı, karamsarlık verme vb.) “akşam”a yüklenmiştir. Yani “A” kavramına ait tecrübe, hedef “B” kavramına transfer edilerek “A” kavramı üzerinden tecrübe ettiği her türlü bilgi ve özellikle his, duygu “B”de de uyandırılmaya çalışılır. Bu sayede cümleyi okuyanın zihninde tek bir imge, tek bir tasarım yerine farklı hislerin işin içine girdiği bir duygular bütünü yaratılmış olur. Aksan ayrıca “haydut” göstergesinin bu kullanımda aktardığı duygusal öğelerin sözlüklerde yer almayan değerler olduğunu da ekler (2016: 152).

Ey dil hazer kıl âteş-i âhunla yanmasun

Cismüm ki derd kuşlarına âşyânedür

Aksan, Fuzûlî'ye ait bu beyitte geçen “dert kuşları” yapısının da bir alışılmamış bağdaştırma olduğunu, “kuşlar”a ait semantik özelliklerin ve taşıdıkları çeşitli tasarımların (birden üşüşme, sürü, çokluk, bir arada bulunma, yuva yapma) devreye sokularak “dert” göstergesine yüklendiğini belirtir. Bu sayede şairin “dert kuşları” kullanımı, kısa ve güçlü bir anlatımla “dertler bedenime üşüştü, sürüyle konu, bedenime yuva yaptı, yerleşti” demekte olduğunu da ekler (2016: 153-154).

Örneklerde görüldüğü gibi “haydut akşamlar”, “dert kuşları” gibi yapılar genel dil sözlüklerinde yer alan deyimsel ifadelerden değildir. Ancak yazarın hayal dünyasında canlandığı herhangi bir olay, durum, an, eylem, düşüncenin sözcüklerin duygu değerleri ile harmanlanarak yapılmış bu tür kullanımlar yazar sözlüklerinde üzerinde özellikle durulması ve açıklanması gereken kullanımlardır. Bu sebeple bu şekilde kurgulanmış kullanımlar madde başında ya da iç maddede açıklanması gereken yapılardır.

Özünlü de konuyla ilgili *yorgun öksürükler, yelkenlerin ıslığı, alnımın kuşları* vb. örnekler verir (Özünlü, 1997: 140-141).

2.2.4.3. Sesbilgisel Sapmalar

Bu kategoride değerlendirilen sapma örnekleri, ölçünlü yazı dilindeki sözcüklerin sesbilgisel açıdan değiştirilmesi ile oluşurlar. Özünlü, sesbilgisel sapmaların konuşulan dilde kullanılmayan herhangi bir sesbirimin ya da değişik bir sesbirimin kullanılmakta olan bir sesbirimin yerine konulmasıyla gerçekleştiğini belirtir (1997: 134). Esas itibarıyla göstergelerin temsil ettiği göndergelerle ilgili bir değişikliğin olmadığı, sadece göstergenin gösteren kısmıyla ilgili değişikliklerden

ibaret olan bu tür kullanımlar ayrı bir madde başı olarak alınıp ölçünlü dildeki kullanım şekline gönderme yapılmalı ve orada açıklaması verilmelidir. Aksan, bu başlık için şu örnekleri verir (2016: 177):

- *Kaça gelirsiniz*

Dört kişi

On çeki odun yarmaya?

- ***Kaçamık***

Çeki başına elliuruş

- *Çok değil mi?*

- ***Çok değil***

Ağam

Bir simit

Elliuruş

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın dizelerinde alınan bu örnekte “Kaçamık” (kaçamı ki?), “değil” (değil) ve elliuruş (ellikuruş) sözcükleri bölge ağız özellikleri sebebiyle konuşulan dilde farklı biçimsel görünüme sahiptir. Bu sözcüklerin anlamında bir değişiklik söz konusu olmayıp sözcüğün yazılışıyla ilgili sesbilgisel bir değişiklik söz konusudur. Aksan, Cemal Süreya'nın dizelerinden seçtiği bir başka örnekte ise “pirinç” sözcüğünün kullanımına dikkat çeker. Aşağıdaki örnekte geçen kullanım da “ayâm” örneğinde olduğu gibi farklı bir anlama karşılık olarak kullanılmamış, sözcüğün yazılışıyla ilgili sesbilgisel bir değişiklik söz konusu olmuştur. Bu örnek de ayrı bir madde başı olarak alınıp genel dildeki kullanıma gönderme yapılmalıdır.

*Saat çini vurdu birden: **princcc***

Ben gittim bembeyaz uykusuzluktan

...

Özünü de ses bilgisel sapmalar için *bağdem* (badem), *kaatil* (katil), *bayağlıklarla* (bayağılıklarla), *aşağlarda* (aşağılarda) vb. örnekler verir (1997: 134).

2.2.4.4. Yazımsal (*Orthographic*) Sapmalar

Bu tür kullanımlar yazımsal (*orthographic*) sapma kategorisinde değerlendirilen örneklerdir. Genellikle şair ya da yazar herhangi bir sebep ya da amaçla birden fazla sözcüğü bitişik yazma yoluna gider. Böylelikle ya yeni bir an, durum, duygu ya da eyleme karşılık gelen bir sözcük bulamadığından yeni bir sözcük türetmiş olur ya da sözcüğe yeni bir anlam katmadan sadece biçimsel bir yenilik örneği verir. Bu tür kullanımların ayrı bir anlam oluşturanları bir madde başı olarak alınıp açıklaması verilebilir. Ancak yeni bir anlam ortaya koymayan kullanımlar için eğer dilde bir öbek yapıyı temsil ediyor ise o yapıya gönderme (*cross-reference*) yapılabilir. Bulunmuyorsa ayrı ayrı sözlükbirimler olarak değerlendirilebilir. Aksan, bu kullanım için Metin Eloğlu’ndan bir örnek verir (2016: 180):

...

Ya da cimkarnındabirnokta

Kestiremiyorum.

Bu örnekte geçen “cim karnında bir nokta” deyimini şair tarafından bilinçli bir şekilde birleştirilerek yazılmıştır. Fakat görüldüğü gibi deyim, sözcüklerin birlikteliğiyle kazandığı anlam dışında ayrı bir anlama karşılık gelecek şekilde kullanılmamış sadece mevcut sözcükler birleştirilmiştir. Bu sebeple madde başı alınarak söz konusu deyim formal yapısına gönderme yapılabilir.

2.2.4.5. Özel Adlarda Sapma

Bu sapma türü için dilde özel ad olan bir sözcüğün duygu değerlerinden / çağrışımlarından yararlanılarak cins ad gibi kullanılması (özelleşmesi) açıklaması yapılabilir. Tanınmış bazı kişilerin özel adlarının şair veya yazar tarafından anlatılmak istenen durum, duygu, düşünce veya eylem için kullanılması şeklinde oluşur. Örneğin ihaneti anlatmak için tarihte gerçekleşen bir olayın kahramanlarından birinin adını kullanabiliriz.

“İçimizdeki **Brütüs**’lere dikkat etmeliydik.” gibi bir kullanımda söz konusu Britüs ismi “tarihte tanınmış bir kişi”nin içinde bulunduğu bir olaya gönderme yapıldığından tarihi kişilik hakkında bilgi vermek yerine duygu değerinin / çağrıştırdığı anlamların madde başının açıklama kısmında yer alması yazar sözlüğü için daha doğru bir yöntem olacaktır. Yani “ihamet”le özdeşleşmiş bir ismin bir başkasına atfedilmesi Britüs isminin değil onun sahip olduğu “ihamet” özelliğinin aktarılması olarak değerlendirilip açıklama kısmında bu durum belirtilmelidir.

Yine aşkı için çok büyük sıkıntılar çekmek, zorluklara sabır göstermek gibi duygu değerleri ile “**Mecnun**”, kötülükleri ve zulmü ile öne çıkan biri için “**Nemrut**” adı yazar veya şair tarafından kullanılabilir. Bu kullanımların da özel ismin açıklanması şeklinde değil bu özel ismin çağrıştırdığı / duygu değerleri ile verilmesi yazar sözlükleri için daha uygun olacaktır. Yani örneğin “Nemrut” sözcüğü için “tarihte yaşamış bir kişi” açıklaması yerine zulmüyle nam salmış birisi olduğundan “zalimlik” özelliği öne çıkarılarak açıklanmalıdır. Özel isimlerle ilgili, sözlük

derleyicisi hem özel adın tarihsel kişiliğine gönderme yapan bir açıklamayı hem de ayrı bir anlam olarak taşıdığı duygu değerini sözlükte aynı maddede verebilir.

2.2.4.6. Diyalektel Sapma

Diyalekt, bir dili konuşan kişilerin sözcükleri ifade ediş biçimlerinin birbirinden farklı olması durumudur. Şairler ve yazarlar bazen şiirde farklı bir anlatım elde etmek için bazen de mahalli ya da bölgesel konuları anlatırken daha gerçekçi bir anlatım için anlatılan yörenin kullandığı dil özelliklerini yansıtır. Özünü, bu tür sapmaların bazı şairlerin şiirlerinde anlatmak istedikleri konuyu ve olayı daha iyi anlatabilmek, şiirde konuşan kişinin o ortamda yaşayan bir kişi olduğu havasını verebilmek için şiirlerinde konuşulan ölçünlü dil yerine sözcüklerin ağızlardaki kullanımını yeğlemesi ya da toplumdaki çeşitli kesimlerin ağızlarında kullanılan sözcüklerin şiirde tercih edilmesi şeklinde meydana geldiğini belirtir (1982: 83). Kullanım örneklerine bakıldığında bu tür kullanımlar için “sözcüğün ölçünlü dildeki yazılışından sapma” veya “aykırı kullanım” ifadesinin kullanılması daha doğru olacaktır. Şayet yazar bir anlamsal fark yaratmak için böyle bir kullanımı tercih etmemişse sözcüğün başka dilin herhangi bir lehçesindeki ya da ağızlardaki karşılığının kullanımı anlamla ilgili bir olay değil yazımla ve sesletimle ilgili bir durumdur. Konunun bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini, göndergesel bir değişiklik içermediğini belirtmek daha doğru olacaktır. Bu sapmaların ağızlardaki farklı kullanımlar olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Bu tür sapmalarla ilgili Özünü şu örnekleri verir (1982: 83):

Eğnimde, göynek, öley, göverdi, buğda'm, gâri, ıscahım ıscah...

Örneğin Cahit Atay'ın *Karaların Memetleri* adlı eserinde “gömlek” sözcüğü bu şekilde bir kullanıma sahiptir.

*Memet: (Ayağa kalkar. Tabancasına el atar.) Kanlı **göynek** (Atay, 1965: 51).*

Gerez, bir şiirinde “yeşermek” anlamında “göverdi” sözcüğünü kullanır:

*Dereler durgun, **göverdi** hep ağaçlar. (Gerez, 1967: 44)*

Bu tür kullanımların madde başı seçilmesinde söz konusu sözcüğün ölçünlü dilde olup olmamasına bakılması ölçüt olarak kullanılabilir. Şayet yoksa ayrı bir madde başı olarak alınıp açıklanması, dilde bulunan ancak sesletimi ya da yazımı farklı bir kullanım ise asıl sözcüğe gönderme (*cross-reference*) yapılması daha doğru olacaktır.

Ali Püsküllüoğlu'nun hazırladığı *Yaşar Kemal Sözlüğü* kendi ifadesiyle “bölgesel sözlerin sözlüğüdür” (Püsküllüoğlu, 1974). Püsküllüoğlu, sözlükte yer alan sözcüklerin, atasözlerinin ve deyimlerin genel dil sözlüklerinde yer almadığını veya çok azının ancak değişik biçimlerde yer aldığını ifade eder. Her biri ayrı madde başı alınarak açıklaması yapılmış ve tanımlanmış bu örnekler diyalekt kullanımına örnek teşkil etmektedir.

2.2.5. Kırpma Formunda Sözcükler

Sarı, *Ekleme Sözcük Türetme* ile ilgili hazırlamış olduğu doktora tezinde “kırpma”yı genellikle karmaşık yapıdaki çok heceli sözcüklerin baştan veya sondan bir veya birkaç hecesi / sesinin düşmesi olarak tanımlar ve şu örnekleri verir (2015: 47):

(oto)park = park

tel(graf) = tel

büt(ünleme) [sınavı] = büt

kahve(hane) = kahve

Bu yapıda kırılan kısımdan geriye kalan yapı sözcüğün veya öbeğin anlamını karşılar. Yukarıdaki örnekler dikkate alındığından “park”, “tel”, “kahve” gibi kırpma lar yaygınlaşarak genel dil sözlüklerinde yer almış durumdadır. Ancak “büt” örneği genel dil sözlüğünde temsil edilmez. Bu ve bunun gibi kırpma lar yazar tarafından yapılabilir. Yapılan bu kısaltma lar yazar tarafından yapılmış özel kullanımlar da olabilir. Bu tür yazara özgü ve yaygınlaşmamış, genel sözlüklerde yer almayan sözcükler de yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınıp açıklanmalıdır.

Tezer Özlü’nün *Eski Bahçeler* adlı kitabında şu şekilde bir kullanım yer almaktadır:

Kahvenin ve trafiğin gürültüsü müziği bastırır, ama müzik de hiç ara verilmeden çalınır (Özlü, 1978: 56).

Burada “kahve” sözcüğü, kahve, çay vb. içecekler içilen, sohbet edilen, oyun oynanan yer adı olarak “kahvehane” sözcüğünü karşılamaktadır. Şayet sözlük hazırlayan bağlamına göre bu kullanımı gözden geçirirsa “kahve” sözcüğünü bir içecek türü olarak açıklama yoluna gidecektir. Bu da metindeki kullanımıyla sözcüğün açıklanmaması anlamına gelir ki tanıkla sözcük anlamı da anlamsal olarak uyumsuz olacaktır.

2.2.6. Eksiltme Formunda Sözcükler

Bu yapıda eksiltilen kısım öbek yapının bir ögesidir ve bu öge bütün öbek yapının anlam yükünü üstlenir. Sarı, eksiltmenin parça-bütün ilişkisi nedeniyle ad aktarmasının (*metonymy*) bir türü olan kapsamlayış (*synecdoche*) ile yakından ilgili olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir (2015: 47):

Cep telefonu numarası > cep

Kablosuz internet ağı > kablosuz

Acil servis > acil

Örnekler incelendiğinde **cep**, **kablosuz** ve **acil** eksiltmelerinin genel dil sözlüğünde eksiltmeli biçimlerinin varyantlarının bulunmadığı görülecektir. “cep” için *Güncel Türkçe Sözlük*’te “cep telefonu” öbek yapısına gönderme yapılır. “kablosuz” için kablosuz bağlantı sağlayan araca (modem) karşılık gelen anlama yer verilmişken “acil” için mekânsal bir açıklama bulunmamaktadır. Bu tür eksiltme örnekleri de yazar sözlüklerinde yazara özgü kullanımlar olsun ya da olmasın kırpma olduğu gibi madde başı olarak seçilmeli ve açıklanmalıdır.

Murat Özsan’a ait *Ve Ötesi* adlı kitapta “acil” sözcüğü şu şekilde kullanılmıştır:

*Hemen **acile** götürdüler* (Özsan, 2014: 105).

Yazar, cümle içinde “acil” sözcüğünü “hemen yapılması gereken; ivedi, ivedili, evgin, müstacel” anlamında değil hastanelerde hastalara hemen müdahale edilebilmesi için oluşturulan bir bölüm, mekân olarak kullanmıştır. Sözlük hazırlayan

şayet bağlamdaki bu kullanıma dikkat etmeden “acil” sözcüğünü açıklayacak olursa tanık cümlesiyle açıklama uyuşmayacaktır.

2.2.7. Karma Formunda Sözcükler

Kırpma ve eksiltmeden farklı olarak bu yapı birden fazla sözcükten alınan ses ya da hecelerin bir sözcük meydana getirmesidir. Sarı, karma’yı birden fazla sözcüğün tek sözcüğe indirgenmesiyle ve çeşitli anlam değişimleriyle sonuçlanan sözcük biçimlenme süreci olarak açıklar ve şu örnekleri verir (2015: 52):

Bel(ge) geç(er) > belgeç

El(ektronik) mek(tup) > elmek

Ger(i) zek(alı) > gerzek

Bu örnekler *Türkçe Sözlük*’te yer alan örneklerdir. Bununla birlikte yazarın bu türetim sürecine başvurarak türettiği yeni sözcükler de yaygınlaşmış olsun ya da olmasın yazar sözlüklerinde madde başı olarak seçilmelidir. Örneklerde görüldüğü gibi karma şeklinde gerçekleşen türetmeler öbek yapıya karşılık gelen anlamdan farklı bir anlama sahip değildir.

Turgut Uyar’ın şiirinde kullandığı “karanslak” sözcüğü karma için güzel bir örnek oluşturmaktadır:

*Bu karanlık bir şeydi. Ne iyi!.. Birinin durmadan ıslatarak yalnızlığını denediği, sularım toprağa aksınlar dediği. Bu **karanslak** bir şeydi... (Uyar, 2012: 211).*

Burada Turgut Uyar, “karanlık” sözcüğünden +lık ekini, “ıslak” sözcüğünden de “ı” sesini kaldırarak bu sözcüğü “karanlık ve ıslak olan” anlamında yeni bir sözcük olarak üretmiştir (Oturakçı, 2014: 255). Bu sözcüğün de yazar sözlüğünde madde başı olarak alınması yazarın sözvarlığının tespiti açısından doğru olacaktır. Benzer şekilde “cehennet” sözcüğü de karma için bir örnek olarak verilebilir.

Dirim kısa ölüm uzundur cehennette herhal abiler (Ayhan, 2012: 124).

Bu kullanımda şair “cehennem” sözcüğünün son hecesi olan “+nem” ile “cennet” sözcüğünün ilk hecesi olan “cen+” seslerini kaldırarak cennet ve cehennem arasında kalan bir yer adı türetir. Bu örneğin de yazar sözlüğünde madde başı alınıp açıklamasının ona göre yapılması doğru olacaktır.

2.2.8. Başharfileştirme (acronym) Formunda Sözcükler

Öbek yapıyı meydana getiren sözcüklerin ilk seslerinin alınarak yeni bir sözcük türetilmesi örneğidir. Yeni yapı genellikle büyük harflerle gösterilir. Sarı, sözcüğün yaygınlık kazanması, sözlüksel bir öge hâlini alması durumunda küçük harflerle de gösterilebileceğini ifade eder (2015: 55). Başharfileştirme sonunda ortaya çıkan yeni gösterge bu yapıda da işlem öncesi göndergeden farklı bir göndergeye karşılık gelmez. Bununla birlikte her kısaltmayı bu kategoride değerlendirmek doğru olmayacaktır. Kurum ve kuruluşlar gibi özerk yapıları türetme olarak değil kısaltma olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

t(ophumsal) o(laylara) m(üdahele) a(racı) > toma

mob(il) (e)lektronik (s)istem (e)ntegrasyonu > mobese (Sarı, 2015: 56)

Örnekler incelendiğinde “toma” ve “mobese” türetmelerinin *Türkçe Sözlük*’te yer almadıkları görülür. Bu tür kullanımlar veya yazara ait daha özel kurmaca yeni türetmeler de yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınmalıdır.

[*tutunamayan insanlar > tutin*] şeklinde bir özel türetme yazar tarafından oluşturulmuş olabilir ve metinde “Tutinler sabahları uyandıklarında bir boşluğa düşmüş hissi duyarlar.” cümlesi ile karşılaşılabılır. “tutunamayan insanlar” madde başı alınmışsa “tutin” kısaltması bu yapıya gönderme (*cross-reference*) şeklinde ayrı bir madde başı olarak gösterilebilir.

2.2.9. Özel Adlar

Genel dil sözlüklerinin çoğunluğunda madde başı olarak seçilmeyen özel adlar; kişi adları, lakaplar, yer adları vb. sınıflara ayrılır. Yazar sözlüklerinde metinlerde geçen bu tür kullanımların metnin bağlamı ve gerçekliği içinde mutlaka madde başı olarak alınıp açıklanması gerekir. Metin(ler)de geçen bu özel adlar yazarın oluşturduğu ve gerçek dünyada karşılığı olmayan özel adlar da gerçek dünyada bir karşılığı olan adlar da olabilir. Bu adlar, geçmiş zamanda yaşamış kişi adları veya yer adları, lakaplar olabilir. *Fatih Sultan Mehmet, Atatürk, Sezar* gibi özel adlar yazara ait metinlerde geçiyorsa tarihî kişilikleriyle açıklanmalıdır. Şayet bu adlar metnin bağlamına göre başka anlamlar yüklenmişse bu özellikleri de sözlük maddesinde verilmelidir. *Bağdat, İstanbul, Mısır* vb. yer adları, coğrafi açıklamalarla sınırlı kalmamalı, metnin içinde yüklendiği anlam / işlev de verilmelidir. Kullanılan bu özel adların metnin olay örgüsüne ne gibi katkılarının olduğunu açıklanması bu metinler üzerine çalışma yapmak isteyen sözlük kullanıcıları için kaynak olacaktır.

Özel adların kullanımı ile ilgili bir diğer husus eponim (*eponym*) örneklerinin yazar sözlüklerinde yer almasıyla ilgilidir. Gerçek ya da hayal ürünü olan bir kişiye ait özel adın herhangi bir duruma, özelliğe, hastalığa vb. verilmesi örnekleri olan eponimler edebî metinlerde karşılaşılabilecek kullanımlardır. Eponim örnekleri olarak *Brütüs*, *Mecnun*, *Leyla*, *Nemrut* vb. verilebilir. Bu kişiler, adlarının önüne geçen karakteristik özellikleriyle tarihe mal olmuştur. Bu özelliklerine telmihle birçok metinde yazarlar / şairler tarafından kullanılagelmiştir. Örneğin “Brütüs” bir metinde geçtiğinde bu özel ad “... tarihte, ... yerde yaşamış bir komutan” şeklinde mi açıklanacak yoksa o adla özdeşleşmiş olan “ihamet” kavramı üzerinden mi bir açıklamaya gidilecek? “İçimizdeki **Brütüs**’lere dikkat etmeliydik.” gibi bir kullanımda tarihi kişilik hakkında bilgi vermek yerine duygu değerinin / çağrıştırdığı anlamların madde başının açıklama kısmında yer alması yazar sözlüğü için daha doğru bir yöntem olacaktır. Yani “ihamet”le özdeşleşmiş bir adın bir başkasına atfedilmesi Britüs adının değil onun sahip olduğu “ihamet” özelliğinin aktarılması olarak değerlendirilip açıklama kısmında bu durum belirtilmelidir.

Aşkı için çok büyük sıkıntılar çekmek, zorluklara sabır göstermek gibi duygu değerleri ile “**Mecnun**”, kötülükleri ve zulmü ile öne çıkan biri için “**Nemrut**” adı yazar veya şair tarafından kullanılabilir. Bu kullanımların da özel ismin açıklanması şeklinde değil bu özel ismin çağrıştırdığı / duygu değerleri ile verilmesi yazar sözlükleri için daha uygun olacaktır. Yani örneğin “Nemrut” sözcüğü için “tarihte yaşamış bir kişi” açıklaması yerine zulmüyle nam salmış birisi olduğundan “zalimlik” özelliği öne çıkarılarak açıklanmalıdır. Özel isimlerle ilgili sözlük derleyicisi hem özel ismin tarihsel kişiliğine gönderme yapan bir açıklamayı hem de ayrı bir anlam olarak taşıdığı duygu değerini sözlükte aynı maddede verebilir. Anlam değeri yerine

özel adı taşıyan şahsiyetin kendi tarihsel kimliği vurgulanmışsa o zaman bu durum açıklamada yer almalıdır. Örneğin bir edebî metinde Atatürk, Kazım Karabekir, Abdülhamid isimleri geçebilir. Bu kişiler hakkında (şayet başka yüklenmiş bir anlam değeri yoksa) tarihî kişilikleri ön plana alınarak açıklama yapılmalıdır. Gerçekte var olmuş bu tür özel adların kullanılmasını telmih sanatı olarak değerlendirmek mümkün. Bazen yazarlar edebî metinlerinde bu adları kullanarak iddiasını kuvvetlendirme amacını güdebilir.

Örneğin Koca Ragıp Paşa'nın şu beyitinde kullanılan özel ad şiirde şairin vermek istediği anlamı tek başına taşıyabilir:

“Eğer maksûd eserse mısra-yı berceste kâfîdir

Acep hayretteyim ben sedd-i İskender husûsunda” (Demirbağ, 1999: 333)

Pala, divan şairlerinin “sedd-i İskender”i bir kişinin ortaya koyabileceği en muhteşem eser diye nitelediklerini belirtir³⁶. Yukarıdaki beyitte yer alan “sedd-i İskender” kullanımı iki farklı anlamda düşünülebilir. Birinci olarak bir mısra ile bir eser ortaya koyulabilirken insanları hayrete düşürecek büyük bir yapıya ne gerek vardı diye yorumlanabilir. İkinci olarak da “sedd-i İskender” Ali Şir Nevayi tarafından yazılan “Sedd-i İskenderî” adlı bir eser olarak düşünüldüğünde, Ragıp Paşa'nın bir mısra-yı bercesteyi bile bir eser olarak görürken “Sedd-i İskenderî” karşısındaki acizliği ve hayranlığı dile getirilmiş olabilir. Elbette farklı yorumlar sözlük hazırlayan tarafından yapılabilir. Ancak bağlam dışına çıkılmadan bu

³⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/sedd-i-iskender> (25.08.2023).

yorumlara yazar sözlüklerinde madde açıklamasında veya daha fazla yorum yapılacaksa sözlük maddesinin altında yer alan “Notlar” kısmında yer verilebilir.

Özel isimlerin şiirde kullanımıyla ilgili çarpıcı örneklerden biri de Elouğlu’na ait:

“Kocamış Balıkçı’sını tasarlarken miydi **Hemingway**

Van Gogh, bir de Arles’a gitmiş ki;

Çamurca, mermerce düşünürken miydi **Rodin**;

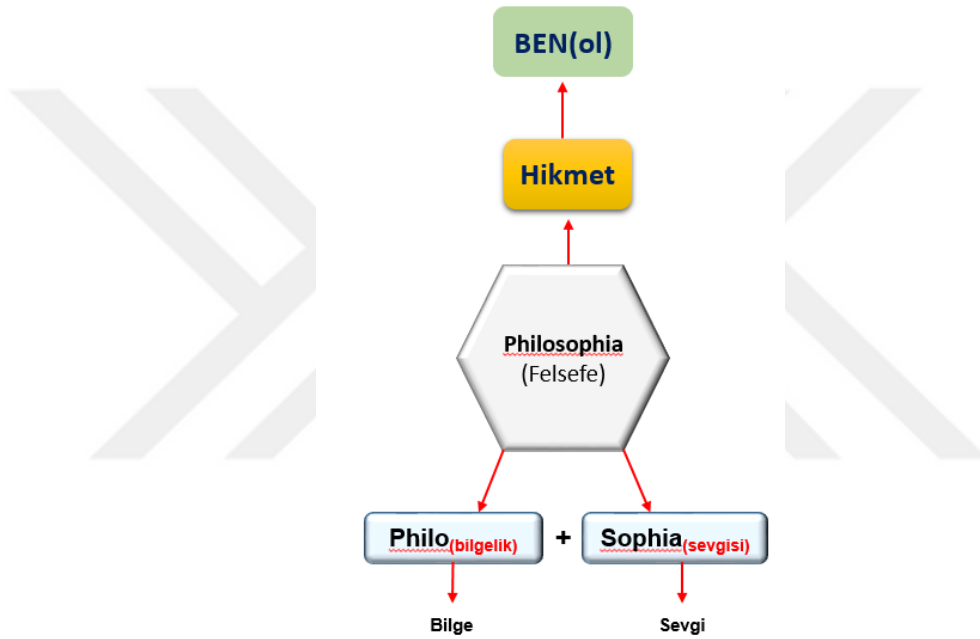
Gide, **Oscar Wilde**’la el/sıkıştığında;

Sinan, Üsküdar’daki şu minik camiyi bismillah’larken” (“Eloğlu, 2010: 306)

Bu dizelerde geçen özel adlar çağrıştırdığı ve şiirle bağlantılı anlam değerleriyle birlikte yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınıp açıklanmalıdır. Bu tür kullanımlar edebiyat biliminde “metinlerarası gönderme” şeklinde de yorumlanır.

Bir de edebî metinlerde yazarın kurguladığı şahıs kadrosunu oluşturan özel adların açıklanması hususu bulunmaktadır. Bazı durumlarda yazarlar, kahramanlarına özel ad verirken kahramanın kişilik özelliklerine göre veya olay örgüsündeki rolüne göre bir seçim yapar. Örneğin Oğuz Atay’a ait *Tehlikeli Oyunlar* adlı romanda Hikmet, Bilge ve Sevgi karakterleri etrafında yoğunlaşan bir hikâye söz konusudur. Bu romanın sözvarlığı derlenirken bu isimlerin madde başı alınması romanın anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır. Çünkü bu isimleri yazar rastgele seçmemiştir. Bu isimler aracılığıyla iletmek istediği mesajla ve varmak istediği noktayla ilgili ipucu verir. Hikmet sözcüğü tasavvufta da felsefede de konu olmuş isimlerdendir. *Türkçe Sözlük*’te yer alan ilk tanımı “bilgelik”tir. Romanın başkahramanı olan Hikmet bu bilgelik’e Bilge ve Sevgi kişileri aracılığıyla ulaşmaya çalışır. Bilge; çağdaş, okuyan, Batı medeniyetini ve aklı, mantığı temsil eden bir karakter olarak işlenirken

Sevgi; Doğu'nun sezgisini, sevgisini, duruluğunu temsil eder. Hikmet ne eşi Sevgi'den ne de sevgilisi Bilge'den vazgeçebilir. Bu isimleri de rastgele seçmemiştir Atay. Felsefe, Yunanca “philo+sophia” yani “**bilgelik** + **sevgisi**” sözcüklerinin birleşimiyle türetilmiştir. Atay romanın başkahramanının sembolik olarak Bilge ve Sevgi aracılığıyla yani felsefe aracılığıyla huzura ulaşabileceğini ve ancak bu şekilde “ben” olabileceğini “Hikmet Benol” ismiyle kurgular.

Görsel 39: Özel adların kullanılmasına örnek: *Tehlikeli Oyunlar* (2011)

Bu noktada *Tehlikeli Oyunlar* adlı romanda geçen bu ve diğer birçok özel adın metnin kurgusunda, hikâyenin anlaşılmasında sahip olduğu işlevler göz ardı edilmemeli, bu özel isimler muhakkak madde başı olarak yazar sözlüklerinde yer almalıdır.

2.2.10. Mazmunlar

Divan şiirinde şairlerin elinde ustalıkla kullanılarak bir gelenek hâline gelmiş kalıplaşmış ifadeler olan mazmunlar yazar sözlüklerinde madde başı seçiminde dikkate alınması gereken başka bir dil kullanımıdır. Demirel, mazmun hakkında yazdığı makalede çeşitli sözlük, ansiklopedi ve antolojilerde yazılanları özetleyerek mazmunu; mana, kavram, nükteli, cinaslı, sanatlı söz ve bir sözün içinde gizli olan sanatlı anlam olarak tanımlar (Demirel, 2002: 3). Mazmunlardaki anlam Duman'ın da belirttiği gibi *hazır bir arka plan* ile şiirde yer alır. Şairin ustalığının, kabiliyetinin “vech-i şebah”i güzel ve farklı kullanmakla mümkün olduğu ifade edilir (Duman, 2020: 593). Mazmunlarla ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak tezin konusu mazmunlar ile ilgili ayrıntılı bir incelemeyi kapsamadığından burada mazmun kavramının tanımı ile yetinilip asıl konu olan mazmunların yazar sözlüklerinde nasıl yer alması gerektiği üzerine değerlendirmede bulunulacaktır. Mazmunlarla ilgili birçok farklı görüşe yer veren Çavuşoğlu'nun makalesine (1984: 198-205) ve mazmunların kaideleri, yapısı gibi konuları da ayrıntılı bir şekilde inceleyen Duman'ın çalışmasına (2020: 592-605) bakılabilir.

Öncelikle mazmunların tek bir sözlükbirimden veya birden çok sözlükbirimden oluşabildiği görülür. Örneğin “hokka, serv, gül, gonca” gibi mazmunlar tek bir sözlükbirimken “at kulağı, benî asfer, berâat-i istihlal, çengel çiçeği, Bevvâl-i çeh-i zemzem” gibi örnekler birden çok sözlükbirimin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Yazar sözlüklerinde tek bir sözlükbirim olan mazmunlar dilde göndergesel anlamlarıyla da kullanılmakta olan sözlükbirimlerse bu göndergesel anlamlarıyla yazar sözlüklerinde zaten madde başı olarak yer alacaklardır.

Mazmunların eşyazımlı sözcük olarak kabul edilip ayrı bir Romen rakamı ile yeni bir madde başı olarak verilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Mazmun anlamıyla göndergesel anlam arasındaki bağ devam ediyorsa sözlükbirimin kullanımdaki bu mazmun anlamı o sözlük maddesinde ayrı numara ile verilmelidir. Örneğin “GÜL” sözlükbirimi sözlüğe kaynak olan metin ya da metinlerde “bir tür çiçek” göndergesiyle kullanılmış ise mazmun anlamı “GÜL” sözlük maddesinde ayrı bir anlam olarak verilmelidir.

GÜL I [104 : 36 , 44 , 24 , -]

1. *Bitki bilimi* Gülgillerin örnek bitkisi.
2. *Mazmun* Sevgilinin yanağı.

Görsel 40: Mazmun açıklama örneği

“Gül” sözcüğü Divan şiirinde onlarca farklı mazmun anlama sahip olabilir. Bunlardan sadece yazarın metninde ya da metinlerinde kullandığı mazmun açıklanmalıdır. Bütün mazmun anlamların verilmesine gerek yoktur. Şayet mazmun olarak kullanılan sözcük, genel dilde mazmun anlamının dışında kullanıma sahip değilse veya mazmun anlamının dışında yazarın sözvarlığında örnek bulunmuyorsa ya da Arapça / Farsça gibi dillerden Türkçeye geçmiş ve sadece mazmun anlamıyla kullanılan bir sözcükse yine de yazar sözlüğünde ayrı bir madde başı olarak alınarak mazmun anlamı açıklanmalıdır. Mazmun anlamı sözlük formatına uygun bir şekilde verildikten sonra ayrıca ek bilgi verileceği ya da sözlük hazırlayanın yorum yapma ihtiyacı duyduğu durumlarda sözlük maddesinin en alt kısmında yer alan “Notlar” bölümünde bu açıklamalar verilebilir.

Bir diğ er husus birden çok sözcükten meydana gelmiş mazmunlardır. Bu mazmunlar birleşik sözcükler, atasözleri, deyimler ve diğ er kalıplaşmış ifadeler gibi mazmunun ilk sözcük birimi olan madde başının i  maddesinde de açıklanabilir ya da ayrı bir sözlük maddesi olarak da verilebilir. Birden çok sözcükten oluşan mazmunların şiirde kullanımlarında başka sözcüklerle oluşturduğu tamlamalar da burada dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır. Burada mazmun olan sözlükbirimi söz dizimsel bir ilişki içinde olduğu diğ er sözcüklerden ayrı ele almak daha doğru olacaktır. Örneğin “BEN  ASFER” mazmunu şiirde “r y-ı ben  asfer” şeklinde kullanılmış olabilir. Burada mazmun “ben  asfer”dir. Bu mazmunun anlam olarak sahip olduğu nitelik tamlama yolu ile “r y”a aktarılmıştır. Bu sebeple “r y” s zc ğu madde başına d hil edilmemelidir. Yine “SERV ” sözlükbirimi “h l-i serv-i r ’n ” veya “serv-i rev nım” gibi bir kullanımla şiirde yer aldığında madde başı olarak sadece “servi / serv” sözlükbirimi alınması gerekir. Aksi takdirde “servi” sözcüğünün şiirde geçtiği bütün farklı dizilişlerinin de madde başı olarak alınması gerekir ki bu hem sözlük bilimsel olarak doğru bir yöntem olmayacaktır hem de çok fazla zaman ve yer kaplayacaktır. Bununla birlikte mazmunun şiirde sözdizimsel olarak kurmuş olduğu öbek yapı özel bir anlamı veya öbeği oluşturan sözcüklerin toplamının oluşturduğu yeni bir anlamı karşılıyorsa bu durumda mazmunun i  maddesi olarak verilmesi de yanlış bir uygulama olmayacaktır.

2.2.11. Argo

Yazar sözlüklerinde yer alması gereken kullanımlardan bir diğ eri *argodur*. Aksan, argonun bütün dillerde örneklerine rastlanabilen, toplumlarda belli bir kesimin

veya grubun farklı bir şekilde anlaşabilmelerine olanak sağlayan özel bir dil olduğunu belirtir (2015: 89). Çoğu argo tanımında, toplumların aşağı kesimleri tarafından kullanılan dil olarak açıklansa da argo gelişmiş, sanatlı, nükteli bir dil olarak kullanım imkânı bulmuştur. Sadece toplumun aşağı tabakası için bir kullanım aracı değil aynı zamanda eğitilmiş, kültürlü kişiler arasında da kullanılan bir dil olarak çeşitli türleri de bulunabilmektedir. *Sanatçı argosu, öğrenci argosu, denizcilik argosu, şoför argosu* vb. Karaağaç; argo için bir meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki sözlere özel anlamlar vermek, bazı sözlere kuralsız değişiklikler yapmak, dilin değişik lehçelerinden, eskimiş veya henüz alışılmamış yeni ögelerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan sözlük ve sözdizimi ögelerinden oluşan, sık sık eğretilmeli anlamlara da yer veren özel dil kullanımı ifadelerini kullanır (2013: 149). Argonun bu geniş kapsamlı yapısının yanında sıklıkla *argo* için “düşük kesimlerin dili” vurgusu daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*’ünde “argo” için “1. Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken, çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim. 2. mec. Seraserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim” açıklaması verilir (TDK, 2011: 148). Argonun sözvarlığı, ana dilin sözcüklerine özel anlamlar yüklemek, bazı sözcüklerde bilinçli değişikliklere gitmek, kullanımdan düşmüş sözcüklerden, lehçe, ağız ya da yabancı sözcüklerden yararlanmak yollarıyla oluşturulabilir. Aksan, ayrıca konuşanlar arasında olmayanlar tarafından anlaşılması istenmeyen durumlarda sözcüklerin bozulmuş biçimlerinden oluşturulan, belli bir zümreye ait özel dil türü olarak jargon sözcüğünü kullanır (2015: 90).

Her ne kadar farklı kaynaklarda eğitimsiz kişilerin kullandığı söz ve deyim göndermesi yapılsa da bu dili edebî metinlerinde kullanan birçok şair ve yazar

bulunur. Bir yazara ait sözvarlığı derlenecek ve dil sözlüğü hazırlanacaksa argo / jargon kullanımları ister tek bir sözcükten ister birden çok sözcükten oluşsun yazar sözlüklerinde madde başı olarak seçilmeli ve açıklaması yapılmalıdır.

Kul; Ece Ayhan üzerine hazırlamış olduğu doktora tezinde argoyu ortak dilden farklılığı, sözcüklerin kendi içinde değişik anlam kodları taşıması, ayrık yöni yanında bir tür gizeme de sahip olması nedeniyle, özellikle sıra dışı olma kaygısı bulunan şairlerin çoğu kez yöneldikleri bir alan olarak belirtir (2007: 465). Kul, Ece Ayhan'nın şiirlerinden seçtiği birçok argo örneği verir.

Beyoğlu'na yazılacaklardır. Gaga burunlu bir çaça der: “Siz sermayesiniz ayol!”

(...)

Cıgaralı bir ses der: “Hiç bile, benim nüfus kâğıdında ‘ağır işçi ekmek karnesi verildi’ duruyor.” (Kul, 2007: 466)

Bu örneklerde geçen **çaça** (yaşlı, deneyimli fahişe; genelev işleticisi kadının yardımcısı), **sermaye** (fahişe, genelevde, randevuevinde çalışan kimse), **ağır işçi** (fahişe, para karşılığı cinsel ilişkide bulunan kimse) kullanımları yazar sözlüklerinde madde başı olarak alınmalı ve bağlamına uygun bir açıklama ile verilmelidir.

Metropoller ortası fikret muallâ diqan (Kul, 2007: 467)

Kurmalydı bir bağıntı çapraz. Kırpaksızın bakıyor. Bir kokozun tasarımları. Didik didik. (Kul, 2007: 468)

Örneklerinde geçen **digan** (ben, birinci tekil kişi; insan, adam, kimse), **kokoz** (parasız, zügürt) kullanımları da ayrı bir madde başı olarak alınmalı ve bağlamına uygun bir açıklamayla verilmelidir.

2.2.12. Dualar, Beddular, İktibaslar

Özellikle eski metinler üzerine hazırlanmış sözlük, dizin örneklerinde duaların, bedduların; hadis, ayet, veciz söz gibi iktibasların da da sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Kalıp sözler sınıfında değerlendirilebilecek bu ifadelerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi yazara ait sözvarlığının tespiti açısından önemlidir. Ayar, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*'nde duaları, bedduları, hadis ve ayetleri, veciz sözleri birer madde başı olarak almış ve açıklamalarını yaparak tanıklarını göstermiştir. Ayetlerin gösterilmesiyle ilgili üç farklı form kullanmıştır.

1. Kelâm ve vezne dayalı sebeplerden referans alınan âyetin sadece bir parçası kullanılan örnek:

fırrû ila'llâh: "Öyleyse Allah'a sığın..." meâlindeki âyetten bir bölüm. (Zâriyât, 51/50¹³⁴)

Kalıp ifade: Âyet.

1. İşit **fırrû ila'llâhı**

Gel Allâh'a gel Allâh'a (Mrb. 45/11). [fırrû ila'llâh, -ı]

2. Niçe bir emmârelükde eyleye nefsiñ karar

İşidüb **fırrû ila'llâhı** it ol yaña firâr (Mrb. 68/18). [fırrû ila'llâh, -ı]

Görsel 41: Ayetlerin sözlükte gösterilmesine örnek 1: *Aziz Mahmûd Hüdâyî*

Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (2022)

2. Ayetin tamamının verildiği örnek:

mālik-i yevmi'd-dîn: "Din gününün (ahirette kesin hesap, ceza ve ödülün karara bağlanacağı büyük mahkemenin) sahibi." meâlli Allah'ı remizleyen âyet. (Fâtiha, 1/4¹⁵³)

Kalıp ifade: Âyet.

1. Yâ mālîk-i yevmî'd-dîn

İhsân u kerem senden (Mrb. 104/1). [mālîk-i yevmî'd-dîn]

Görsel 42: Ayetlerin sözlükte gösterilmesine örnek 2: Aziz Mahmûd Hüdâyî

Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (2022)

3. Ayetin Arapça lafzına Türkçe bir cümleyle telmih yapılmasına örnek:

Arâzîyi mihâd itmiş cibâli evtâd eylemiş: "...(Allah) Yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri tutan) kazıklar..(haline getirdi)..." meâlli âyetine telmih. (Krş., Nebe, 6/6-7¹²⁵)

Kalıp ifade: Âyet.

1. Zehî sultân-ı kâdir âsumânî haymeler kurmuş

Arâzîyi mihâd itmiş cibâli eylemiş evtâd (Mf. 58/2). [arâzîyi mihâd itmiş cibâli evtâd eylemiş]

Görsel 43: Ayetlerin sözlükte gösterilmesine örnek 3: Aziz Mahmûd Hüdâyî

Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (2022)

Ayar, ayetlerin gösterilmesinde olduğu gibi hadislerin gösterilmesinde de üç farklı form kullanmıştır. 1. hadisin bir parçasının verildiği örnekler, 2. hadisin

tamamının verildiği örnekler, 3. hadisın Türkçe mealinin verildiği örnekler (bk. Ayar, 2022).

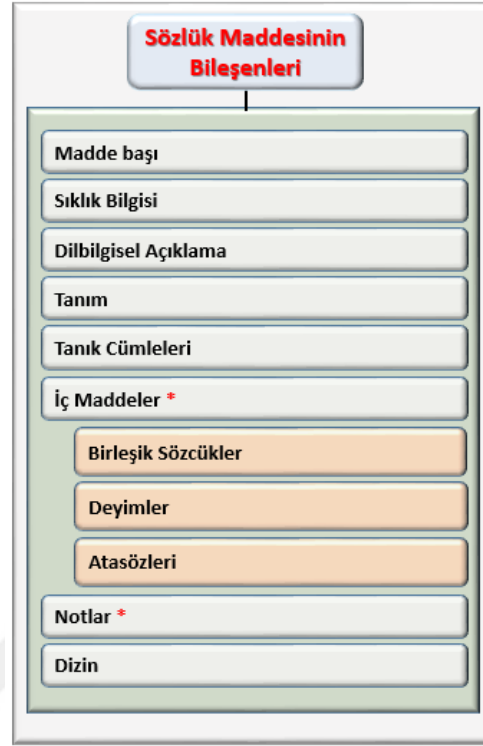
Ayetler ve hadisler gibi yazara ait metinlerde geçen duaların, veciz sözlerin de yazar sözlüklerinde tespit edilerek bağlamına göre anlamı veya metnin anlam dünyasına kazandırdığı, çağrıştırdığı anlamlar tanıklarıyla verilmelidir. Bu sözvarlığı yazarın elinde farklı biçimlerde işlenmiş olabilir. Şayet söz varlığı duaysa, Arapça veya başka dilde ya da Türkçe olarak metinde yer alabilir. Hangi biçimde kullanılmışsa sözlükte yer alması daha doğru olacaktır.

2.3. Madde Başının Sıralanması ve Sunum Yöntemleri

Makro yapının diğer bir bileşeni olan madde başlarının sıralanması konusu yazara ait metinlerden oluşan derlemde madde başı olarak seçilen sözlükbirimlerin sözlükte veriliş düzeniyle ilgilidir. Yazar sözlüğünün türlerine göre farklı diziliş örneklerinden bahsedilebilir. Örneğin kavram sözlüklerinde madde başları alfabetik bir sırayla veya tematik bir yaklaşımla konularına göre gruplandırılarak da dizilebilir. Ayrıca yazar metnini bölümlere ayırmışsa bu bölümler esas alınarak da bir düzen kurulabilir. Örneğin Nevzat Erkmen'in *Ulysses Sözlüğü* (2014) bu şekilde bir düzenle hazırlanmıştır. Romanın yazarı metnini "Telemakhia", "Ulysses'in Gezintileri" vb. başlıklarla bölümlere ayırmıştır. Erkmen de madde başlarını bu bölümlemeye uygun bir şekilde yapmıştır. Ancak yazar dil sözlükleri için madde başlarının alfabetik sıralanması sözlük formuna uygunluk, kullanışlılık, kolaylık hatta alışkanlıklar gibi faktörler sebebiyle daha uygun bir sıralama olabilir.

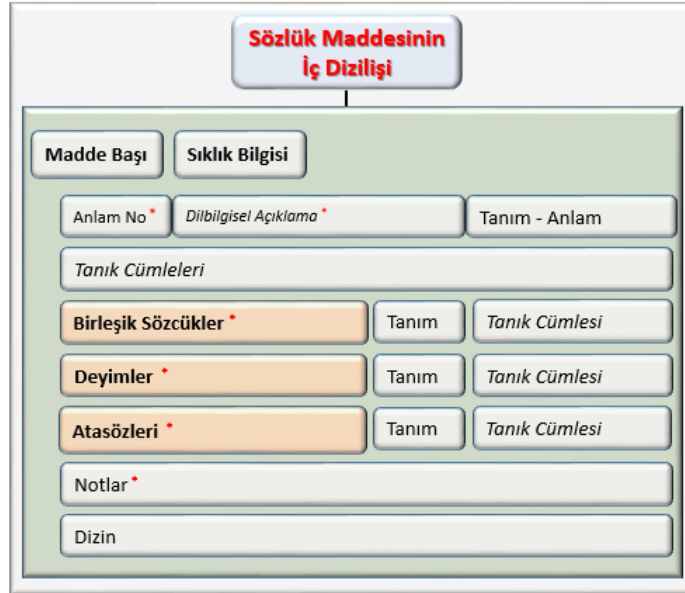
3- MİKRO YAPI (Microstructure)

Bir sözlüğün ‘mikro yapısı’, madde içinde verilen bilgilerin düzeniyle ilgilidir. Jackson bir maddeye ait bilgilerin çeşitliliğinin madde başı seçilen sözcüklere göre değiştiğini ancak genellikle bu bölümde *yazım, sesletim, çekimlenme biçimleri, sözcük sınıfı, anlamlar, tanım, örnekler, kullanım, ara maddeler ve etimoloji* gibi bilgilerin tümünün veya bazılarının bulunduğunu belirtir (2016: 50). Mikro yapıda madde başıyla ilgili verilecek bilgilerin çeşitliği; hazırlanan sözlüğün türü, amacı, hedef kitlesi gibi faktörlere göre de değişiklik gösterecektir. Bir genel dil sözlüğünde mikro yapıya ait birçok bilgi bulunabilir. Örneğin bir okul sözlüğünde hedef kitlenin öğrenim düzeyine göre bu bilgiler değişebilir. Yazar sözlükleri için de bu durum aynıdır. Bir yazar sözlüğünde, genel dil sözlüklerinde bulunan bilgilerin hepsi yer alabilir. Ancak bu hem yazar sözlüğünün iş-zaman-maliyet gibi faktörlerine olumsuz yönde etkide bulunabilir hem de yazara ait dil özelliklerinin tespiti ve kayda alınması gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinin önüne geçebilir. Bir yazar sözlüğünde sözcüklerin telaffuz bilgisi, köken bilgisi sözlük bileşenlerine yer verilmeyebilir. Bu sözcüklerin bu bilgilerine ihtiyaç duyulduğunda yazar sözlüğünde cevap bulamayan sözlük okuyucusu genel dil sözlüklerine başvurabilir. Bu sebeple bu çalışmada diğer sözlüklerden farklı olarak yazar sözlüklerinde bulunması gerektiği düşünülen sözlük maddesiyle ilgili bileşenler sıralanacaktır.

Görsel 44: Sözlük maddesinin bileşenleri

(“*” işareti madde başı ile ilgili örnek varsa anlamında kullanılmıştır.)

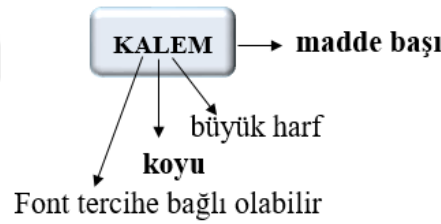

Görsel 45: Sözlük maddesinin iç diziliş sırası

(“*” işareti madde başı ile ilgili örnek varsa anlamında kullanılmıştır.)

3.1. Madde Başının Biçimsel Özellikleri

Madde başı yazar sözlüklerinde de genel dil sözlüklerinde görülen biçimsel özelliklerle gösterilebilir. İnceleme esnasında karşılaşılan yazar sözlüklerinde madde başları büyük harflerle ve koyu bir yazı biçiminde gösterilmiştir. Türkiye’de hazırlanan sözlüklerin özellikleri incelendiğinde ise genellikle madde başlarının küçük harflerle gösterilme eğilimi söz konusudur. Fakat sözlükbirimlerin madde başında büyük harflerle gösterilmesi daha doğru bir kullanım olacaktır. Sözlükbilimde “lexeme”ler sözcüklerin çekimli biçimlerinin (*wordform*) soyut gösterimleri olduğundan büyük harflerle biçimlenir. Örneğin “KALEM” sözcüğü *kalemim, kalemin, kalemine, kalemleri* gibi çekimli biçimlerin soyut gösterimidir ve büyük harflerle yazılır.

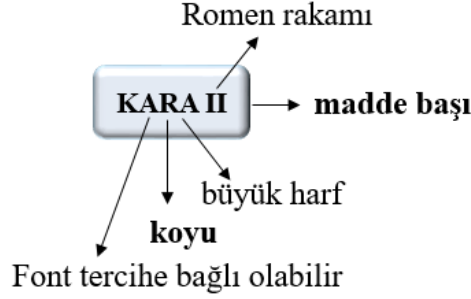

Görsel 46: Madde başının biçimsel özelliği

Madde başları için biçimsel özellikler konusunda ele alınması gereken bir diğer husus sözlük maddelerinde yer alan alt maddelerin (*subword*) yazılış özellikleridir. Alt maddeler için de bazı biçimsel standartlar belirlenebilir. Madde başlarının ve alt maddelerin biçimsel özellikleri sonraki başlıklarda ele alınacaktır.

Madde başının biçimsel özelliği ile ilgili diğer bir husus eşadlılık durumuyla ilgilidir. Eşadlılık özelliği gösteren madde başı hemen yanında sayısal bir değer verilerek gösterilir. Bu sayı genel bir eğilimle Romen rakamları ile gösterilir. Yazar

sözlükleri için de aynı biçimsel özellikler kullanılabilir. Madde başı ile aynı yazı karakterinde, koyu ve Romen rakamları ile gösterilmesi bir standart olarak değerlendirilebilir.

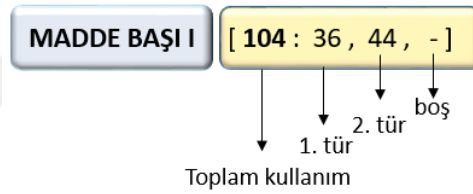
Görsel 47: Madde başında eşadlılığın gösterilişi

3.2. Sıklık Bilgisi

Sıklık bilgisi madde başı olarak seçilmiş sözlükbirimin derlemi oluşturan metinlerde kullanım sayısını gösterir. Böyle bir bilginin sunulması yazar(lar) / metin(ler) hakkında yapılacak birçok incelemeye veri sağlayacaktır. Yazarın sözcük seçimleri; onun dünya görüşü, dil anlayışı, kültürü, bağlı bulunduğu edebî muhit, ekol, akım vb. durumlarla ilgili de araştırmalara ışık tutacaktır. Tarihî dönemlerde yaşamış, eserler meydana getirmiş ve yaşadığı dönemin üzerinden uzun yıllar geçmiş bir yazara ait yazar sözlüğünde sözcüklerin kullanım sıklığı sözlüğün hazırlandığı dönem diliyle eserin meydana getirildiği dil arasında karşılaştırma yapmak gibi bir amaca da hizmet edecektir.

Yazar sözlüğünde sözlükbirimlerin derlemi meydana getiren metinlerdeki kullanım durumlarının sayısal verileri hemen madde başından sonra verilebilir. Şayet eşadlılık durumu söz konusu olan bir sözlükbirimse eşadlılık numarasından sonra

verilir. Frekans bilgilerinin sıralanmasının da belli bir düzeni olmalıdır. *Dostoyevski Sözlüğü*'nde bu sıralama toplam kullanım sayısı, edebî eserler, gazete yazıları, özel mektuplar ve iş mektupları şeklinde sıralanmıştır. Bir yazara ait sadece edebî türlerdeki eserlerden meydana gelen bir derlem üzerinde çalışılıyorsa bu sıralama da elbetteki seçilen edebî türlere özgü olmalıdır. Örneğin roman, hikâye, deneme, şiir gibi kurguya dayalı veya estetik kaygının ön planda olduğu metinlerden oluşan derlem, türlerin alfabetik sıralamasına göre belirlenebilir. Kısaca hangi edebî türdeki eserler derleme dâhil edilmişse burada belirtilebilir. İster tek yazarlı olsun ister çok yazarlı, birden çok edebî türde örnekler derleme dâhil edilmişse böyle bir yöntemle sözlükbirimlerin sıklık frekansı verilebilir.

Görsel 48: Sıklık bilgisi 1

Görsel 48’de eşadlılık durumu olan bir sözlükbirimin sıklık bilgisi verilmiştir. Görüldüğü gibi madde başından sonra eşadlılık sırasını gösteren Romen rakamının ardından köşeli parantez ([]) içinde koyu fontla (bold) önce sözlükbirimin tüm derlemde kullanım sayısı verilmiş ardından iki nokta (:) kullanıldıktan sonra alfabetik sıralanmış türlerdeki kullanımlar virgülle ayrılarak verilmiştir. Söz konusu sözlükbirim eğer herhangi bir edebî türde kullanılmamışsa kısa çizgi (-) ile belirtilmiştir.

Görsel 49: Sıklık bilgisi 2

Şayet tek bir yazara veya birden fazla yazara ait tek bir edebî türe özgü eserlerden derlem oluşturulmuşsa bu durumda üzerinde çalışılan edebî tür tek ve belli olduğundan sadece sözlükbirimin derlemdeki toplam kullanımının verilmesi yeterli olacaktır (Görsel 49).

3.3. Dilbilgisel Açıklama Alanı

Sözlük maddesinin numaralandırılmış her bir anlamı için tanımdan önce sözlükbirimin dilbilgisel özelliğiyle ilgili bilgi verilebilir. Bu açıklamaların yazar sözlüğünde verilip verilmemesi sözlük hazırlayanın seçimine bağlıdır. Bununla birlikte, bu bilgilerin verilmesi yazarın sözcük kullanımında değişiklik yapıp yapmadığını, anlam farkını ortaya çıkarır. Örneğin; GÜZEL sözcüğü zarf ise bir duruma gönderim yapacak, sıfatısa bir özelliğe ait bir gönderimi olacaktır. Yazarın sözvarlığının ve edebî yönünün belirlenmesi ve kayıt altına alınmasının amaçlandığı yazar sözlüklerinde bu bilgilere yer verilmeyebilir. Ancak söz konusu yazara ait dil kullanımlarının dilin anlam zenginliğine katkısının yanı sıra dilbilgisel ve terimsel düzeydeki kullanımlarının da tespit edilmesiyle birçok dilbilgisel çalışmaya veri sağlaması amaçlanıyorsa bu bilgilerin verilmesi daha doğru olacaktır.

Genel dil sözlüklerinde genellikle öncelikli olarak sözlükbirimin ait olduğu sözcük kategorisi bilgisi verilir. Sözcükle ilgili isim, sıfat, zarf, fiil vb. bilgilerin

verilmesi yazar sözlüklerinde de başvurulan yöntemlerdendir. Sözcük kategorileri sanatsal söylemin kendisi hakkında da bilgi verebilir. Pospelov, sıfatların çoğunlukla sanatsal söylemde birer *epiteton* olduğunu ifade eder. Ancak bunun için sıfatın *imgesel bir düşüncenin heyecansal / ifadeli bir geliştiricisi* olarak kendisini *göstermesi* durumunda ve *bir ezgi ya da güçlü bir vurgu yoluyla öne çıkarılmayı gerektiriyorsa* epiteton olarak değerlendirilebileceğini belirtir. Zarfların ve adların da *Epiteton* olarak kullanılabileceğini belirtir Pospelov. Sıfatlarda olduğu gibi bu sözcük katagorilerinin de mantıksal vurgu gerektiren durumlarda *epiteton* sayılamayacağını ifade eder (Pospelov, 1995: 395-396).

1. “Durgun havada Dnepr, bir başka güzeldir. (Gogol)
2. “Deniz boğuk ve kederli uğulduyordu.” (Gogol)
4. “Kazyan, yol boyunca inatçı bir suskunluğu sürdürdü ve sorularımı hep isteksizce ve bölük pörçük yanıtladı.” (Turgenyev)
3. “Kamuoyu dedikleri bu işte / Onur yıkan put hazretleri / Uğruna tüm dünyanın kurban gittiği!” (Puşkin)

Pospelov verdiği bu örnekler üzerinden sıfat, zarf ve adların *epiteton* olma durumunu yorumlar. 1. örnekte “bir başka güzeldir” sıfatının yüklem olduğunu ve bu sebeple mantıksal bir vurgu taşıdığını, aynı zamanda apaçık dile gelen heyecansallık nedeniyle de uygun ton yükseltilmesi (tizleşme) yoluyla bir etkilemecî vurgu gerektirdiğini, bu sebeple de *epiteton* olarak değerlendirilebileceğini belirtir. “durgun hava” ifadesinde yer alan “durgun” sıfatının ise etkilemecî ayrıcalıktan yoksun olduğundan ve bağlamda daha sonra fırtınanın “korkunç” olabildiği biçimde gelişebilecek olan karşıtlığın bir ögesi durumunda bulunduğundan mantıksal bir

vurgu gerektirdiği için *epiteton* sayılamayacağını belirtir. 2. örnekte ise anlamların heyecansallığı nedeniyle etkileyici vurgu gerektirdiklerinden *epiteton* sayılabileceğini belirtir. 3. Örnekte yer alan zarflarınsa cümlemin anlamına sadece mantıksal bir katkı sağladığından *epiteton* olmadığını belirtir. 4. Örnekte özne ya da tümleç durumunda bulunan bir adın *koşuntusu* (*san belirteci*) durumunda olan adın *epiteton* olduğunu ifade eder. Sonuç olarak Pospelov değişik işlevlerdeki sözcüklerin *epiteton* anlamı kazanabildiğini belirtir (1995: 396). Özetle, sözcük kategorilerinin sanatsal söylemde üstlendiği görevler nedeniyle yazar sözlüklerinde belirtilmesi sanatçının kullandığı sözcük kategorilerinin sınıflandırmasını yapmak için önemli olduğu kadar söylemin niteliğinin anlaşılabilirliğine ya da sanatsal söylemin çözümlenmesine veri sağlar.

FORA [6 : 3 , 1 , 2 , -]

1. *isim*, Yelken açtırma.

Dilbilgisel alan

Görsel 50: Dilbilgisel açıklama alanı 1

Görsel 50’de “FORA” sözcüğünün temel anlamı verilmiştir. Bu anlam, sözlükte ilk anlam olarak yer almıştır. Yazar sözlüğü hazırlanırken, derlem edebî metin olduğu için şayet bu sözcük genel dil sözlüğünde açıklanan 2. anlama karşılık kullanılmışsa sözcük türü bağlama göre kazanmış olduğu anlama göre verilmelidir.

FORA [6 : 3 , 1 , 2 , -]

1. *ünlem* Yelken açtırmak için verilen komut.

Görsel 51: Dilbilgisel açıklama alanı 2

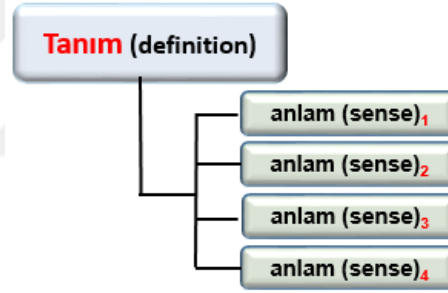
Görsel 51’de olduğu gibi şayet yazar FORA sözcüğünü genel dil sözlüklerinde 1. anlama karşılık olacak sözcük kategorisinde değil de diğer anlama karşılık gelecek şekilde kullanmışsa sözcüğün dilbilgisel özelliği bu kullanımı referans almalıdır. Şayet FORA sözcüğü genel dil sözlüğünde 1. anlama karşılık olan sözcük kategorisinde hiç kullanmamışsa o anlam da dilbilgisel açıklama da yazar sözlüğünde yer almamalıdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi sözlük maddesinde, anlam numarasından hemen sonra küçük harflerle, eğik yazı biçiminde varsa kısaltma şeklinde öncelikli olarak dilbilgisel kategori verilebilir.

3.4. Tanım - Anlam

Tanım (*definition*) ister genel dil sözlükleri olsun ister özel sözlükler olsun sözlükler için olmazsa olmaz bileşenlerden biridir. Sözlüklerde, madde başı olarak belirlenen sözlükbirimlerin anlamlarının açıklandığı mikro yapıya ait bir sözlük bileşeni olarak tanımlanır (Hartmann ve James, 1998). Bu bölümde tanım ve anlam kısmının aynı başlıkta tartışılması bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkisel durumuyla alakalıdır. Çünkü sözcüklerin sahip olduğu anlamsal farklılıklar bu bölümde çeşitli önceliklere göre sıralanır ve bu anlamlara örnek teşkil eden cümleler / tanıklar sunulur. Sözcükler veya ifadelerle bunların işaret ettiği nesneler veya fikirler arasındaki ilişki olarak açıklanan anlam (*meaning*) farklı bilim ve sanatlarda farklı şekillerde ele alınmış ve tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Genç, çalışmada anlamla ilgili birçok yaklaşımı ve açıklamayı tartışarak sınırları çizilmiş, tam, kesin ve tek bir “anlam” (*meaning*) kavramından söz etmenin mümkün olmadığını, kimi

düşünürler tarafından sözcüğün gösterdiği kavramlar ya da sözcüğün dil dışı dünyada işaret ettiği nesneyle açıklandığını kimi filozoflar tarafındansa sözcüğün ötesinde bağlam ve metin odaklı ele alındığını veya iletişim ortamında kişiler arasında meydana gelen davranış biçimleriyle ve kullanımla ilişkilendirilerek açıklandığını belirtir (2018: 30). Burada “sense” ile anlam arasındaki ayrıma da dikkat edilmesi doğru terminoloji kullanmak açısından önemli olacaktır. “Sense”, bir sözcük veya ifade için kurulabilen ve sözlüklerde bir tanım (*definition*) ile kapsanabilen birkaç anlamdan (*meaning*) biri olarak açıklanır (Hartmann ve James, 1998). Tanım ve anlam bağlantısını daha somutlaştırmak gerekirse şu şekilde bir grafikte gösterilebilir:

Görsel 52: Tanım - anlam

Bir sözlüğün en önemli işlevinin sözlükbirimlerin kullarımdaki anlamlarının bütünüyle tespit edilmesi ve açıklanması olmalıdır. Bu sebeple tanım ve anlam konusu sözlük hazırlamada üzerinde özellikle durulması gereken önemli bir olgudur.

Sözlükbirimlerin anlamları ile ilgili temel ayrımın “sözlüksel anlam” ve “dilbilgisel anlam” şeklinde iki kısımda değerlendirildiği ve birincisi için dilde var olan göndergesel içeriğe sahip sözcüklerin anlamı kastedilirken diğeriyle göndergesel içeriği bulunmayan sözcükler sınıflandırılır (Gençer, 2018: 38).

Sözlüksel anlamın form-anlam ilişkisi aşağıda farklı görüşlerden istifade edilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Dilbilgisel anlamla ilgili olarak genellikle sözlüklerde sözcüğün işlevsel yönü açıklanmaktadır. Elbette, farklı yapılarla dilde üretimsel sürece tabi tutularak sözlüksel bir birim olmamışsa.

Eşadlılık, çokanlamlılık ayrımı gibi çokanlamlıların kendi içerisindeki anlam bakımından sıralaması da oldukça önemlidir. Bir sözlükbirimin hangi anlamda kullanıldığı, tanık cümlelerinde geçen sözlükbirimin göndergesel anlamda mı kullanıldığı, yananlamda mı kullanıldığı ya da edebî metinlerde figüratif bir anlam mı olduğu gibi birçok husus değerlendirilerek ona göre açıklama yapılması gerekir.

Guiraud, sözlüklerde genellikle anlamın (*sense*) iki farklı şekilde tanımlandığından söz eder. Birinci tanım “bir göstergenin betimlediği düşünce” diğeri de “kendisine bir düşünme nesnesi bağlanabilen kavram” olarak ifade edilir. Aslında bu ayrım sözcükle kavram arasındaki farklılığı vurgulamaktadır. Guiraud bu durumu “bir yaşam sözcüğünün anlamı, bir de yaşamın anlamı vardır” sözleriyle örnekler (1994: 57). Bu örnek değerlendirildiğinde iki durum ortaya çıkar. Birincisi herkes için genel geçer bir tanımlamadan söz edebildiğimiz YAŞAM sözcüğünün karşılığı olan anlam, diğeri ise kişiden kişiye değişen bir yorumlamaya dayanan, tecrübeyle edinilmiş bir yaşam anlayışı, algılayışıdır. Tek dilli genel sözlükler uzlaşımsal bir dil kullanımının ürünleri olduklarından farklı yorumlanışları olan durumlar, kavramlar için mümkün olduğunca ortak anlambirimcikleri sözlük tanımlarında vermektedir. Yazar sözlüklerinde yazara özgü bir dil ve sözvarlığı üzerine çalışıldığından böyle bir zorunluluk olmayacaktır. Bazen bazı sözcükler metnin yazarının bile sadece bir kere başvurduğu bir anlamda kullanılmış olabilir.

Ancak yazar sözlükleri bu anlamı yakalayıp bağlamına göre açıklamakla genel dil sözlüklerinden ayrılacaktır.

Anlamla ilgili diğer bir husus da hangi anlamın öncelikli olarak sözlük maddesinde verileceğidir. Genel dil sözlüklerinde sözlükbirimlerin anlamları dildeki yaygınlık durumuna göre numaralandırılarak sıralanır. Jackson, bir madde başı sözcüğün birden fazla anlamı varsa, ilk verilen anlamın güncel kullanımda bulunan yaygın anlam olduğunu belirtir (Jackson, 2016: 140). Bu sıralama en yaygın kullanımdan (çoğunlukla sözlükbirimin göndergesel anlamı veya dilde kullanıldığı ilk anlam) daha az olana doğru gerçekleşir.

Bazı sözlükbirimlerin genel dil sözlüklerinde bilinen ilk anlamının değil de daha yaygın olan yananlamının öncelendiği örnekler de vardır. Bu tür durumlar sözlükbirimlerin zaman içerisinde kazanmış olduğu ikincil anlamların ilk anlamından daha yaygın bir şekilde kullanılmasıyla meydana gelir. Genel dil sözlüklerinde sözlükbirimlerin yananlamlarının yer alabilmesi için sözlükselleşme süreçlerini tamamlamış olmaları beklenir. Bu süreçleri tamamlamamış sözcükler genel dil sözlüklerinde gösterilmeyebilir.

Yazar sözlükleri için durum genel dil sözlüklerinden farklıdır. Yazar sözlüğü hazırlamanın temel amaçlarından birisi yazara ait kişisel dil kullanımlarının, sözcük düzeyindeki *buluş*'larının, yeni ve alışılmamış kullanımlarının tespiti olduğundan yazarın metinlerinde kullandığı bu tür örnekler özellikle dikkate alınmalıdır. Yazar veya şairin anlam düzeyinde gerçekleştirdiği figüratif kullanımlarının bu noktada daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve söz konusu kullanımlardaki anlam farklılıklarının tespit edilerek sözlük maddesinde (*entry*) bu anlamların verilmesi

beklenir. Sanatçının hayal dünyasında ürettiği anlamla gerçekte sözlükbirimin anlamları arasındaki farklılık mutlaka yazar sözlüklerinde işlenmelidir. Sanatçı; ele alınan sözlükbirimi genel dil sözlüklerinde yer alan göndergesel ve yananamlarından hiçbirine karşılık gelmeyecek bir şekilde yeni bir anlam formunda kullanabilir. Bu durumda sözlük maddesinde ilk sırada bu yeni anlamın verilmesi sözlüğün amacı gereği daha işlevsel olacaktır. Bununla birlikte sanatçı, sözlükbirimin genel dil sözlüklerinde yer alan yananamlarından birini metninde kullanmış olabilir. Bu durumda da metinde kullandığı en sık anlam genel dil sözlüklerinde 2., 3. hatta daha sonraki anlamlara karşılık gelse de genel dil sözlüklerinden farklı olarak yazar sözlüklerinde öncelikle bu anlamlara yer verilmez.

Dostoyevski Sözlüğü'nde yazara ait bireysel kullanımların (ya da metinde daha ön planda olan anlamın) öncelikli olarak madde tanımında verildiği görülür. Örneğin GEROI (kahraman) sözcüğünün ilk anlamı olarak *edebî eserdeki ana karakter* tanımlaması verilir. İkinci anlam olarak *ana karakterin adı yerine kullanılır* ve üçüncü olarak da sözcüğün ilk anlamı olan *topluma büyük katkısı olan, cesareti dillere destan olan, diğer insanlarda saygı ve hayranlık uyandıran kimse* tanımlarına yer verilir.

Yazar sözlüğünde sözlükbirimlerin anlamlandırılması aşamasında ister sanatçının yeni bir sözcük türetimi veya var olan sözcüğün farklı anlamda kullanımı olsun ister genel dil sözlüklerinde madde başında verilmiş anlamlardan birine karşılık gelen bir kullanım olsun sözcük - anlam (*form-meaning*) arasındaki delalet ilişkisi dikkate alınmalıdır. Bu ilişki metnin bağlamına göre değerlendirilmeli ve sözcüğün

bağlamında kazandığı anlamın madde başında gerekli anlam sırasıyla açıklanması gerekir. Gösterge ile gönderge arasındaki temsil kabiliyeti gösterilenin yazar sözlüklerindeki içeriğine karşılık gelir. Gösterge ile gönderge arasında bulunan ilk / esas / temel bağlantı çeşitli sanatlar ve yollarla kesilebilir ve sözlükte başka bir göndergeyi temsil eden gösterge yeni bir göndergeye karşılık gelebilir. Böyle bir durumda sanatçıya ait olan bu gösterge ile gönderge arasındaki yeni eşleştirme mutlaka yazar sözlüklerinde dikkate alınmalıdır.

Anlam sırası ile ilgili bir diğer husus çokanlamlılık özelliğine sahip sözlükbirimlerin anlamlarının gösterim şeklidir. Genel dil sözlüklerinde genellikle bir sözlükbirime ait farklı anlamlar Arap kökenli rakamlarla gösterilmektedir. Yazar sözlüklerinde de bu yöntem uygulanabilir.

KARA II [104 : 36 , 44 , 24 , -]

1. En koyu renk, siyah, ak karşıtı.

Arap kökenli rakam sistemi

Görsel 53: Anlam sırası

Aşağıda sözcüklerin kullanabileceği çeşitli anlamlarla ilgili kullanım örnekleri verilerek bu kullanımların ayrı bir anlam ilişkisi kurup kurmadığına göre yazar sözlüklerinde yeni bir anlam olarak verilmesi konusu üzerinde durulacaktır.

3.4.1. Yazar Sözlüklerinde Göndergesel Anlam ve Sunum Yöntemleri

Alan yazınında aynı kavramların birçok farklı terimle karşılandığı görülmektedir. Çoğu zaman da bu durum bir karışıklığa sebep olur. Aksan, sözcüğün söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihinde beliren tasarımının / görüntüsünün sözcüğün göndergesel anlamı olduğunu belirtir. Günay, göndergesel anlamı düz anlam olarak ele alır ve bir sözcüğün birinci anlamı olarak sözlükte verilen tanım şeklinde açıklar (2007: 69).

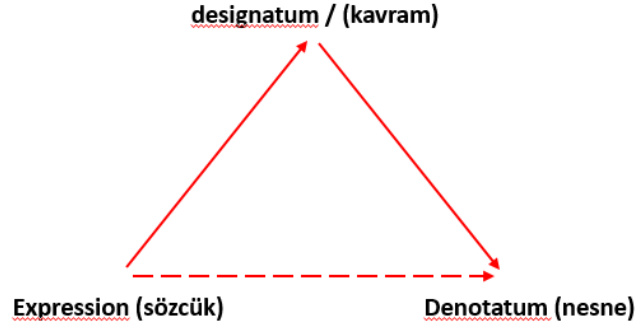
Terimsel karışıklığın giderilmesi için birkaç hususun burada zikredilmesi gerekmektedir. Sözcükler doğrudan dil dışı dünyadaki varlıkların karşılığı olarak düşünülmez. Göstergebilimde bu durum göstergenin kendisinin değil gösterilen olarak belirtilen zihindeki imajın bir gönderge ile eşleştirilmesi olarak açıklanmaya çalışılır.

Görsel 54: Gösterge – gönderge ilişkisi

Burada göstergenin iki boyutundan biri olan “gösteren” sözlükbilim açısından sözcüklere karşılık gelirken “gösterilen” kısmı ise sözlüklerde yer alan “anlam” (*sense*) kısmını karşılar. Bu yaklaşıma göre “gösterge” ile bir nesne değil “gösterilen”le (imaj / kavram) bir sembol (sözcük de olabilir herhangi bir işaret de) arasında ilişki kurulur.

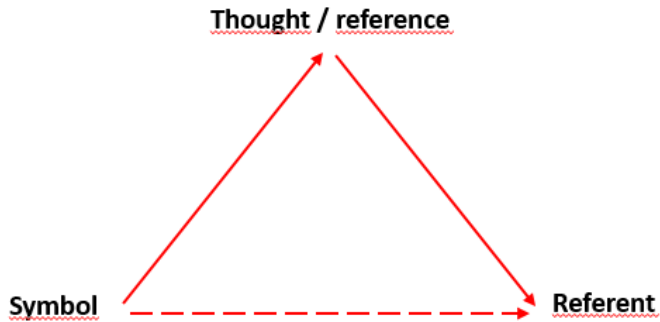
Sözcük ve anlam ilişkisini gösteren bir başka çalışmada *expression*, *designatum* ve *denotatum* terimlerinin birbiriyle ilişkisi şu şekilde verilir (Zgusta, 1971).

Görsel 55: Anlam üçgeni 1: *Manual of Lexicography* (1971)

Gençer, sözcük ile onun gösterdiği nesne (*denotatum*) arasındaki ilişkinin bazı sözcükler (örneğin yansıma sözcükler) dışında dolaylı olduğunu belirtir (2018: 41). Zgusta, sözcükle (*expression*) nesne arasına kavramı (*designatum*) yerleştirir.

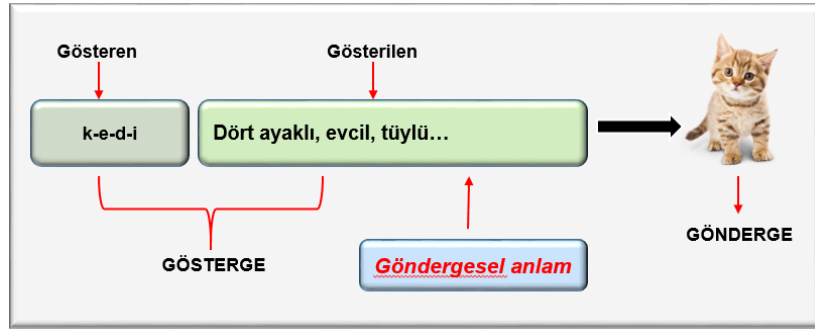
Gençer, ayrıca bir diğer yaklaşım olarak Ogden ve Richards'ın anlam üçgeni örneğini verir. Bu yaklaşıma göre *symbol*, sözcüğü; *thought / reference*, kavramı (zihinde canlanan); *referent*, nesneyi temsil eder.

Görsel 56: Anlam üçgeni 2: *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım* (2018)

Burada şu hususa da dikkat çekmek de fayda bulunmaktadır. Sözlükbilim açısından hangisine göre tanımlama yapılacağı sorusu, hangi unsurun diğerlerinin varlığına sebep olduğu ile eş zamanlı sorulması gereken bir sorudur. Sözlükte yapılacak tanımlar hangisini odak olarak almalı? Ansiklopedik sözlük ve Genel sözlük ayrımı burada belirir. Platon'un "ideler" dünyası olarak karşılık bulan bir gerçekliğin "mimetik" yansıması olan nesneler (dış dünyanın varlıkları) mi, idelerin kendisi mi yoksa onları sadece temsil eden, geçici ve dilden dile değişkenlik gösteren sözcükler mi? Bu sorulara kesin bir cevap vermenin zorluğu tartışmaların devam ediyor olmasından da anlaşılabilir. Bazı sözcüklerin dil dışı dünyada göndergesel karşılıklarının olması bazılarının olmaması aslında farklı yaklaşımların bir sözlükte eş zamanlı kullanılması gerekliliğini göstermektedir. Bazı sözcük tanımları göndergeye (*referent*, *denotatum*, nesne) göre yapılabilirken bazı tanımlamalar da zihinde canlanan kavramın / imajın açıklanması şeklinde olabilir. Yazar sözlükçülüğü açısından değerlendirildiğinde yazara özgü figüratif kullanımların sözcüğün dış dünyada ait olduğu nesne / durum / eylem vb. ile ilişkisel durumu tanımlamadaki yaklaşımı belirleyecektir. Bazı durumlarda sözcüğün göndergesi üzerinden bir açıklama yapılabilirken bazı durumlarda sözcüğün zihinde çağrıştırdığı kavram / imaj açıklanabilir.

Bir sözcükle ilgili, dil kullanıcılarının tamamının zihninde oluşan ortak tasarım, imge; göndergesel anlamdır. Aşağıda dil dışı bir gösterge olan canlı sınıfının bir alt türünü karşılayan "kedi"nin "K.E.D.İ." "gösteren"iyle verildiğı bir örnek yer almaktadır.

Görsel 57: Gösterge – gönderge örneği

Bu örnekte gerçek dünyada var olan bir canlı (gönderge) için Türkçede “K.E.D.İ” (gösteren) seslerinden oluşan bir sözcüğün kullanıldığını ve bu sözcüğün de bu canlıya ait anlambirimciklerden oluşan niteliklerinin gösterilen kısmında verildiği görülüyor. Böyle bir kullanımda KEDİ sözlükbiriminin tanım kısmında elbette ki göndergesel anlamının yer alması beklenir. Ayrıca örnekte dil dışı bir unsur olarak “kedi fotoğrafı”nın kullanılması sadece göndergeyi örnekte somut olarak gösterme amacına hizmet etmektedir. Zira gönderge buradaki “kedi fotoğrafı” değil onun gerçek dünyadaki karşılığıdır.

Akerson, her sözcüğün tek başına ele alındığında tek bir niteliğe değil birden fazla niteliğe, bir kümeye gönderme yaptığını söyler. Sözcükler bu kümenin adıdır (2005: 122). Bir sözcük herhangi bir bağlamda kullanıldığında bu ortak nitelikler yani anlambirimciklerden bazılarını öne çıkarır ya da kullanmayız. Bu anlambirimcikler sözcüklerin çeşitli anlamsal özellikleri için birer referans niteliği de taşır. Örneğin “ASLAN” sözcüğünün anlambirimciklerinden “güçlü, cesur” gibi anlambirimcikleri ön plana çıkarılarak bir benzetme yapılır ve figüratif bir anlam elde edilir. Yine organ için kullanılan “BURUN” sözcüğünün anlambirimciklerinden birisi olan “çıkıntılı” niteliği ile geminin ön kısmı arasındaki benzerlik ilgisi ile

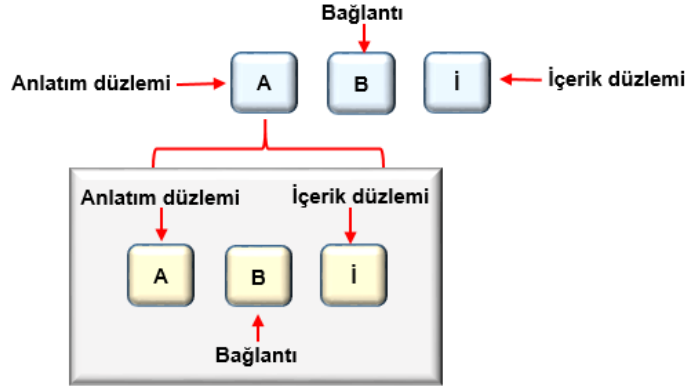
yananlamda kullanılması buna örnektir. Göndergesel anlam için özetle sözcük olarak dilde var olma sebebini açıklayan anlam denilebilir.

3.4.2. Yazar Sözlüklerinde Yananlam ve Sunum Yöntemleri

Günay, yananlamı bir sözcüğün göndergesel anlamına kullanım sırasında katılan ve alıcıların tümünce algılanmayan (ya da aynı biçimde algılanmayan), ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlamlar olarak tanımlar (2007: 69). Yananlam, içerisinde farklı türden birçok çağrışımsal değeri barındırır ve içeriği oluşturan kaynaklar sözcüğü kullanan kişinin duygularına, düşüncelerine, dil ve üslubuna, yaratıcı zekasına dayanabilir.

Aksan; organ adlarının, vücut bölümlerinin, çok sık kullanılan eylemlerin doğadaki nesnelere, doğadaki nesnelerin de insanlara aktarılmasının göstergeleri çok anlamlı duruma getirdiğini belirtir (2017:74-75). Böyle bir kullanım, aralarında çeşitli biçim, işlev, amaç vb. ilişkisi ya da anlamsal yakınlık bulunan sözcük ya da kavramlara dayanılarak açıklanmasıyla anlatılabilir. Göndergesel anlam dışındaki anlamlar sözcüğün / göstergenin yananlamları olarak geniş bir çerçevede değerlendirilir.

Barthes, yananlamlılık durumunu, bir dizgenin ikinci dizgenin anlatım düzlemi ya da göstereni olması olarak formüle eder.

Görsel 58: Yananlam düzlemi: *Göstergebilim İlkeleri* (1979)

Görsel 58’de olduğu gibi birinci dizge göndergesel anlam, birinci dizgeyi kapsayan ikinci dizgeyse yananlam düzlemini oluşturmaktadır. Barthes, bu şekilde bir yananlam dizgesinin anlatım düzleminin de bir anlamlama dizgesince oluşturulduğu dizge olduğunu belirtir. (1979: 87). Akerson, Barthes’in getirdiği bakış açısına göre “Sessiz Gemi” adlı şiirden örnek verir. Şiirde yaygın istiare olarak ölüm teması işlendiği için burada bahsi geçen gemi de göndergesel anlamıyla değil yananlamıyla (geniş çerçevede) düşünülür.

“Rıhtım sözcüğü bir göstergedir. Bu göstergenin biçimi, yani göstereni [r][ı][h][t][ı][m] şeklinde bir ses zinciridir. Bu ses zinciri, içinde birçok anlambirimcik barındıran bir içeriği, yani gösterileni çağırıştırır... Gerçek bir rıhtımın anlambirimciklerinden biri de rıhtımın karayla denizin, yani iki zıt şeyin kesiştiği yer olmasıdır. Buraya kadar birinci göstergede, yani düzanlam katındayız. Şair, birinci göstergenin gösterileninden bu anlambirimciği (iki zıt şeyin kesişmesi) seçip alıyor, bunu ikinci bir göstergenin biçimi (göstereni) gibi kullanıyor ve yeni bir gösterge kuruyor. Böylece yananlam katına

geçiyor. Bu ikinci göstergenin içeriği (gösterileni) ise artık, denizle karanın kesiştiği yer değil, ama yaşamla ölüm gibi, gene iki zıt şeyin kesiştiği bir çizgi. Dolayısıyla rıhtım, gerçek rıhtımdan oldukça farklı bir değer, bir yananlam kazanıyor (Akerson, 2005: 126).”

Guiraud, benzer bir şekilde, bir göstergenin gösterileninin de bir gösterge olabileceğini söyler. Bu görüşüne örnek olarak *Madame Bovary*’de geçen bir kahramanın “kasket”ini örnek verir. Sözcüklerin ve desenin bir gösterge, kasketin de bu göstergelerin bir anlamı olduğunu belirtir. Bununla birlikte kasket’in kendisinin de bir anlamı vardır metinde. Charles’ın hödüklüğünün, beğenisizliğinin, arkadaşlarıyla ilişkilerindeki beceriksizliğin göstergesidir buradaki kasket. (Guiraud, 1994: 58). Örnekten de anlaşılacağı gibi KASKET göstergesinin dil kullanıcılarının zihinlerinde meydana getirdiği imge onun başa giyilen bir tür kıyafet olması ile ilgilidir. Ancak kahramanın renk, şekil, biçim gibi öznel beğenileriyle seçtiği veya diktirdiği metinde geçen KASKET, bu hâliyle gönderge iken bir başka durumun göstergesi olur.

Göndergesel anlamın toplum ya da birey merkezinde edimsel birtakım niteliklerin etkisiyle yananlam kazanabileceğine daha önce değinildi. Göndergesel anlam sözcüğün gücül göndergesiyle ifade edilirken, daha sonradan eklenmiş anlamlar edimsel gönderge olarak ifade edilir. Bir sözcüğün ‘masa’ sözlüksel anlamı (anlamlandırılması) ‘masa’nın gücül göndergesinden başka bir şey değildir (Günay, 2007: 55). Edimsel ve gücül gönderge ayrımının temel dayanağı birinin bağlama dayalı değerlendirilmeye tabi tutulması diğerrinin ise bağlam dışı, tamamen göndergesel anlamıyla, sözlük anlamıyla değerlendirilmesidir. Buradaki “masa” sözcüğü Edip

Cansever'in "Masa da Masaymış Ha" şiirindeki masa ile aynı göndergeye karşılık gelmez. Cansever'in "masa" imgesi hayat birikimini kendisinde toplayan yansıtmasız bir ayna, her şeyin bire indirgendığı öz olarak yorumlanır (Atiker, 2016: 116). Yine başka bir makalede Cansever'in "masa" imgesi için çok katmanlı bir dünyayı temsil ettiği, hayatın taşıyıcısı ve sürdürücüsü olduğu, somut ve soyut bütün nesne ve duygulara ev sahipliği yaptığı ifade edilir (Bakır, 2017: 57). Orhanoğlu ise masa imgesinin başlı başına dış dünyayı temsil ederken, insana ait durumların sergilendiği bir resim sergisi izlenimi bıraktığını, canlı ve henüz oluşum hâlindeki bu serginin, hiç şüphesiz barındırdığı göstergelerle, çeşitli içeriklerin bir araya getirildiği bir bilincin ya da dünya algısının ifadesi, dağınık ancak bütünsellik ve bağıntılılık ihtiyacını gözetken bir nesne olduğunu söyler (Orhanoğlu, 2010: 224). Şayet Edip Cansever'in sözvarlığı derlenecekse ve sözcüklerin anlamları verilecekse burada "masa" sözcüğünün bağlama dayalı anlamı yerine sözlük anlamının yani gücül göndergesinin verilmesi yazar / eser sözlüğü için doğru bir anlamlandırma olmayacaktır.

3.4.3. Yazar Sözlüklerinde Çokanlamlılık ve Sunum Yöntemleri

Hem teorik olarak hem de sunum stratejisi açısından çokanlamlılık ve eşadlılık yazar sözlüklerinde üzerinde durulması gereken önemli konulardandır. Bu kavramların doğru anlaşılması sözcüklerin hem makro yapısıyla ilgili madde başı olarak sözcük seçimlerini hem de mikro yapıda bu sözcüklerin tanım kısmında anlamlandırılmasını etkilemektedir. Bu gerekçeyle bu başlıkta çokanlamlılık,

eşadlılık kavramları hakkında kısaca bilgi verilerek yazar sözlüklerinde nasıl sunulacağı konusu üzerinde durulacaktır.

Bir sözcüğün birden çok anlamı içinde barındırması (çokanlamlılık) ya da bir kavramın, durumun, anlamın birden çok sözcükle karşılanması (eşadlılık) dil kullanıcıları açısından bir belirsizlik durumu meydana getirir. Dildeki bu belirsizliği yaratan dil olgularının başında eşadlılık ve çokanlamlılık gelmektedir. Genel bir tanımla bir sözcüğün farklı sebeplerle göndergesel anlamının yanında yeni kavramları, durumları veya nesneleri karşılıyor olmasına çokanlamlılık (*polysemy*) adı verilir. Aksan, çokanlamlılığı başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan sözcüğün genellikle kolay ve etkili anlatım amacıyla çeşitli aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla ilişkili yeni kavramları da anlatır duruma gelmesi olarak tanımlar (2017: 89-90). Çokanlamlılık tanımlarının hemen hepsinde ortak olan nokta sözcüğün göndergesel anlamıyla bir şekilde anlam bağını devam ettirmesidir. Bu bağın varlığı ya da yokluğu, eşadlılıkla aradaki temel ayırım noktalarından da biridir. Duman, çokanlamlılığı bir sözlükbirimin birbiri ile bağlantılı birden fazla anlamının, anlamsal varyasyonlarının olması durumu olarak ifade eder (2021: 75). Bu çeşitliliğin altında yatan en temel sebeplerden birisi olarak yeni sözcük gereksinimlerinin, türetme yerine var olan sözcüğün anlamının genişletilmesi veya terminolojik gereksinimlerin mevcut sözcüklerle karşılanması olarak değerlendirir.

Guiraud, iletişim etkinliği kapsamında her gösterilen / anlam karşısında yalnızca bir gösterenin / sözcüğün (ya da tam tersi, her gösteren yalnızca bir gösterilen anlatır) olduğu öngerçeğini vurgulayarak sanatsal kullanımlarda bir gösterenin / sözcüğün birçok gösterilene / anlama gönderme yapabildiğini ifade eder

(1994: 44). Temelde gösteren ve gösterilen arasında var olan ilişki göndergesel durumlar için dil kullanıcıları arasında bir uzlaşmayı varsayarken sanatsal metinlerde gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin zayıfladığı veya alışılmamış bağdaştırma örneklerinde olduğu gibi tamamen de ortadan kalktığı görülebilir. Bu bağlamda aslında göndergesel anlamın dışındaki her kullanım göstergenin göndergesel anlamına bir ekleme olarak düşünebilir. Bu durum ister kök anlamla biçimsel, işlevsel bir benzerlik yoluyla meydana gelsin ister aktarmalar yoluyla veya dil kullanıcısının (yazar / şair de olabilir) göstergeyle ilişkilendirdiği keyfî, göreceli bir kullanım olsun çokanlamlılık söz konusudur. Sözlüklerde sözlükbirimlerin açıklamalarında numaralandırılmış olarak verilen anlamlar dil kullanıcıları arasında uzlaşım sal bir süreci (sözlükselleşme) geçirmişken yazara özgü figüratif kullanımlar henüz bu süreci tamamlamadığından genel dil sözlüklerinde yer almazlar. Oysaki yazara özgü her türlü dil kullanımının dikkate alınması gerektiği yazar sözlüklerinde genel dil sözlüklerinden farklı olarak bu tür kullanımlar titizlikle tespit edilerek çokanlamlı veya eşadlı olma durumuna göre sözlükte yer almalıdır. Yazara ait bu tür dil kullanımlarının çokanlamlı mı eşadlı mı olduğunun ayrımı ise sözlük hazırlayanın bu konulardaki bilgi, becerisine, kuramsal bilgi düzeyine ve leksikolojik donanımına bağılıdır. Konunun sözlükçülük açısından önemi dolayısıyla çokanlamlılık ve eşadlılık meselesi birçok farklı açıdan araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir.

Lewandowska (2007); çokanlamlılığın, bir formun birden fazla ilişkili anlamının olması durumu olduğunu ve birden fazla anlamı olan tarihsel olarak ilişkili biçimler ile etimolojik olarak ilgisiz anlamları kapsayan biçimler arasında klasik bir ayırım yapıldığını belirtir. “Over” ve “bank” sözcüklerini içeren örneklerle çokanlamlılık ve eşadlılık durumlarını örnekler.

The plane is flying over the hill and She lives over the hill.

She went to the bank as opposed to She is walking along the bank of the river.

“Over” sözcüğü aralarında anlamsal ve tarihi ilişki olması sebebiyle çok anlamlı (*polysemy*) olarak değerlendirilirken “bank” sözcüğü aralarında anlamsal bir ilişki olmamasından ötürü eşadlı (*homonymy*) olarak değerlendirilir (Lewandowska, 2007:4).

Taylor, çokanlamlılığı iki veya daha fazla ilgili anlamın tek bir dilsel biçimle ilişkilendirilmesi olarak açıklar. Ona göre ayrım sezgisel olarak açıktır. “bird” ve “school” örneklerini verir. “Bird” sözcüğü, pek çok farklı türdeki kuşu ifade edebilir - kızılgerdanlar, penguenler, devekuşları, vb. Bu farklı kuş türleri, tek bir prototip temsiline benzerlik nedeniyle kategorinin üyeleridir. “School” da aynı şekilde pek çok varlık türüne atıfta bulunabilir. Çocukların eğitiminden mi, bir üniversitenin idari bölümünden mi, entelektüel bir akımdan mı, hatta bir grup balinadan mı söz ettiğimize bağlı olarak, birbiriyle ilişkili olsa da bir dizi farklı kavramsal merkezden bahsederiz (Taylor, 1995: 99).

Bir sözlükbirimin farklı kullanımları için yapılacak açıklama, iki farklı alana veya iki farklı alan kümesine atıfta bulunmayı gerektiriyorsa bu durum, söz konusu sözlükbirimin çokanlamlı olduğunun güçlü bir göstergesidir (Taylor, 1995: 100). Taylor ayrıca aynı anlam alanına ait olsa bile sözlükbirimlerin çokanlamlı olabileceğini “high” sözcüğünün iki farklı örneğiyle ortaya koyar.

“high ceiling”, and “high building”

Yüksek tavan ve yüksek bina kullanımlarında “yüksek” sözcüğü birincisinde bir varlığın dikey boşluktaki konumunu karşılarken ikinci örnekte ise bir varlığın yerden dikey uzantısı anlatılır. Taylor bu iki örnekteki “*high*” sözcüğünün kullanımının her ne kadar birbiriyle yakından ilişkili olsa da iki farklı anlam olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Taylor, 1995: 100).

I don't want to have a pig in the house

Örneğinde Taylor, “*pig*” (domuz) sözcüğünün çokanlamlı olduğunu ve cümlede bir anlam belirsizliğine yol açtığını belirtir. “*Pig*” sözcüğü cümlede bir hayvan türüne ya da obur yeme alışkanlığı olan bir kişiye gönderme yapabilir. Cümleyi anlamak için bu anlamlardan biri seçilip diğeri reddedilmelidir (Taylor, 1995: 101).

Çokanamlılık için birtakım testler geliştirilmiştir. Taylor üç belirsizlik testinden bahseder. Belirsiz bir cümlenin birden fazla okuması söz konusudur. Cümlenin yorumlanmasında bu okumalardan birisi kabul edilirken diğeri ya da diğerleri reddedilir. Taylor’ın örneğinde “*pig*” (domuz) için evde obur bir kişinin olduğu iddia edilirken, bir çiftlik hayvanının varlığı reddedilmiş olur.

there is a bird on the lawn

Bu örnekte çimenlikte bir kuş olduğu söylenmekte ama hangi kuş olduğu belli değildir. “*pig*” örneğinde olduğu gibi cümlede obur insan yerine kullanıldığı iddiasında bulunup çiftlik hayvanının kastedilmediği söylenebilir. Ancak “*bird*” için aynı yorum geçersiz olacaktır. Yani burada bir serçe ya da kartal arasında tercih yapıp diğerini reddetme söz konusu değildir.

Diğer bir test ise bir sözcüğün olası iki anlamının tek bir yapıda ortak kullanılmasıdır.

Arthur and his driving licence expired last Thursday.

Bu örnekte “*expire*” sözcüğünün “süresi dolmak” ve “ölmek” olan iki anlamı bir yapıda ortak olarak kullanıldığından anlam açısından bir tuhaflik söz konusu olmuştur. “Artur ve ehliyetinin süresi doldu” gibi bir anlam dilbilgisel olarak doğru olabilir. Ancak mantıksal açıdan tuhaf gelecektir. Buradaki tuhaflik, “*expire*” sözcüğünün iki farklı anlamının sözcüğün iki özne için ayrı kullanılması ile ortadan kaldırılabilir.

Arthur expired last Thursday; his driving licence also expired.

“Arthur geçen Perşembe öldü ve ehliyetinin de süresi doldu.” kullanımında cümledeki anlamsal tuhaflik ortadan kalkmış olur. Taylor, üçüncü test olarak tekrara kaçmamak için cümlede başvurulmuş anaforik ifadenin öncekiyle eşdeğer anlamı gerektirdiği gerçeğinden istifade eder. Anaforik ifade ve onun öncülü, farklı durumlara atıfta bulunuyorsa bir belirsizlik durumu söz konusudur.

I saw a bird in the garden, and so did Jane.

Bu cümlede, iki farklı öznenin iki farklı kuş türü olarak görülmesi durumunda kullanılan anaforik ifade yanlış olacaktır. Söz gelimi “Ben öznesi bir ardıc kuşu görmüş olsaydı ve Jane de bir devekuşu görmüş olsaydı” “bird” bu nedenle belirsiz olacaktı. Taylor bu testlerin yine de net olmaktan uzak olduğunu belirtir. Test cümlelerinin büyük bir özenle seçilmesi gerekir (Taylor, 1995: 102).

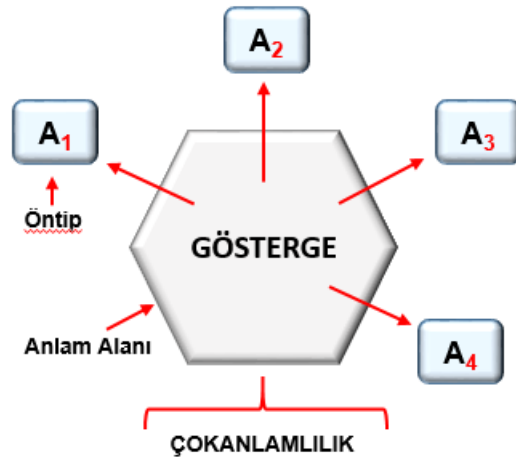
Çokanlamlılık ve eşadlılık durumlarını birbirinden ayırmak için geliştirilen yöntemlerden bir başka örnek Lyons'ın öne sürdüğü etimolojik ve bağlantılılık ölçütleridir (1979: 550-551). Adından anlaşılacağı üzere etimolojik ölçütte sözcüklerin anlamlarından her birinin köken olarak birlikteliği söz konusudur. Lyons, etimolojik ölçüte örnek olarak İngilizcedeki **EAR** örneğini verir. Eşadlı olan bu iki sözcük eski İngilizcede biçimsel olarak farklı sözcüklerden türedikleri hâlde, sözcüklerin biçimleri / yazılışları orta İngilizcede birleşmiştir. Ancak bu ölçüt dil kullanıcılarının tamamı tarafından ayırt edilebilecek bir bilgi düzeyini gerektirmektedir. Bu sebeple her zaman güvenilir sonuçlar vermeyebilir ve dolayısıyla da kesin sonuca götürmeyebilir.

Uçar, çokanlamlılık konusunda hazırladığı doktora tezinde eşadlılık ve çokanlamlılığın anlamsal belirsizlik ekseninde değerlendirilen iki farklı kavram olduğunu belirtir (Uçar, 2009a, 44-45). Belirsizliğin de iki şekli vardır: Yapısal belirsizlik ve sözlüksel belirsizlik. Uçar, tezinde çokanlamlılık ve eşadlılık durumlarını ayırmak için ortaya konulan testlere de yer verir. Çokanlamlılık ve eşadlılık ayrımı için öne sürülen ölçütlerden en önemlisi ve en fazla rağbet gören iki ölçütün Lyons'ın dile getirdiği “etimolojik içerik” ve “bağlantılı olma(ma)” ölçütleri olduğunu belirtir (Uçar, 2009b: 207).

Eşadlılık ve çokanlamlılık arasındaki ayrım belirlenirken dilbilimciler ve sözlükbilimciler tarafından geleneksel olarak başvurulmuş ikinci ana ölçüt, anlamın ilişkili olma ya da olmama durumudur. Bu ölçüt için temel nokta ana dil kullanıcısının sözcüklerin anlamlarının ilişkili olup olmama durumu hakkındaki önsezileridir. Lyons, bu ölçüte örnek olarak İngilizcedeki **MOUTH** sözcüğünü örnek

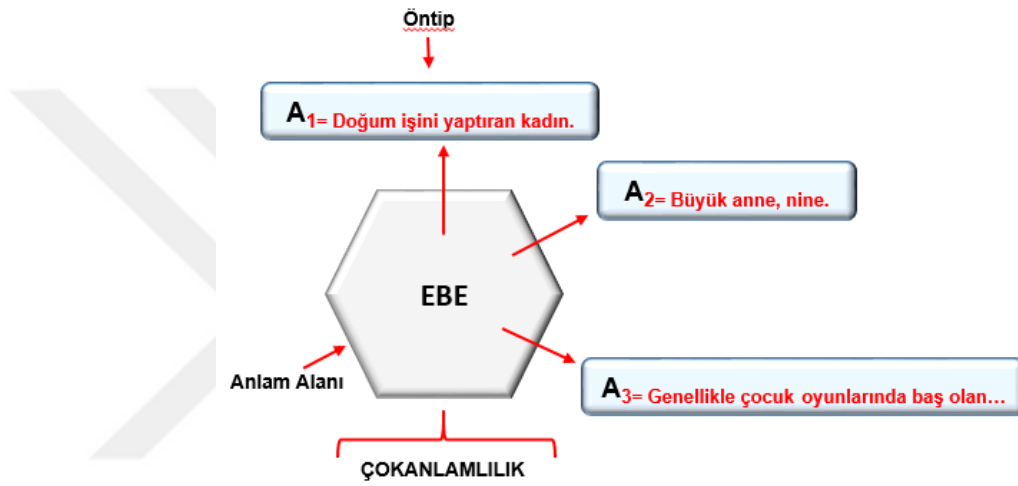
verir (1979: 550-551). Bu sözcük hakkında İngilizce konuşanlar muhtemelen **MOUTH** isminin birbiriyle ilişkili birkaç anlamı olan tek bir sözlükbirim olduğu konusunda hemfikirdir. Çokanlamlılık ve sözlükbirimler hakkında teorik bilgileri olmasa da ana dil kullanıcıları "nehrin ağzı" ve "şişenin ağzı" kullanımlarındaki "ağız" ile "ağzın doluyken konuşma" ifadesinde kullanılan "ağız" sözcüğünün aynı olduğunu söyleyebilirler. Bununla birlikte **MOUTH** sözcüğünün insanlarda / hayvanlarda bulunan, bir şeyler yemek ve içmek için kullanılan yüzdeki açıklık, delik gibi göndergesel anlamıyla bağlantıyı da önsezi olarak düşünebilir ve bu anlamın, bir metaforik ya da mecazlı genişleme süreciyle, aynı sözcüğün başka türden açıklıklara ya da deliklere atıfta bulunurken kullanılmasına yol açtığını da anlayabilirler.

Şayet anlamlar arasında öntip durumunda olan anlamla bağlantı kurulabiliyorsa çokanlamlılık kapsamında değerlendirilmesi görüşü benimsenir. Herhangi bir anlamsal bağ kurulamama durumunda sözcüğün eşadlılık olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulur.

Görsel 59: Çokanlamlılıkta anlam ilişkisi

Günay; çokanlamlılık oluşma yollarını öyküntü, örnekseme ve eğretilme gibi farklı söz sanatlarını örnek vererek çokanlamlılığı bir dildeki tek bir göstergenin birden çok gösterileni olması durumu olarak tanımlar (2007: 188-189). Çokanlamlılıkta her anlambirimcik demetinin ilgili sözcüğün bir anlamını belirttiğini söyler ve *Türkçe Sözlük*'te “EBE” örneğinin çokanlamlılık olarak üç farklı anlamda kullanıldığını belirtir.

Görsel 60: Çokanlamlılık örneği

Çokanlamlılık konusu genel dil sözlüklerinde olduğu gibi yazar sözlükleri hazırlanırken de titizlikle üzerinde durulması gereken bir olgudur. Sözlük maddesi yazılırken sözlükbirimlerin yazarın şahsi kullanımlarıyla genişleyen anlam alanı tek seferlik bir kullanım da olsa muhakkak yazar sözlüğünde yer almalıdır.

Genel dil sözlüklerinde olduğu gibi yazar sözlüklerinde de sözlük hazırlayan, sözcüklerin sahip olduğu çokanlamlılık durumunu ayırt etmekte yeterince titiz davranmazsa sözcüklerin eşadlı olarak alınabilmesi ve ayrı bir maddede açıklanması gibi bir yanlışlığa düşebilir. Aynı şekilde bir sözcüğün eşadlılık durumu tespit

edilemezse bu sefer de sözlükte sözlük maddesinde çokanlamlılık olarak gösterilmesi yanlış söz konusu olabilir.

3.4.4. Yazar Sözlüklerinde Eşadlılık ve Sunum Yöntemleri

Eşadlılık ile çokanlamlılık birbirine sıklıkla karıştırılan olgulardan biridir. Bu noktada daha önce sözü edilen ölçütler kullanılarak çokanlamlılık ve eşadlılık durumları birbirinden ayırt edilebilir. Eşadlılıkla çokanlamlılık durumlarını tespit etmek için kullanılan ölçütlerin en yaygın olanı, sözcükler arasında anlamsal bir ilişkinin kurulup kurulamaması gösterilir. Aksan, eşadlılık durumunu birbirinden tamamen ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı özelliğe sahip göstergeyle dile getirilmesi olarak açıklar (2017: 92). Türkçede kişi zamiri olan “ben” ile tendeki ufak leke ya da kabartı anlamındaki iki farklı kavramın / anlamın aynı gösterge ile karşılanmasını örnek verir. İngilizcede aynı yazılıp farklı sesletilen ya da farklı sesletilip aynı yazılan (*homographe, homophone*) türleri de bulunmaktadır.

Günay, eşadlılık durumunu gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcükler arasındaki ilişki olarak açıklar. Eşadlı sözcüklerin dildeki varlığını, farklı kökenleri olan sözcüklerin zamanla kullanımlarına bağlı olarak aynı biçimde sesletilmesine, yazılmasına dayandırır (2007: 200). Dilbilimciler eşadlılık ve çokanlamlılık ayrımı için üç tür ölçüte yer verir. Sözdizimsel ölçüte göre şayet bir sözcüğün dağılımsal biçimleri ve kullanım yerleri farklı ise ve bu farklılık anlamsal bir ayırmadan kaynaklanıyorsa söz konusu iki sözcük eşadlı olarak kabul edilir. Anlamsal ölçüte göre eşadlı sözcüklerin her biri ayrı anlambirimcik demetine sahiptir yani iki sözcük

arasında ortak sayılabilecek bir anlambirimcik demeti bulunmaz. Son olarak biçimbilimsel ölçütten bahsedilebilir. Bu ölçüte göre iki sözcük, farklı türetim özeliği sonucunda aynı duruma gelmişse bu sözcükler eşadlı kabul edilir. Buna göre kök sözcükle çekim sonucunda sözcüğün kazandığı son durum arasında söylenişleri veya yazılışları açısından bir benzerlik beklenir. Günay bu durum için “GELECEK” sözcüğünü örnek verir (Günay, 2007, 205-206):

1. **GELECEK**: Daha gelmemiş, yaşanacak zaman, istikbal, ati (ad).

2. **GELECEK**: Gelmek eylemi, gelecek zaman üçüncü tekil kişi (eylem).

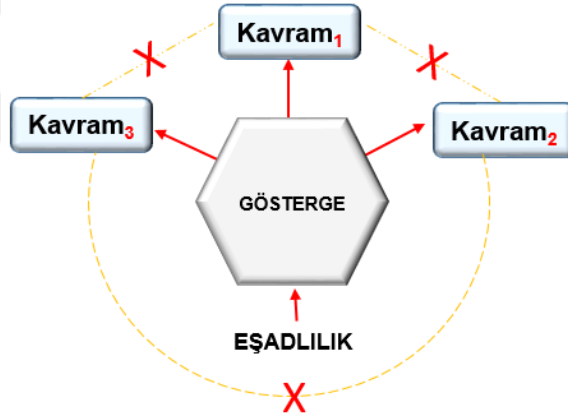
Birinci örnekte yer alan GELECEK, içinde yaşanan zamanın sonrası için ortaç olarak tanımı biçimindeyken, ikinci örnekte GELMEK eyleminin çekimli biçimi verilmiştir. Günay, birinci örneğin türetime dayalı biçimbirimle, ikinci örneğinse çekime dayalı türetim yoluyla gerçekleştiğini ve bu iki örneğin eşadlı olduğunu belirtir. Ancak sözlükte 1. örnekte yer alan kullanım GELECEK olarak 2. örnekte yer alan kullanımsa GELMEK şeklinde madde başı yapılacaktır. Böylelikle aslında GELMEK eyleminin çekimli hâli (*wordform*) olan “[o] gel-ecek” ile ad olan GELECEK arasında eşadlılık bağlantısı kanaatimize göre sözlükçülük açısından doğru olmayacaktır. Şayet GELMEK eyleminin çekimli hâli olan “[o] gelecek” lexeme olarak değerlendirilseydi sözlüklerde yer alması beklenirdi. Bu durum için başka bir örnek SORUN sözcüğü ile verilecektir.

1. Bu çalışmada bir SORUN görmüyorum.

2. Bana soracağın bir *sorun* var mı?

Birinci örnekteki “SORUN” (problem) sözcüğü ile ikinci örnekteki “SORU” sözcüğünün sözcük biçimi (*wordform*) olan [senin] *soru-n* arasında bir eşadlılık durumu söz konusu değildir. Yeni bir göndergeye karşılık gelmediği sürece göstergelerin çekimli hâlleriyle dilde var olan bir başka göstergeyle aynı şekilde yazılan göstergeler arasında eşadlılık ilişkisi aranmamalıdır. Kısaca belirtmek gerekirse eşadlılık lexeme ile bir başka lexeme arasında aranmalıdır.

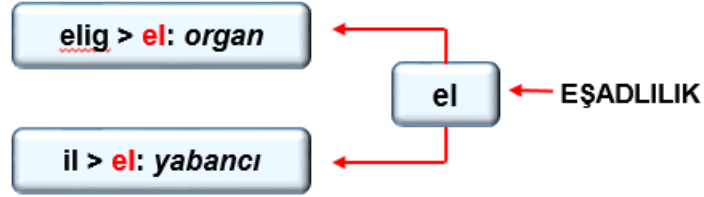
Çokanlamlılıkta bir anlam alanı etrafında çoğalan birbiriyle bağlantılı anlamlardan söz edilirken eşadlılıkta bir gösterge / biçim / form etrafında çoğalan birden fazla birbiriyle bağlantısız ve ilgisiz anlam alanından söz edilebilir.

Görsel 61: Eşadlılıkta anlamsal bağlantısızlık

Birbiriyle anlamsal açıdan herhangi bir ilişki içinde olmayan kavramlar çeşitli sebeplerle aynı gösterge ile eşleşmiş olabilir. Aksan, dilde eşadlılığa sebep olan iki etkenden bahseder (2017: 93). Bunlardan birincisi hem anlam olarak hem de gösterge olarak iki farklı sözcüğün zaman içinde geçirmiş olduğu ses ya da biçim değişikliği ile aynı forma dönüşmesidir. Aksan bu duruma örnek olarak “el” sözcüğünün tarihsel değişimini örnek verir. Mantu, “Eş Adlılık ve Türkçe Sözlük’te Eş Adlılık Meselesi”

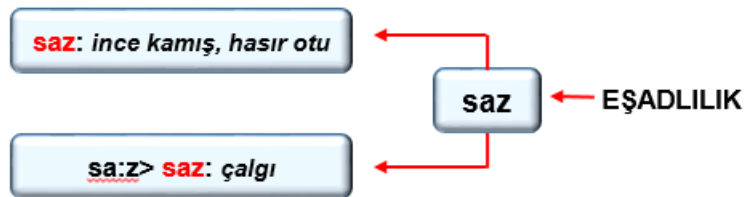
(2018) başlıklı uzmanlık tezinde eşadlılık kavramının eş seslilik ve eş yazımlık şekillerini ve eşadlılık meselesinin ortaya çıkma sebepleri hakkında bilgiler verir. Çalışmasında eşadlılığa sebep olarak “çokanlamlılık”, “ses olayları”, “alıntı kelimeler” gibi durumları sıralar ve örnekler verir (2018: 41-44).

Görsel 62: Eşadlılık örneği 1

Mantu, organ adı olan “el” sözcüğünün VIII. yüzyıldaki “elig” formunun bugünkü Türkçede “el” formuna dönüşmesi örneğini verir. Yine aynı şekilde “ülke, yurt, halk, oba, aşiret” anlamındaki “el” sözcüğünün VIII. yüzyıldaki formununsa “il” (ël) iken günümüzde “è” ve “e” sesleri için aynı harfin kullanılması nedeniyle “el” olarak yazıldığını ve bu durumun eşseslilik örneği olarak gösterildiğini ifade eder (Mantu, 2018: 37).

Eşadlılığa neden olan başka bir durum da yabancı dillerden alınan bir sözcüğün dilde başka bir anlama sahip sözcükle çakışması durumudur. Bu duruma örnek olarak Türkçede var olan “saz” ve Farsçadan alınıp uzun ünlüsü kısa şekilde sesletilen “sa:z” örneği verilebilir.

Görsel 63: Eşadlılık örneği 2

Eşyazımlılık durumuna gelindiğinde bugün Türkçe için Latin harflerinden dolayı aynı yazılıp farklı sesletilen (düzeltme işareti “^” bir grafik sayıldığı için bu yazılıştaki sözcükler de dâhil edilebilir) sözcük örneği yoktur.

Tarihî metinlere gidildiğinde, 1928 öncesi Osmanlı Alfabesi (kaynağı Arap alfabesidir) ile kaleme alınan her türlü metinde eşyazımlılık büyük bir sorundur. Özkan, eşyazımlı (*homographs*) sözcüklere ve bu türden yanlış okumalara,

‘ilm > ‘alem علم derc > dürc درج ‘arz > ‘ırz عرض

örneklerini verir. Özkan, Arapçada eş yazımlı olan iki kelimedenden birincisinin anlamının “bilgi, bilim”; ikincisinin anlamının ise “işaret, iz, alamet, sancak bayrak” olduğunu ve bu harflerle yazılmış bir kelimenin nasıl okunacağını da sözcüğün bağlamı tarafından belirlenebileceğini belirtir (2022: 311-312) ve bu türden bir yanlış okumayı örnekler.

“her leşker-i zîbende-i sevâd-ı nazm u nesr ki dârü’l-mülk-i mütehayyileden sâye-i ‘ilm-i kalemde sâhâ-yı pehnâ-yı evrâk üzre tertîb-i saff-ı sutûr iyleye...” (Özkan, 2022: 311-312).

Özkan, örnekle ilgili açıklamasında, bağlamın “علم” kelimesini “‘ilm” değil de sancak anlamındaki “‘alem” şeklinde okumayı gerektirdiğini ve bu yanlış okuyuşun inceleme bölümünde de “kalem ilminin gölgesi” gibi garip bir dil içi çeviriye sebep olduğunu; aslında sanatçının kastettiği anlamın “kalem sancağının gölgesi” olarak düşünülmesi gerektiğini belirtir (2022: 312).³⁷

³⁷ Eşyazımlı olup okunuşları ve anlamları farklı sözcük örnekleri için bk. Bursevî 2016, Çatıkkaş 2020.

Bu nedenle Osmanlı alfabesiyle yazılmış metinler üzerine hazırlanacak yazar sözlüklerinde bu ve buna benzer eşyazımlı sözcüklerin bağlama göre değerlendirilip anlam bakımından Latin harflerine göre hangi sözcüğe karşılık geliyorsa sözlük maddesinde madde başı olarak alınması ve açıklanması gerekir.

Eşadlılık durumu genel dil sözlüklerinde ayrı bir madde başı olarak ele alınır ve Romen rakamı ile numaralandırılarak sıralanır. Yaygınlık durumuna göre de öncelik ve sonralık durumu belirlenir. Yazar sözlüklerinde de genel dil sözlüklerinde tespit edilmiş eşadlı kullanımlarla ilgili bu yöntem kullanılabilir. Hangi anlamdaki sözcüğün madde başı olarak öncelikle ele alınacağını yazar sözlüklerinde kullanım sıklığına göre belirlenmesi daha doğru olacaktır.

Eşadlılık durumu, genel dil sözlüklerinde olduğu gibi yazar sözlükleri açısından da dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Zira yazarın sözvarlığının tespit edilmesi ve onun açıklanması amacıyla hazırlanmış bir yazar sözlüğünde sözcüğün çokanlamlılıklarından biri eşadlılık kapsamında veya eşadlılık durumu bir sözcüğün çokanlamlılıklarından birisi olarak değerlendirildiğinde hem madde başı seçimi olarak hem de seçilmiş madde başının anlamının verilmesi noktasında yanlışlık yapılmış olacaktır. Özellikle derlemin (corpus) dizin programlarıyla çözümlenmesinde ve sözcük dizinlerinin oluşturulmasında yukarıda bahse konu olduğu gibi “[senin] soru+n” ve SORUN yazımları aynı görünecek ve birbirine karıştırılacaktır. Bunun gibi “[senin] yazı+n” / YAZIN (mevsim) / YAZIN (edebiyat); “[o] ye-di” / YEDİ (sayı) gibi çok sayıda eşform diyebileceğimiz sözcük biçim (*wordform*) ve lexeme eş yazımlılıkları ortaya çıkacaktır. Bunların işlenmesi

ve belirlenmesi oldukça önemlidir. Bağlamlı dizinlerdeki tanıklar / örnekler ve sözceler bunun ayrımını yapmada yardımcı olacaktır.

Bir başka husus, eski harfli metinler üzerine hazırlanacak bir sözlükte, yazılışları aynı okunuşları ve anlamları farklı olan sözcüklerin (Arap harfli) tespiti meselesidir. Bu tür kullanımların yanlış çözümlenmesi durumunda yazara ait sözvarlığı eksik veya yanlış belirlenmiş olacaktır. Bu sebeple hem çokanlamlılık hem de eşadlılık yazar sözlüğü hazırlayacaklar için üzerinde özellikle dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

3.4.5. Yazar Sözlüklerinde Eşanlamlılık ve Sunum Yöntemleri

Genel dil sözlüklerinde olduğu gibi yazar sözlüklerinde de madde başı seçilen sözcükler çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Bu yöntemlerden birisi madde başı sözcüğünün eşanlamlı sözcük veya sözcüklerle tanımlanmasıdır. Ancak uygulamada birtakım yanlışlıklara düşülmesi sözcükler arasındaki eşanlamlılık ilişkisinin doğru tespit edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarır. Gençler, eşanlamlı sözcük ya da sözcüklerle tanımlamanın başarısının, tanımlayıcı durumundaki eşanlamlı sözcüğün tek anlamlı olmasıyla yakından ilişkili olduğunu, aksi takdirde bir belirsizliğin (*ambiguity*) ortaya çıkabileceğini belirtir. Bu yöntemle yapılan tanımlamanın başarısını etkileyen diğer bir etken olarak da tanımlananla tanımlayan arasında tam eşanlamlılık durumunun olup olmaması durumunu gösterir (Gençer, 2018: 113). Yazar sözlüklerinde de başvurulabilecek bu tanımlama yönteminin bir bileşeni durumundaki eşanlamlılık konusunun kavramsal alt yapısının bilinmesinin sözlük

hazırlamada faydalı olacağı düşünüldüğünden aşağıda bu konu hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Eşanlamlılık konusu dilbilimciler arasında çok farklı şekillerde düşünülmüş ve açıklanmıştır. Eşanlamlılık durumunun olup olmadığıyla ilgili birçok farklı görüş bulunmakla birlikte anlamın denkliği ve derecesiyle ilgili de ayrımın yapıldığı yaklaşımlar bulunmaktadır. Günay, eşanlamlılığı tek bir gösterilenin birden çok göstereninin olması ya da aynı gösterilenin iki ya da daha çok sayıda gösterende gerçekleşmesi durumu olarak tanımlar. Bir sözcüğün eş anlamlılığının altı durumda gerçekleşebileceğini belirtir (Günay, 2007).

1. Yabancı sözcük, kalıtsal sözcük, yeni katılmış sözcük arasında:
internet / genel ağ; e-mail / e-posta, elmek
2. Farklı lehçelerden gelen sözcüklerle ölçünlü dilde bulunan sözcükler arasında:
patates / gompil; simit / gevrek; keçiboynuzu / harnup
3. Farklı dil düzeylerinden, farklı toplumsal kullanımlardan kaynaklananlar:
ölmek / vefat etmek; polis / aynasız; babaanne
4. Dilsel bir ekonomi amacıyla sözcüğün kısaltmasıyla birlikte kullanılması:
laboratuvar / lab; körüklü otobüs / körüklü...
5. Argo kullanımlar:
mangiz / para; manita / sevgili...
6. Matematik, cebir gibi bilimlerde kullanılan şifrelenmiş ya da simgesel her türlü yazı:
A bir değer ya da sayıyı belirtir, B bir başka değeri belirtir (Günay, 2007: 169-171).

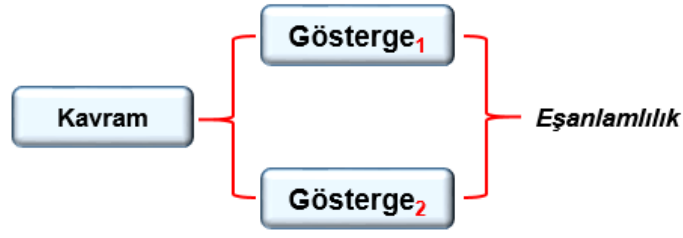
Aksan, bir sözcüğün bir başka sözcükle eşanlam kazanması durumunu iki gerekçeye dayandırır. Birincisi, bir sözcüğün önceleri aynı anlamda iken zaman içinde birbirine yaklaşıp “tam eşanlamlı” durumuna gelmesidir. Buna örnek olarak “göndermek / yollamak” sözcüklerini verir. İkincisiyse, dilde bir kavramı karşılayan bir sözcük varken yabancı dilden alınan aynı anlamdaki sözcük ya da sözcüklerin meydana getirdiği durumdur. Buna örnek olarak Türkçede yer alan “üzüntü” sözcüğü ile Arapçadan Türkçeye geçen “elem, keder, gam” ve Farsçadan “dert” sözcüklerini verir (Aksan, 2017).

Duman, tam eşanlamlılık olarak gösterilen birçok örneğin esasında aralarında anlam farklılıkları bulunan sözcükler olduğu görüşünü savunur (2021:24). Bu görüşe göre *yollamak* ve *göndermek* sözcüklerinin anlam paralelliğinin dokuz yüz yıl öncesine dayanmasına rağmen etimolojik ayrıntıya dikkat edilerek fark bariz bir şekilde görülebilecektir.

Görsel 64: Eşanlamlılıkta anlam ilişkisi

Görsel 64’e göre İSTEK ve ARZU sözcükleri arasında böyle bir ilişkiden söz edilebilir. Bu iki sözcük birbiriyle ince nüanslarla ve farklı eşdizimliliklerle ayrılırlar. Bununla birlikte birbiriyle anlamsal olarak tam eşleşme gösteren sözcükler de bulunmaktadır. Bu daha çok Türkçe için sadeleşme döneminde üretilen sözcüklerle birlikte eski kullanımların devam etmesiyle oluşmaktadır.

Görsel 65: Tam eşanlamlılıkta anlam ilişkisi

Bu tür sözcüklere yani tam anlamsal eşleşmenin olduğu sözcüklere *soru / sual, yanıt / cevap* vb. sözcükler örnek verilebilir.

Cruse, eşanlamlı sözcükleri anlamsal özellikler bakımından aynı olmakla birlikte çok küçük farklılıklarla değişiklik gösteren sözlükbirimler olarak tanımlar. Eşanlamlı sözcükler belirli durumlarda bir arada bulunma eğilimindedirler. Örneğin, bir eşanlamlı genellikle başka bir sözcüğün anlamının açıklanmasında veya tanımlanmasında kullanılır (Cruse, 1986: 267). Madde başının eş anlamlı bir başka sözcükle açıklanması genel dil sözlüklerinde sıklıkla başvuru olan bir yöntemdir (bk. Genç, 2018).

Cruse, eş anlamlılıkla ilgili üç farklı yakınlık derecesi öne sürer: “Tam eşanlamlılık” (*absolute synonymy*), “önermesel eşanlamlılık” (*propositional synonymy*), “yarı-eşanlamlılık” (*near-synonymy*) (2000: 156-159). Tam eşanlamlılıkta anlamların tam bir benzerliğinden söz edilir. Bu tür eşanlamlı sözcükler herhangi bir bağlamda birbirlerinin yerine kullanılabilir. Tam eşanlamlı sözcükler dillerde çok az bulunur. *Göndermek, yollamak, elem, keder, üzüntü* vb. sözcükler aralarında sözlüksel anlam olarak ince farklılıkları olsa da bu sınıfta değerlendirilir. Türkçede dilde sadeleşme döneminde türetilen ve dile yerleşen sözcüklerle önceden var olan sözcükler arasında tam bir eşanlamlılıktan söz

edilebilir. Tecrübe / deneyim, cevap / yanıt, paralel / koşt vb... Düz metinlerde önermesel eşanlamlılıkta ise sözcükler birbirlerinin yerlerine kullanılmakla birlikte bağlama göre öncelikli olma durumundan bahsedilebilir. *Hasan kaplumbağayı gördü* tümcesi *Hasan tosbağayı gördü* tümcesini gerektirir. Aynı şekilde *Hasan araştırmacıları kaplumbağaları incelerken gördü* tümcesi de *Hasan araştırmacıları tosbağaları incelerken gördü* tümcesini gerektirir. Ancak, *tosbağa*, doğruluk-koşullarını bozmasa da ikinci tümcede daha az uygun düşmektedir. Bu da *tosbağa* ve *kaplumbağa* sözcüklerinin aslında tam eşanlamlı olmadığını göstermektedir (Uçar, 2009a: 32).

Yarı eşanlamlılıkta sözcükler arası anlam ilişkisi için tam özdeşlikten bahsedilmez. Yarı eşanlamlılık ile eşanlamlı olmama durumunun iki özellikle belirlenebileceği ifade edilir. İlki, dil konuşucularının sözcük çiftleri arasında hangilerinin eşanlamlı olduğuna dair sezgileri olmasıdır. İkinci nokta, sözcükler arasında bir anlam uzaklığı derecesi olduğunu söylemenin doğru olmayacağıdır. Anlambilimsel yakınlık ile eşanlamlılık derecesi arasında bir bağıntı söz konusu değildir. “*yüzünden, -den dolayı, nedeniyle, sebebiyle ve dolayısıyla*” gibi yapılar hem biçimsel hem de anlamsal olarak yakındırlar. Ancak, bu yapılar tam eşanlamlılık göstermezler (Uçar, 2009a: 32-33).

Pilten, birçok farklı düşünürün eşanlamlılıkla ilgili yaklaşımlarına ve sınıflandırmalarına yer verdiği *Türk Dilinde İzdirap Söz Bilgisi Bir Eş Anlamlılık İncelemesi* (2013) adlı çalışmasında konuyu örnekleriyle ayrıntılı bir şekilde inceler. Farklı adlandırmalar olsa da genel manada eşanlamlılık sınıflandırması bir derecelendirme üzerinden değerlendirilir. Pilten; bu konudaki görüşler doğrultusunda

“mutlak eş anlamlılık”, “bilişsel eş anlamlılık”, “yakın eş anlamlılık” gibi eş anlamlılık türlerinin genellikle eşdizimlilikle birlikte değerlendirildiğini ve bu sebeple eşdizimlilikle bağının yüksek olduğunu vurgular (2013: 53).

Genel dil sözlüklerinde eş anlamlı sözcükler çoğunlukla gönderme (*cross-reference*) şeklinde madde tanımlarında verilmektedir. Yazar sözlüklerinde eş anlamlı sözcüklerin madde tanımlarında gönderme şeklinde verilmemesi bir eksiklik olarak görülmeyebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bazı maddelerin tanımlarında açıklamalar eş anlamlı sözcükler üzerinden verilebilir. Bu durumda bir gönderme olarak değil açıklamanın bir ögesi olarak ele alınması daha doğru olacaktır.

3.4.6. Yazar Sözlüklerinde Kolektif - Distribütif Anlam ve Sunum Yöntemleri

Madde başının anlamı belirlenirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, sözlükbirimin bağlama göre kolektif ve distribütif özelliğinin belirlenmesidir. Filizok, kolektif kavramının grubu oluşturan bütün bireyleri temsil eden ancak grup üyelerini tek tek temsil etmeyen, distribütif kavramların ise yine grubu oluşturan bütün bireyleri temsil ederken aynı zamanda bireyleri tek tek karşılayabilen kavramlar olduğunu belirtir (2001: 14). Kolektif kavramlar için meclis, ordu, sendika; distribütif kavramlar içinse insan, asker, işçi gibi örnekleri verir. Bir diğer ifadeyle kolektif kavramların tekil temsilleri olmazken distribütif kavramlar hem grubu hem de grubun bir ferdiyi temsil özelliğine sahiptir. Örneğin “ordu” bir grubu ifade eder, ancak grubun fertleri için ordu denilemez. İşçi de ordu gibi bir grubu ifade

etmesine rağmen bu grubun bir ferdi için de işçi denilebilir. Özetle Filizok, bir sözcüğün bütün bireylerini hem kaplamıyla hem de ayrı ayrı temsil etmesi durumunda distribütif olduğunu ifade eder. “**İşçi** ücretlerinde iyileştirmeye gidildi.” cümlesinde işçi sözcüğü bir meslek sınıfına karşılık gelirken “**İşçi** elindeki kazmayı bıraktı ve oradan uzaklaştı.” denildiğinde bir ferde karşılık gelir. Metinde yer alan bir karakter olarak “işçi” sözlükbiriminin yazar sözlüklerinde madde başında mesleki bir sınıf olarak değil bir birey olarak açıklanması gerekir. Filizok ayrıca edebî bir eserde yazarın çoğu zaman distribütif kavramların bu ikili anlam özelliğinden yararlandığını, böyle bir sözcüğü anlamlandırmak durumunda kaldığımızda onun kolektif / distribütif niteliğinin belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bir edebî eserde “işçi” sözcüğünün kolektif anlamda kullanılmasının anlamı başka şeydir; distribütif anlamda kullanılması başka şeydir (Filizok, 2001: 15).

“*Öğretmen, olan biteni izledi, yerinden kalktı ve çocukların yanına gitti.*” Bu örnekte yer alan “öğretmen” sözcüğü yapılan bir mesleğin adı olarak değil o mesleği yapan bir bireyi karşılamaktadır. “*Ahmet, marangozluk yapmasına rağmen aslında bir öğretmendi.*” cümlesinde geçen “öğretmen” ifadesi ise bu mesleği yürüten bir bireye değil mesleğin kendisine karşılık gelmektedir. Bu kullanım için distribütif anlam ifadesini kullanmak doğru olacaktır. Yazar sözlüklerinde bu ve bunun gibi distribütif anlamlı sözcüklerin dikkatli bir şekilde tespit edilip ÖĞRETMEN sözlük maddesinde ayrı birer anlam olarak bağlamlarıyla birlikte verilmesi uygun olacaktır. Diğer türlü sadece *bir meslek grubu* anlamında yapılan açıklamaya o işi yapan bireyi karşılayan cümlelerin örnek verilmesi yanlış olacaktır. Aynı şekilde bunun tam tersi durum da yine yanlış bir anlamlandırma ve tanık gösterme örneği olacaktır.

3.4.7. Yazar Sözlüklerinde Figüratif Anlam ve Sunum Yöntemleri

Yazar sözlüklerini diğer sözlük türlerinden ayıran belki de en önemli ayırt edici unsurun sözlükte figüratif kullanımların ve yaratıcı eşdizimli yapıların belirlenmesidir. Her ne kadar figüratif kullanımlar sanatsal ve edebî çalışmalarda daha fazla bulunsa da gündelik hayattaki birçok kullanımın da bu bağlamda değerlendirilebileceği göz ardı edilmemelidir. Deignan, figüratif dili, bir şekilde literal anlamdan bir anlam transferi veya anlam genişlemesi yoluyla gerçekleşen dil kullanımı olarak açıklar (2015: 1). Sözcüklerin göndergesel anlamlarının dışında bilinçli ya da rastlantısal figüratif kullanımları sözcüklerin anlam evrenini genişleten ve sözlükçülük açısından yeni sorular ortaya koyan bir durum meydana getirmektedir. Sözlüklere hangi figüratif anlamların dâhil edileceği, hangi anlamın figüratif anlam olduğu, bu anlamların nasıl oluştuğu gibi sorular yazar sözlüklerinde üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir.

Edebî eserler bağlamında düşünüldüğünde, yazarın figüratif kullanımları elbette birtakım amaçlı eylemlerdir. Edebî metni gündelik metinlerden ayıran böyle bir dil kullanımı yazarın metni meydana getirirken sahip olduğu en büyük sanatsal söylem araçlarından birisidir. Çoğu zaman sanatsal yeti olarak da algılanan bu dil kullanımı metinlerin başarı kriterleri arasında da önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir.

Pospelov, yazarların, eserlerinde düşünsel-heyecansal bir durumu dile getirmek için, sözcüklerin seçiminde çoğu kez onların yalnızca göndergesel anlamlarıyla yetinilmediklerini belirtir. Söylemlerine daha etkili bir ifadelilik kazandırma çabası içindeki yazarlar, geleneksel biçimlerden yola çıkarak onları daha

da geliştirip eski mecazlı dil kullanımına yenilik getirirler ya da sözcük ve deyimleri yeni mecazlı anlamlarda kullanarak böylece, eserlerin dil bağlamında yeni heyecansal ve gösterimsel anlam incelikleri oluşturduklarını savunur. (Pospelov, 1995: 356) . Bu yaklaşım geleneksel olarak Aristo'dan beri gelen figüratif dilin metni süsleyen bir unsur olduğu düşüncesi yerine onun metni şekillendiren, yapısını edebî hâle getiren bilinçli bir hareket olduğu gerçeğini vurgular. Figüratif dil kullanımlarını sadece bir süs, estetik değer katan bir unsur, üsluba ait bir öge olarak değerlendirmek genel dil sözlüklerinde yer alan ve mecaz yoluyla anlam kazanmış sözlükbirimleri göz ardı etmek anlamına gelir. Bu açıdan figüratif dilin sadece sanat eserlerinin değil aynı zamanda yaşanan gündelik hayatın da bir parçası olduğu gerçeği inkâr edilemez.

Dancygier ve Sweetser, figüratif dilin yaygın bir şekilde bir metne - özellikle şiirsel bir metin - özel estetik değer veren özelliğin bir parçası olarak düşünüldüğünü fakat onun aynı zamanda dilsel yapının temel dokusunun bir parçası olduğunu ve bu durumun sadece edebî dil için değil, günlük dil için de geçerli olduğunu belirtir (Dancygier ve Sweetser, 2014: 1).

Günlük dilde kullandığımız veya sözlüklerde yer alan sözcükler karşılaştığımız her durumu, nesneyi veya olayı karşılamakta yeterli olmayabilir. Ya da dilde her sözcük, olay ve durum için bir sözcük bulunmaz. Bu durum dil kullanıcıları için ister edebî dilde olsun ister günlük dilde, sözcüklerin farklı kullanımları için bir neden oluşturur. Sözcüklerin farklı kullanımlarından kasıt sözcüklerin anlamlarının genişleme yollarını ve yönlerini ifade eder. Örneğin bazı durumlarda kimi sözcüklerin kavram alanına başka sözcüklerin kavram alanlarından

özellik transfer edilmesi yoluna gidilir. Bu transfer bir kavram alanındaki herhangi bir özelliğin (anlambirimcik) bir başka sözcüğün kavram alanına çeşitli yollarla yapılabilir. Bu yollar bazı örneklerde benzerlik ilişkisi, bazı durumlarda metonimik konumlanma bazen de metaforik yapılanma olarak dilde karşılık bulabilir.

“İnternette sörf yapmak” örneği bir sözcüğün kavram alanından başka bir sözcüğün kavram alanına transferine güzel bir örnektir. “İnternette çevrim içi gezinme” durumunu ifade etmek için “sörf yapmak” ifadesi, “internette gezinme esnasında maruz kalınan bilgi dalgası, bu bilgi dalgasının yönlendirmesiyle onun akışına kapılma” gibi durumlarla okyanusta veya denizde sörf yaparken karşılaşılan dalga ve dalganın etkisine göre hareket etme arasındaki ilişkilendirme ile “internette sörf yapmak” şeklinde bir kullanım meydana getirir (Keith ve Lundberg, 2008: 66). Burada “sörf yapmak” ifadesinde yer alan eylemin yapıldığı yer bilgisi (okyanus, deniz) etkisizleştirilerek eylemin anlambirimciklerinden bazı özellikler seçilip “internette gizinti yapmak, web sayfaları arasında dolaşmak” anlamını karşılamak için kullanılmış olur.

Glucksberg, göndergesel anlamın (literal anlam) bağlamdan bağımsız olduğunu, ifadelerin göndergesel anlamlarının kullanım bağlamına bakılmaksızın değişmeden kaldığını ifade eder (2001: 8). Figüratif anlam ise göndergesel anlamdan (literal anlam) türetilir. Glucksberg’e göre metaforik anlama ulaşmak için literal anlamın anlam boyutunun göz önünde bulundurulması gerekir. Batı edebiyatlarında figüratif araçlar için *simile*, *metaphor*, *personifacation*, *symbolism*, *hyperbole*, *imagery*, *oxymoron*, *onomatopeia*, *apostrofhe*, *paradox* vb. kullanımlar örnek verilir. Özetle figüratif dil, sözcüklerin göndergesel anlamlarından (literal / ilk / asıl / gerçek

anlam) ziyade başka anlamların anlaşılmasına sebep olan her türlü dil kullanımı olarak tanımlanabilir.

Yazarlar ortaya koydukları eserlerinde belli bir düşünce veya duyguyu yansıtır. Bunu gerçekleştirirken de sözcükleri hem biçimsel hem de anlamsal birtakım değişimlere zorlar. Bu değişiklik bazen formun (sözcüğün) kendisinde bazen manada bazen de her ikisinde de gerçekleşir. İki farklı sözcüğün kavram alanında gerçekleşen transferler, sözcüğün literal kullanım alanından figüratif alana taşınmasına hizmet eder.

Edebî metinlerde sözcükler tek bir anlam değil birden fazla anlam ifade edebilir. Edebî metinlerde dil yoruma açık, edebî esere özgü bir dildir. Bu sebeple alıcı, göstergeleri değişik biçimde yorumlayabilir. Çünkü metin içinde sözcüklere ve cümlelere günlük dilde olduğundan daha fazla işlevler yüklenmiştir (Özkan, 2016: 73). Sanatsal söylemde yazarların, sözcükleri mecazlı ve eğretilmeli (istiareli, metaforik) anlamlarda (göndergesel anlamlarından sıyrılmış veya bu anlamları dışında kalan bir anlam) da kullanabileceğini ifade eden Pospelov, sözcüklerin böyle kullanıldığında dilin anlamsal gösterim ve ifade gücünün, sanatsal söylem için ve özellikle de lirik edebiyat için son derece büyük önem taşıdığını belirterek bu tür kullanımların mecaz (*trope*) olduğunu belirtir (Pospelov, 1995: 346).

Günay, figüratif anlamdaki değişimlerin genelde üç şekilde gerçekleştiğini söyler: istiare (fr. *métaphore*), düzdeğişmece (fr. *métonymie*) ve kapsamlayış (fr. *synecdoque*) (2007: 71). Bu kullanımlar sözcüklerin anlamına geçici veya kalıcı anlam(lar) ekleme yolları arasında en çok başvurulandır. Bu tür yapılar bir edebî eserde yazarın / şairin sanatsal yaratım gücüne de bir işarettir. Figüratif kullanımlar

metinde sanatçı tarafından bilinçli bir şekilde yapıldığı gibi Lakoff ve Johnson (2015) gibi bazı araştırmacıların görüşlerine göre ana dil kullanıcıları tarafından farkında olmadan da yapılabilir. İster bir edebî metinde olsun ister gündelik dile ait bir kullanımda herhangi bir sözcük bağlamsal durumla anlamsal açıdan doğruluk ve uygunluk gibi bir sorun yaşadığında *deyim*, *metafor*, *ironi* vb. diğer biçimlerden yani figüratif dilden söz edilir (Philip, 2011: 22). Böyle bir değerlendirme öncelikle sözcüğün göndergesel (*literal*) anlamıyla yapılan örtülü bir karşılaştırmayı varsayar. Bu durumda da figüratif dil araçları sözcüğün sözlük anlamına göre konumuna bakılarak değerlendirmeyi gerektirir.

Filizok, yazarın edimsel birtakım niteliklerinin de dâhil olduğu bir süreçte ortaya çıkan sanatsal ürünün, bir sanat olmaktan önce bir anlam formu olarak değerlendirilmesi gerektiğini, figure'lerin önemli bir bölümünü meydana getiren trope'ların her şeyden önce birer anlam değişimleri sınıflaması olduğunu, figürün de umumiyetle tabii ve alışılmış olandan uzaklaşmış söyleme tarzı olarak kabul gördüğünü belirtir (Filizok, 2001: 27). Figürleri dört madde altında toplayan Filizok, “tropes” olarak adlandırılan figürlerde sözcüklerin, göndergesel anlamlarından farklı bir anlam taşıdığını ifade eder. Günay, göndergesel anlamın (literal anlam) ya da birincil anlamın çoğunlukla köken bilimsel anlama uygun olan anlam olduğunu, bu anlamın karşıtı olan figüratif anlamda somut bir imgeden soyut ilişkilere geçilmesinin söz konusu olduğunu ifade eder. İmgesel anlam, kökenbilimsel anlamın dışındaki bir anlamı gösterebilir (Günay, 2007: 71). Bununla birlikte Günay, anlam değişimlerinin genellikle mecaz (trope) yoluyla gerçekleştirildiğini ve mecazların (trope) bir bakıma söz sanatlarıyla yapılan tüm dil kullanımlarının ortak adı olduğunu belirtir. Sözlükbirimlerin anlamları, kullanılan çeşitli söz sanatlarıyla genişleyebilir.

Bu sözlükbirimler yeni anlamlar kazanabilir ve bu kazanım zamanla yaygınlaşarak genel dil sözlüklerine çokanlamlılık (*polysemy*) kapsamında değerlendirilir.

Burada yazar sözlüklerinden farklı olarak genel dil sözlükleri, belirli bir dil kullanıcısının sözcüklere verdiği anlamdan ziyade sözcüklerin geleneksel olarak nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Bu nedenle bir sözlüğün, belirli bir kullanım örneğinin metaforik olup olmadığına dair bir çıkarım yapması gerekmez. Bir sözlükbilimci, çok sayıda derlem analizi yaparak, aynı sözcüğün ayrı bir anlam oluşturacak kadar yeterli örneğinin olup olmadığını ve eğer varsa bunun nasıl ele alınması gerektiğini göstermelidir. Sözlükbilimci, metaforik kullanımın sıklığını belirlemek için derlem örneklerini inceler. Deignan’a göre sözlükbilimci derlem sonuçlarına göre derlem analizlerinde tespit ettiği metaforik kullanım sayısı 80 örnekten az ise onu dikkate almayacaktır (Deignan, 2015: 4).

Sözlükbilim açısından figüratif kullanımların ayırt edilmesinde kullanılan birtakım yöntemler bulunur. Bunlardan birisi “söylem yaklaşımı” adı verilen yöntemdir. Söylem yaklaşımı bir konuşma ya da metindeki bir kelimenin özel bir söylem bağlamında metaforik kullanılıp kullanılmadığı üzerine odaklanır. Burada amaç; bir sözcüğün özel bir bağlamda, belli bir konuşur / yazar tarafından nasıl kullanıldığının ve onu dinleyen / okuyan tarafından nasıl anlaşıldığının tespit edilmesidir. Buradan hareketle daha sonra, hangi anlamın amaçlandığı, bunun nasıl algılandığı, bu kullanımın daha geniş söylemsel anlamla nasıl ilişkili olduğu, metnin ve konuşmacının / yazarın temel ideolojisi veya dünya görüşünün ne olduğu, bunların dinleyici / okuyucu tarafından nasıl yorumlandığı gibi sorular araştırılır.

Cameron'ın, Brtitanya'daki bir ilkokul sınıfından yaklaşık 27.000 kelimelik söylem üzerine yaptığı çalışma "söylem yaklaşımı" açısından bilinen en eski çalışmadır (Deignan, 2015: 4). Bu çalışmada Cameron, söylemdeki bütün metaforları tanımlar ve konuşmacının metaforları; anlamı iletmek ve ortak anlam oluşturmak için nasıl kullandığını analiz eder. Dilsel metafor için gerekli bir koşul, söylemde bir odak terimin veya aracın, söylemdeki hâkim olan anlama göre açıkça anormal veya uyumsuz bir durum ortaya koymasıdır. Bir diğer gerekli koşul da, uyumsuzluğun "araçtan konuya bir miktar "anlam aktarımı" ile çözülebilmesidir" (Cameron, 2003: 59). Çalışmanın sonunda Cameron, kullanılan dilin sürekli olarak esnetilmesi ve bükülmesi nedeniyle metaforu tespit etmenin zorluğundan bahseder ve verilerde "bulunacak" önceden var olan su götürmez bir kategori olmadığı sonucuna varır (Cameron, 2003: 62).

Deignan, söylem odaklı bir yaklaşım benimseyen iki yeni yöntemin daha varlığından bahseder: MIP (*metaphor identification procedure*) ve MIPVU (*metaphor identification procedure Vrije University*). Bunlar, mevcut metafor araştırmacıları tarafından en yaygın olarak kullanılan yöntemlerdir (Deignan, 2015: 5). MIP, analistin tüm söylem bağlamını okumasını ve tüm sözcük birimleri tespit etmesini gerektirir. Daha sonra her bir sözlükbirim dikkate alınarak analist tarafından söylemdeki bağlama dayalı anlamın (yani söylem anlamı) ne olduğuna ve daha temel bir anlamın olup olmadığına karar verilir. PRAGGLEJAZ (her harfî bir yazar) düşünürleri, temel anlamların tipik olarak daha somut, dolaysız ve genellikle tarihsel olarak daha eski olduğunu savunur. Bir sonraki aşamada, söylem anlamı ve temel anlamlar bir benzetme ilgisi ile ilişkilendirilirse, sözlükbirimin söylem anlamı metaforik olarak kabul edilir (Deignan, 2015: 5).

Yazar sözlükleri açısından figüratif dil kullanımlarının tespit edilebilmesi, sözlük hazırlayanların figüratif dili oluşturan temel bilgilere sahip olması gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Bu sebeple bu çalışmada özellikle vurgulanmaya çalışılan noktalardan birisi yazar sözlüklerinin hazırlanması aşamasında sözlük maddesi yazacakların edebiyat bilgi ve teorilerine, yeterli alan bilgisine sahip olması gerçeğidir. Aşağıda figüratif dili oluşturan bazı dil kullanımları ele alınıp örnekler verilecektir.

3.4.7.1. Yazara Ait Metinlerde Metaforların Tespiti ve Sunum Yöntemi

Aristoteles, metaforu başkalarından öğrenilemeyen, bir deha göstergesi olarak değerlendirmiş (1993: 68), bir sözcüğe, başka bir şeye ait olan bir ismin verilmesi / aktarılması olarak açıklamıştır (1993:60). Bu aktarma 1- cinsin anlamının türe verilmesi, 2- türün anlamının cinse verilmesi 3- bir türün anlamının bir başka türe verilmesi 4- bir orantı (anoloji) yoluyla olabilir. Aristoteles, metaforu dâhiliğin bir göstergesi olarak görmekle birlikte yine de onu kullanırken dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Onun düşüncesinde metaforik bir ifade yine de her zaman bir belirsizlik taşıyacaktır. *Retorik* adlı kitabında düzyazı dilinde, şeyler için kurallı ve uygun terimlerin yanında eğretilmeli (metaforik) terimlerin, ancak yarar getiriyorsa kullanılmasından yanadır. Meşhur örneği “Atıldı düşmanın üzerine bir aslan gibi.” cümlesinde bir benzetme vardır. Ancak “Aslan atıldı.” örneğini metafor olarak değerlendirir. (Aristoteles, 2004: 173). Aristoteles’in metafor görüşlerinden etkilenen Cicero, metaforu tek bir sözcüğe sıkıştırılmış kısa bir benzetme olarak tanımlar (Cicero, 1860: 237). Bir sözcüğün diğer sözcüğün yerine kullanılması,

aradaki benzerlik kabul edilebilir bir durumdaysa haz verirken diğ er durumda hoş karşılanmaz. Ortaçağ felsefesine gelindiğinde metafor Hristiyanlığın yorumlanmasında ve teologların Tanrı'dan bahsederken kullandıkları dilin belirlenmesinde ortaya çıkar. Bu dönem metafor anlayışında Aristoteles'in etkisi hâlâ devam etmektedir. Metaforik kullanımda iki sözcük arasındaki benzerliğe dayanan bir aktarım söz konusudur (Küçük, 2016: 14). Metafor kullanılması gerekçe olarak dinî metinlerde geçen varlıklar ve ifadeler için literal / günlük dilin yetersiz kalmasından ötürü bu varlıklara ait ifadelerin dilin imkânlarını zorlaması gösterilebilir.

Modern metafor yaklaşımları geleneksel metafor anlayışından birçok bakımdan farklılıklar gösterir. Demir; *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil* için hazırlamış olduğu önsözde, Lakoff ve Johnson'ın çalışmalarında karşı çıktıkları klasik yaklaşımın metaforla ilgili yaklaşımını şu şekilde özetler (Lakoff ve Johnson, 2015:11):

- 1- Metafor sözcüklere has bir niteliktir ve dolayısıyla linguistik bir fenomendir.
- 2- Metafor birtakım sanatsal ve retorik amaçlarla kullanılır.
- 3- Metafor karşılaştırılan iki entite arasındaki benzerliğe dayanır.
- 4- Metafor, sözcüğün iradi ve düşünülmüş kullanımıdır ve dolayısıyla özel bir yetenek gerektirir.
- 5- Metafor onsuz da yapabileceğimiz bir konuşma figürüdür. Bu yüzden insani iletişimin ve gündelik düşünme ile akıl yürütmenin ayrılmaz bir unsuru değildir.

Metafor konusunda bilişsel bir yaklaşım geliştiren Lakoff ve Johnson bu klasik görüşün aksine metaforu daha karmaşık bir sistemi olan, yaşamı ve dili yapılandıran, insani düşüncenin ve akıl yürütmenin bir unsuru olarak görürler. Demir bu yeni görüşün metaforla ilgili yaklaşımlarını maddeler hâlinde sıralar (Lakoff ve Johnson, 2015:12):

- 1- Metafor sözcüklerin değil, kavramların niteliğidir.
- 2- Metaforun fonksiyonu salt sanatsal veya estetik kaygılar değil, belirli kavramları daha iyi anlamaktır.
- 3- Metafor çoğunlukla benzerliğe dayanmaz.
- 4- Metafor özel bir yeteneği olmayan sıradan insanlarca gündelik hayatta büyük bir zihin faaliyeti gerektirmeksizin kullanılır.
- 5- Metafor linguistik bir süs, gereksiz bir dekor değil, insanî düşüncenin ve akıl yürütmenin ayrılmaz bir unsurudur.

Kavramsal metaforları; yapı, yönelim ve ontolojik metaforlar olarak üç başlıkta ele alan Lakof ve Johnson metaforun özünün bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek olduğunu savunur (Lakoff ve Johnson, 2015:30). Kavramsal metaforlar dildeki metaforik ifadelerle gün yüzüne çıktıklarından kavramsal metaforların dayanağı da dildeki bu metaforik ifadelerdir. Bu görüşe göre *TARTIŞMA SAVAŞTIR* gibi bir genellemeden yola çıkılarak elde edilen *iddialarınız savunulamaz* veya *ZAMAN PARADIR* genellemesinden elde edilen *zamanını boş işlere harcıyorsun* gibi ifadeler kavramsal metaforun gündelik hayata, dile, düşünceye yansımasıdır. Kavramsal metafor yaklaşımı metaforları tespit etmekten ziyade metaforik ifadelerin nasıl oluştuklarına dair tespitlerde bulunur.

Örneğin yukarıda verilen “iddialarınız savunulamaz” ifadesinde yer alan “iddia ve savunmak” sözcükleri sözlükçülük açısından değerlendirildiğinde literal anlamları ile açıklanır. Aynı şekilde “zamanını boş işlere harcıyorsun” ifadesinde geçen “harcamak” eylemi de literal anlamı ile açıklanır. Bununla birlikte geleneksel metafor anlayışına göre ZAMAN PARADIR ve TARTIŞMA SANATTIR genellemeleri figüratif kullanımlar olarak değerlendirilir hatta benzetmenin sadece iki ögesi bulunduğundan “teşbih-i belîğ” olarak da kabul edilir.

Türkçe yazında metaforla istiarenin aynı anlamda kullanılması da yaygın görülen bir durumdur. Bilgegil, istiareyi metaforun karşılığı olarak ele alır ve *arada bir engel bulunmak şartıyla bir sözün benzerlik ilgisiyle kendi manası dışında kullanılması* olarak tanımlar (Bilgegil, 1980: 154). Bulut, mecaz-ı lugavinin metonimi dışındaki diğer türü olarak *alakası teşbih olan mecaz* şeklinde açıklar istiareyi (Bulut, 2015: 190). Benzetmenin temel iki unsuru olan müşebbehün bih veya müşebbehten birinin kullanılmamasıdır esas olan. İstiare ile metaforun dünyadaki ve bizdeki birçok örneğine bakıldığında birbirine karşılık kabul edildiği görülür. Batıda teşbih-i belîğ örneklerinin (Akhilleus bir aslandır) de metafor kabul edildiği dikkate alındığında metafor = istiare yaklaşımı tam olarak örtüşmemektedir. Duman, her istiarenin aynı zamanda bir teşbih, bir mübalağa (herhangi bir türde) ve bir metafor olduğunu ifade eder. Ona göre her istiare bir çeşit metafordur; ama her metafor istiare değildir (Duman, 2020: 723). Duman, birçok araştırmacının görüşlerinden yola çıkarak metafora karşılık gelecek istiarenin niteliklerini *yorumlanmaya müsait, geniş bir alana sahip, her yerde olan, fizik ötesi (hakikat olmayan), günlük hayatın deneyimlerini alaşağı edecek kadar güçlü, normalin dışında, ruh ile kültür arasında köprü konumunda, hakikati yeniden kurgulayan, keşif*

içeren, bakış açısını değiştirme becerisine sahip olmak şeklinde özetler (Duman, 2020: 724).

Metaforla istiare genellikle eş değer görülse de metaforu değerlendirirken izlenecek yol, kavramlar arasındaki sınırların da ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Duman, mecaz katmanındaki bir sözcüğün metaforun hammaddesi olduğunu söyleyerek mecaz olduğu bilinen bir sözcüğün hiç beklenmedik kullanımının ancak metafor sınırlarında gerçekleştiğini (edebî sanatlardan birini kullanarak) güvercin örneğiyle açıklar:

Güvercin – Hakikat: Güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle bezlenen bir kuş. Bu anlam herkesçe bilinir; yahut sözlükte edindiği yer sayesinde bilinmesi hâli garanti altındadır.

Güvercin – Mecaz: Barışın sembolü olabilir yahut özgürlüğün. Mecaz anlam, sözcük hakikat sınırından çıktığı andan itibaren “sözcüğün” vasfıdır. Tek başına bir sözcüğün mecaz olup olmaması bağlam bilinmese bile (burada olduğu gibi) mevzubahis edilebilir. Daha sonra sözcük, kullanımına göre çeşitli edebî sanatların kapsamına girer (istiare olur, teşhis olur, mübalağa yapar, tenasüp ilgisine girer, kinaye kurgular vs.)

Güvercin – Metafor: Mecaz anlamlı sözcüğün uygun (mantıklı, edebî vs.) bir bağlam içinde kullanılması ile oluşan bütün (bu genelde cümle olur; sözcük olmaz) metafordur. Bu sebeple metaforik ifade idrak bakımından daha çok zamana ihtiyaç duyar.

... Sonra bu güvercin Ziya Osman Saba'nın şiirinde (*Sebil ve Güvercinler*) tükenmekte olan *Doğu medeniyetinin bir sembolü* olarak kullanılırsa metaforik değer kazanır (Duman, 2020: 741-742).

Özetle bir sözcüğün metaforik anlam kazanmasının öncelikle sözcüğün leksikal / sözlüksel anlamı yani belagatta hakikat'e karşılık anlamı üzerinden çeşitli sanatlar aracılığıyla mecazlaşması ve sonra da bu sanatlı kullanımın bir cümlede / bağlamda bu sanatlı şekliyle yeni ve eşsiz, yaratıcı bir anlama karşılık gelmesi söz konusudur.

Metafor sadece istiareye karşılık kullanıldığında onun diğer sanatlarla bağlantısı göz ardı edilmiş olacaktır. Burada ister dar anlamda klasik istiare – metafor yaklaşımı olsun ister Lakoff ve Johnson gibi teorisyenlerin kavramsal metafor yaklaşımları olsun söz konusu sözcüğün bağlamına göre göndergesiyle eşleşmesi göz önünde tutularak sözlük maddesinde nasıl anlamlandırılacağı üzerinde durulmuştur. Aksi takdirde farklı metafor teorileri içinde madde başının nasıl anlamlandırılacağı hususunda bir parametre / kıstas oluşturma güçlüğü ile karşı karşıya kalınabilir.

Bu kısa açıklamalardan sonra bu aşamada edebî bir metinde yazarın belli bir duygu veya düşünceyi aktarırken başvurduğu metafor örneklerinin madde başında hangi şartlarda sözlük anlamından farklı açıklanacağı ile ilgili örnekler verilecektir.

“Bizim muhiti, bizim halkı seyredince nazar;

*Görür ki: **Beyni bozulmuş** yığın yığın **kafa** var.”* (Ersoy, 2008: 233).

Koç, bu dizelerindeki “beyni bozulmuş” ifadelerinin “ZİHİN BİR MAKİNE DİR” düşüncesinden ortaya çıktığını ve Lakoff ve Johnson'ın bu türden metaforları ontolojik metaforlar olarak adlandırdığını belirtir (Koç, 2015: 385). Bu

örnek üzerinden çözümlemeye devam edildiğinde görülecektir ki metafor olarak kullanılırken de başka söz sanatları devreye girmektedir. Örneğin “beyin” ile “düşünce” arasında metonimik bir kullanımdan söz edilebilir. Yine “kafa” sözcüğü ile “insan” arasında da böyle bir ilişki bulunmaktadır. “[adamın] beyni bozulmuş” ifadesinde de bir istiare devreye girer ve cümle düzeyinde bir metafor meydana gelir. Metaforik anlamı çeşitli söz sanatları aracılığıyla elde edilen bir anlam olarak değerlendirdiğimizde kinayede olduğu metaforu da “sonuç anlam” olarak değerlendirmek mümkündür. Burada geçen sözcüklerin yazar sözlüklerinde “BEYİN”, “BOZULMAK”, “KAFA” maddelerinde buna göre açıklanması doğru olacaktır.

“Bir hilal uğruna, yâ Rab, ne güneşler battıyor!” (Ersoy, 2008: 359).

Koç, bu dizede şehitlik makamına yükselen kişinin ölümünün güneşin batışıyla metaforlaştırıldığını, şairin böylece ölümün kendisini daha anlamlı kıldığını belirtir. Güneşin batışı ile hayatın sonlanması arasında kurulan ilişkiyle yüce bir değer uğrunda ölen kişinin, güneşe benzetilmesi gibi bir yüceltme imgesi oluşturulur (Koç, 2015: 388). Dizedeki anlam metaforik bir oluşumu yansıtmaktadır. Yine daha önce de belirtildiği gibi bu metaforik anlam başka söz sanatları aracılığıyla meydana gelmiştir. Örneğin “hilal” sözcüğü ile “bayrak” (bayrağın bir parçası olan Ay’ın bir evresine verilen isim olarak) sözcüğünün kastedildiği düşünülerek metoniminin varlığından söz edilebilir. Yine “güneş” sözcüğü ile “askerler” arasındaki ilişkide de bir istiare bulunur. O hâlde bu dizede de çeşitli söz sanatlarına başvurularak metaforik bir anlama ulaşıldığı söylenebilir. Burada geçen sözcüklerin yazar

sözlüklerinde “HİLAL”, “GÜNEŞ”, “BATMAK” maddelerinde buna göre açıklaması doğru olacaktır.

3.4.7.2. Yazara Ait Metinlerde Metoniminin Tespiti ve Sunum Yöntemi

Tarihsel kaynaklarda mecaz-ı mürsel olarak adlandırılan ve tanımlanan bu konu, tecrübî ya da cognitive dilbilimde farklılık arz etmektedir. Bu söz sanatı, bir sözcüğün başka bir sözcüğü aralarında var olan çeşitli alakalar sebebiyle temsil etmesi olarak açıklanabilir. Bu tezde terim olarak “metonimi”nin kullanımı tercih edilecektir.

Pospelov, metonimi sözcüklerin adlandırdıkları görüngüler arasındaki anlam komşuluklarına dayanan dolayimli (değişmeceli) kullanılışları olarak açıklar (1995: 347). Doğan; bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle dile getirilmesi olarak açıklar metonimi (2007: 79). Gibbs; metoniminin de [tıpkı metaforunda olduğu gibi] kavramsal sistemimizin temel bir parçası olduğunu; insanların, bir şeyin iyi anlaşılabilir veya kolayca algılanan bir yönünü, o şeyi bir bütün olarak temsil edecek şekilde kullanma eğilimi gösterdiklerini belirtir (1994: 320). Metonimi ile metaforun sözcüğün bir başka sözcüğü temsil etmesi olarak düşünüldüğünde aralarındaki bu motivasyondan ötürü birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Ancak Gibbs, metaforun, benzerlik esasına dayandığı için dilin seçim ekseninde yer aldığını, metonimininse, nesneler arasındaki “parça – bütün”, “neden – sonuç” vb. basit ilişkilerin bağlantı eksenine ait olduğunu belirtilir (1994: 321). Metaforunda, iki kavramsal alan olup birinin diğerine göre anlaşılması söz konusuysa metonimide tek bir kavramsal alan

vardır ve iki şey arasındaki eşleşme veya bağlantı aynı alanda gerçekleşir. Buna şöyle bir örnek verilebilir.

A. Karşı kaledeki **panter** gole izin vermiyordu.

B. Kaleyi korumak için takım yeni bir **eldivene** ihtiyaç duyuyordu.

A.'da kaleci – panter iki farklı kavram alanına (insan – hayvan) ait sözcüklerdir ve iki kavramsal alan karşılaştırılır ve kaleci bir pantere (atıklık ve sürat özellikleri bakımından) benzer görülür. Gibbs, metaforun önemli bir özelliği olarak kaynak ve hedef arasında bir mesafenin olması gerektiği aynı zamanda da farklı kavramsal alanlara ait varlıklar olduğundan anlamsal bir uyumsuzluk da olması gerektiğini belirtir (1994: 321). Cümle değerlendirildiğinde “panter” ve “gole izin vermemek” arasında bir anlamsal uyumsuzluk söz konusudur. Bu sebeple bu örnekte metafor kullanımından bahsedilebilir. Ancak B.' deki örnekteyse futbolla ilgili bir kavramsal alan vardır. Kaleci ve eldiven de bu alana ait iki farklı kavramdır. Kaleciye ait olan eldivenin (aralarında bir benzerlik ilişkisi olmadan) kaleci için kullanımı söz konusudur. Bir aidiyet bağıyla kurulan bu ilişki ve kullanım için metonimiden söz edilebilir. Gibbs'in bir diğer metafor ve metonimi farklılığı için gösterdiği özellik sözcüklerin benzerlik ilgisi kurulması durumunda mantıklı olup olmaması durumudur. Yani A, B gibidir denildiğinde mantıklı ise metafor; değilse metonimidir (1994: 322). Yukarıda yer alan A. örneğinde “kaleci panter gibi”dir denildiğinde mantıklı bir önerme oluşabiliyor. Ancak “kaleci eldiven gibi” denildiğinde mantıklı bir sonuç elde edilemiyor. Bu sebeple A örneği için metafor, B örneği için metonimi yorumu yapılabilir.

Metonimide, kurulan ilgi sebebiyle öncelikle mecaz anlam düşünülür. Bulut, metonimi için otuzdan fazla alakanın tespit edildiğini belirtir (Bulut, 2015: 291). Metonimi için bir nesne, sözcük ya da kavramla yaygın bir şekilde ilişkilendirilen bir anlamın başka bir sözcüğün göndergesel anlamıyla yer değiştirmesi olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu değiştirme bir sözcüğün ya da ifadenin kendi bağlamından bir ödünç alma şeklinde gerçekleşir (Keith ve Lundberg, 2008: 67). Bir sözcüğün aralarında bulunan bir ilgi sebebiyle başka bir sözcüğün yerine kullanılması demek olan metoniminin oluşabilmesi için birtakım şartlar öne sürülür: (Şenödeyici, 2005: 119-133):

- 1- Sözcük, öncelikle kendi manası dışında kullanılmalıdır.
- 2- Göndergesel anlamı dışında kullanılan kelime, kazandığı yeni anlamda, göndergesel anlam ile arasında benzerlik ilgisi bulundurmamalıdır.
- 3- Metoniminin ortaya çıkabilmesi için göndergesel anlamın anlaşılmasına engel olan bir ipucunun bulunması gerekir.
- 4- Mecaz anlamın ortaya çıkması için, göndergesel anlamın anlaşılmasına engel olan karîne-i mânianın bir yargı veya tamlama içinde ortaya çıkması gerekir.

Metonimide parçanın bütünün yerine kullanılması ile oluşan ilgi *synecdoche* olarak ayrı bir başlıkta değerlendirilir. *Synecdoche* bir parçanın bir bütün yerine kullanılması biçiminde gerçekleşir (Duman, 2020: 562). Gibbs metoniminin *synecdoche* terimiyle yakın ilgili olduğunu ve bu sebeple çoğu zaman açıkça ayırt edilemediğini, ancak *synecdoche* kullanımında “bütünün yerine parça”nın söylendiğini ve referans koşullarının somut olduğunu belirtir. Örneğin “*Bu işin*

içinde gizli bir el var.” gibi bir cümlede “el” sözcüğünün bütün olan insan vücudu yerine kullanılması örneklendiğinden *synecdoche* olarak değerlendirilir.

Metonimide bir sözcüğün temsil ettiği anlamın geçici değişimi söz konusu olduğundan bağlama göre kazandığı yeni anlam yazar sözlüklerinde açıklanmalıdır.

Örnek 1: *Bu kış yolculuk var, diyorsa için / Beni de beraber al anneciğim* (Kısakürek 1994: 320).

Analiz: Şenödeyici, Kısakürek’in “Anneciğim” adlı şiirine ait bu dizelerde yer alan “yolculuk” sözcüğüyle o yolculuğa sebep olan “ölüm”ün dile getirildiğini söyler (Şenödeyici, 2005: 119-133). O hâlde “yolculuk” sözcüğü örnekte verildiği gibi “ölüm” yerine kullanılmışsa yazar sözlüklerinde bağlamına göre açıklanması gerekir.

Örnek 2: *Bir Hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!* (Ersoy, 2008: 386).

Analiz: Bu dizede yer alan “hilal” sözcüğü de yine metonimi örneğidir. Yapılış motivasyonu bakımından *synecdoche* olarak değerlendirilebilir. *Hilal* sözcüğü *bayrak* sözcüğünün yerine “parça-bütün” ilgisi ile kullanılmıştır. Bu sebeple yazar sözlüğünde bağlamındaki anlamına göre madde başında açıklanmalıdır.

Örnek 3: *Ah efendi bize karşı İstanbul / Neden böyle bir sert, yalçın taş gibi* (Yurdakul, 1969: 46).

Analiz: Mehmet Emin Yurdakul’a ait şiiirden alınan bu dizelerde geçen *İstanbul* sözcüğü, “yönetici kadrolar” yerine kullanılmıştır. Söz konusu kullanım yazar sözlüğünde “İSTANBUL” sözlük maddesinde bağlamdaki anlamıyla açıklanmalıdır.

3.4.7.3. Yazara Ait Metinlerde Kinayeli Kullanımların Tespiti ve Sunum

Yöntemi

Kinayeye ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Karataş, kinaye için *dokundurma*, *değınmece* terimlerini kullanır ve onu meramın, mecaz yoluyla dolaylı, kapalı ve dokunaklı bir şekilde anlatılabilmesine imkân sağlayan bir söz sanatı olarak açıklar. Kinayede, sözün gerçek anlamından ziyade mecaz anlamına itibar edilse de her iki anlamın da anlaşılır olmasının metonimiyle aralarındaki farkı oluşturduğunu belirtir. Kinayeyi, sözün açıkça söylenmesinin uygun olmadığı durumlarda alay, şaka, sitem için daha çok başvurulmuş bir mecaz çeşidi olarak ele alır (2001: 46). Karaalioğlu da kinayeyi bir sözü hem hakiki hem mecazi anlamıyla birlikte kullanma sanatı olarak açıklar (1975:192). Bulut da benzer şekilde kinayedeki hem gerçek hem de mecazi anlama dikkat çeker. Ancak kinayeli kullanımda gerçek anlamın düşünülmesinin mümkün olmadığını ifade eder (2015: 270). Duman, kinayenin bu çift anlamının da aynı anda anlaşılabilirliğinin onu tevriye sanatına yaklaştırdığını belirtir (Duman, 2020: 527). Ancak “tevriye”de iki anlam da göndergesel (gerçek) anlam olmalıdır. Kinayede “göndergesel anlam - mecaz anlam” ilişkisi varken tevriyede “göndergesel anlam – göndergesel anlam” ilişkisinden bahsedilebilir. Bu sebeple aslında tevriye ile aralarında bir yakınlık kurmak doğru olmayacaktır.

Coşkun, gelenekten moderne birçok tanım ve örneklerle kinayeyi ele aldığı makalesinde onu bir kavram veya mesajın, hakikate uygun ifadelerin içine gizlenerek dolaylı olarak anlatılması sanatı olarak açıklar ve örnekler verir (2008: 73). Bu tanımda dikkati çeken husus kinayenin gerçek anlamdan yola çıkılarak mecazi anlama ulaşma süreci olarak ele alınmasıdır. Coşkun; bu süreci, zihnin sözün temel

anlamından hareketle başka bir anlama ulaşması olarak belirtir. Örnek olarak da “külü çok” sözünü verir. Bu sözle, kişinin misafirperver olduğu kastedilmektedir. Zihin bu manaya şöyle ulaşır. Külün çok olması, çok odunun yanmasına, çok odunun yanması, çok yemeğin pişirilmesine, çok yemeğin pişirilmesi, yemek yiyenlerin çokluğuna, bu da misafirin çokluğuna, misafirin çokluğu da misafirperverliğe işaret etmektedir. Coşkun’un verdiği bu örnek incelendiğinde mecaz anlamının sözün gerçek anlamı üzerine bina edildiği görülecektir. Gerçek anlam olan “külün çok olması” durumu ile misafirin çok olması ve böylelikle kişinin misafirperver olması arasında kurulan ilişki “sebeup – sonuç” ilişkisi üzerinden de değerlendirilebilir. Bu durumda da metonimik bir kullanıma ulaşmak mümkündür. Misafirperverlik – misafirin çokluğu – külün çok olması – odunun çokça yakılması – yemek yapılması... Ayrıca ilgili yazısında Coşkun kinayenin *tevriye*, *allusion*, *periphrasis*, *teşbih*, *tariz*, *telvih*, *remiz* gibi söz sanatlarıyla olan ilişkisini de değerlendirir. Ayrıca, kinayede çoğunlukla bir kavramın, kendisiyle doğrudan ilişkili şeylerle somutlaştırılarak veya resmedilerek anlatılmasının söz konusu olduğunu belirtir (Coşkun, 2008 :73). Bu somutlaştırma süreci de çeşitli sanatlar yoluyla yapılabilir.

Sonuç olarak kinayeyi başka söz sanatlarıyla birlikte elde edilen bir anlam olayı olarak görmek daha doğru olacaktır. Kinayeyi, sözün gerçek anlamından yola çıkılarak çeşitli söz sanatlarıyla mecaz anlamının da anlaşılabilceğı bir anlam olayı olarak açıklamak mümkün gibi görünmektedir. Bu durumda kinayeye verilecek her örnek, içinde başka söz sanatlarını da barındırmış olacaktır.

Kinayeli kullanımların yazar sözlüklerinde gösterilmesinin yazara ait sözvarlığının doğru tespit edilmesi ve açıklanmasında önemli olduğı bir gerçektir.

Kinayeli kullanım bağlamla tespit edilebileceğinden kinayeli kullanımın öncesinde ve sonrasındaki anlatımların dikkate alınması gerekmektedir.

Örnek 1: *Şu karşıma göğüs geren / Taş bağırlı dağlar* mısın? (Timurtaş, 1972: 123).

Analiz: Karataş, “Kinaye ve Tariz” başlıklı yazısında Yunus Emre’ye ait bu dizelerdeki ‘taş bağırlı dağlar’ ifadesinin, kullanıldığı bağlamda hem gerçek hem de mecaz anlama gelebileceğini açıklar. Dağların yamaçları taşla doludur, yer yer kayalıklarla kaplanmıştır. Lakin burada anlaşılması murad edilen ‘merhametsizlik’tir. Zihin, bu yan / mecaz anlama ulaşmak için taşın temel anlamından yola çıkabilir. Onun sertliği, alıcı zihni merhametsizliğe götürür (Karataş, 2015: 225). Coşkun, “taş bağırlı” ifadesinin oluşumu bakımından kinayeye değil teşbihe dayandığını belirtir ve “kapısı açık”, alnı açık” gibi sözlerden farkına dikkat çeker (Coşkun, 2008 :70). Yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı gibi kinayenin mecaz anlamına ulaşılmasında teşbihten yararlanıldığı ve teşbihli kullanım sonrasında bağlam da gözetilerek mecaz bir anlamın söz konusu olduğu görülecektir. Şairin şiirsel yaratıcılığını gösteren bu ve bunun gibi kullanımlar yazar sözlüklerinde “taş” maddesinin alt maddesi olarak söz konusu anlamıyla yani bağlama dayalı mecazi anlamıyla açıklanmalıdır.

Örnek 2: Hüseyin Ağa, bu köyde *dişli adam*dır (Bilgegil, 1980: 175).

Analiz: Bilgegil bu cümleyi kinaye örneği olarak verir. Bu örnekte “dişli adam” öbeğini oluşturan sözcüklerin gerçek anlamıyla düşünülmesiyle ortaya çıkan anlamla bu cümledeki kullanımıyla meydana gelen anlam farklıdır. Ya da her ikisi de düşünülebilir. Bununla birlikte bu tür kullanımları bazı dilbilimciler kinaye olarak

değerlendirmez (Duman, 2020: 537). Onlara göre burada gerçek ve mecaz anlam bulunmakla birlikte gerçek anlamının kastedilmesi çok saçma olacağından bu olsa olsa malayanilik (faydasızlık / boşluk) olarak değerlendirilir. (Duman, 2020: 537). “dişli” sözcüğünün “güçlü, etkili, dirayetli, önemli, çevresi olan vb.” gibi anlamlarda kullanılması “diş” sözcüğünden yola çıkılarak yapılacak bir değerlendirmede “güçlü” olma durumu ile sebep – sonuç ilişkisine ulaşılabilir. Doğada “diş”i olan canlı, güçlüdür, hayatta kalabilir, avlanabilir, yiyecekleri parçalayıp öğütebilir ve bu sebeple hayatta “diş”i olmayanlara (en azından kendi türünden olup dişsiz kalanlara) nazaran daha güçlü olduğu söylenebilir. Diş – güç arasında kurulan bu sebep-sonuç ilişkisi bizi metonimiye götürür. Görüldüğü gibi *dişli adam* ifadesinin hem literal hem de figüratif anlamda anlaşılabilmesi yani kinayeli kullanıma sahip olması metonimiyle sağlanmıştır.

3.4.7.4. Yazara Ait Metinlerde Dolaylama / Periphrasis Kullanımlarının Tespiti ve Sunum Yöntemi

Dilde; çoğu zaman bir kavramı, kişiyi ya da bir olayı doğrudan onu temsil eden sözcükle değil de birden fazla sözcükle anlatma yoluna başvurulur. Bu söz sanatı için dolaylama / periphrasis terimleri kullanılır. Coşkun; periphrasis’i, bir isim yerine onu tasvir eden bir kelime veya ifadenin kullanılması veya bir adın onunla ilgili bir özelliği ifade için kullanılması olarak açıklar (2008: 71). Amacın çoğu zaman anlatımda aynı sözcükleri kullanarak tek düzelikten kaçınmak olan bu söz sanatında, daha etkili bir anlatıma başvurmak için, bazen de doğrudan söylenilmesinde birtakım kaygıların veya duygusal etkilerinin olacağı durumlarda da

başvurulduğu görülür. Özünü, bir betimleyici sözcüğün ya da söz öbeğinin, özel bir ad yerine kullanılması ya da özel bir adla ilgili bir niteliğin özel ad yerine kullanılması olarak açıklar (2001: 260). Her ne kadar bu tanımda özel ad olarak bir sınırlama yapılmışsa da her sözcük için dilde böyle bir kullanım mümkündür. Örneğin, “pamuk” sözcüğü için “beyaz altın” dendiğinde özel bir isim söz konusu değilken, “Atatürk” için “ulu önder” denilmesi bir özel ismin onu tasvir eden bir sözcük dizisiyle anlatılması söz konusudur. Çotuksöken’in de açıklamasında yer verdiği gibi, herhangi bir şey o sözü karşılayan sözcük kullanılmadan, o sözün çağrıştırdığı kavramlarla açıklanabilir (1992: 54). Özetle periphrasis, bir sözcükle anlatılabilecek bir kişi, nesne, durum veya olayın onunla ilişkilendirilmiş bazı özelliklerin söylenmesi yoluyla veya onun çağrıştırdığı duygu değerleriyle ifade edilmesi şeklinde açıklanabilir.

Şenel, “Dolaylamalı Anlatımlarda İstanbul” adlı yazısında edebî metinlerden tespit ettiği İstanbul için kullanılmış yüzlerce dolaylama örneği verir (Şenel, 2009). Bu kullanımlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

Abideler şehri, sanat şehri, kubbeler şehri, yedi tepe, aşkın başkenti, esir şehir, camiler şehri...

Necip Fazıl Kısakürek “Canım İstanbul” şiirinde İstanbul için şu satırları yazar:

Yedi tepe üstünde zaman bir gergef işler!

Yedi renk, yedi sesten sayısız belirişler... (Kısakürek, 1994:166).

Şair bu satırların öncesinde ve sonrasında İstanbul’u anlatır. “Yedi tepe” sözünü İstanbul için kullanır. İstanbul’un simgelerinden olan “yedi tepe”li olma

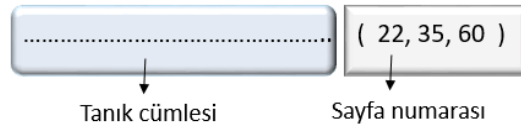
özelliğini yani onu tasvir ederken kullanılan bir unsurunu kendisi yerine kullanır. Yazar sözlüğü açısından değerlendirildiğinde madde başı seçilirken “YEDİ” ve “TEPE” sözcüklerini ayrı madde başı olarak almak yanlış olacaktır. Yazar sözlüğünde “YEDİ TEPE” şeklinde madde başı olarak alınıp “İstanbul” için kullanılan bir söz olarak açıklamada yer verilmelidir.

“Güllerin efendisi”, “Allah’ın askeri”, “ulu önder” gibi dolaylama örnekleri sırasıyla “Hz. Muhammed”, “Hz. Ali” ve “Atatürk” için kullanılır. Bu ve buna benzer dolaylama örnekleri tek tek sözcüklerine ayrılmadan bir bütün hâlinde madde başı alınarak açıklamaları verilmelidir.

3.5. Yazar Sözlüklerinde Tanıkların Sunum Yöntemleri

Bu bölümde tanık cümlelerin nasıl seçileceği ve hangi sırayla verileceği, eser adlarının ve sayfa numaralarının nasıl yazılacağı gibi hususlarla ilgili açıklamalara yer verilecektir. Yazar sözlüklerinde ele alınan yazar sayısına göre, bir yazara aitse derlemi meydana getiren eserlerin türlerinin çeşitliliğine göre tanık cümlelerinin yapısı da değişecektir. Birden fazla sanatçının derlemi üzerine çalışılacaksa madde başlarıyla ilgili örnek cümlelerin verilişi, sıralanışı, eser adlarının yazılışı gibi birçok parametre de değişecektir. Bununla birlikte tek bir yazara ait tek bir eser derlemi oluşturuyorsa madde başında açıklanan sözcükle ilgili örnek cümlelerin yapısı da ona göre şekillenecektir. Aşağıda verilen birkaç farklı yöntem konunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

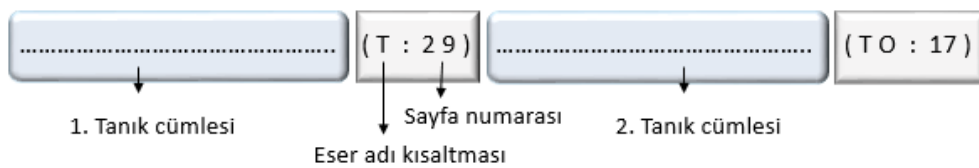
- ***Tek bir yazarın bir eserine ait örnek tanık cümlesi modeli:***

Görsel 66: Tanık cümlesi örneği 1

Bir yazara ait derlemde alınan örnek cümlelere ait referans bilgilerinde hangi yazara ait olduğu belli olduğu için yazarın isminin zikredilmesine ihtiyaç yoktur. Burada tek bir eser söz konusu olduğu için eser kısaltması verilmeyebilir. Sayfa numarasının verilmesi yeterli olacaktır. Tanık cümlesi farklı bir yazı tipiyle sözlüğün diğer bölümlerinden ayırt edilmesi daha kolay hâle getirilebilir. Ayrıca tanık cümlelerin yazı tipi büyüklüğü de diğer kısımlara nazaran bir veya iki punto küçük olabilir. Tanık cümlesi genellikle büyük harfle başlayıp nokta ile tamamlanır. Türkçe Sözlük'te tanık cümleleri tırnak (“ ”) içerisinde eğik yazıyla verilip cümlelerin anlamına göre farklı noktalama işaretleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu cümlelerin verilmesi sözlük hazırlayanın tasarrufunda olup farklı biçimlerde de gösterilebilir. Bundan sonra parantez içinde tanık cümlesinin sayfa numarası aynı yazı tipi özellikleriyle verilebilir. Sözlükbirime ait ayrı numarayla sıralanan her bir anlam için bu işlem tekrar edilir. Ayrıca tanık cümlesi açıklanan anlamdan sonra yeni bir satırda ve girintisiz olarak verilebilir.

- ***Tek bir yazarın aynı edebî türde birden çok eserine ait örnek tanık cümlesi modeli:***

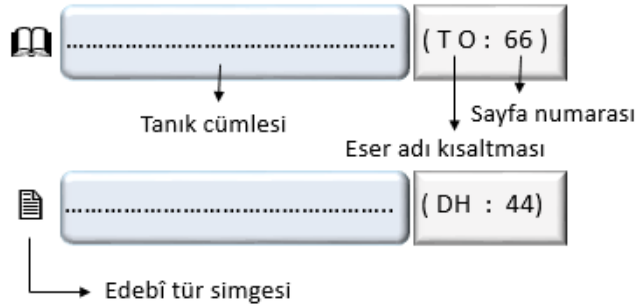

Görsel 67: Tanık cümlesi örneği 2

Görsel 67’de bir yazarın aynı türden birden çok eserinden alınan örnek cümlelerin verilişi gösterilmiştir. Her bir sıralanmış anlam için aynı işlemler uygulanmalıdır. Bu örnek cümleler şayet yazar farklı zamansal dönemlerde (örneğin gençlik dönemi, olgunluk dönemi vb.) eserler vermişse her bir döneme ait birer örneğin alınması yazara ait dil özelliklerinin gelişiminin takip edilebilmesi adına da mühimdir.

Yukarıda verilen modelde de görüldüğü gibi aynı yazara ait eserler olduğundan eser kısaltmasından önce yazar isminin kısaltmasına yer verilmemiştir. Her bir anlam için tanık cümleler bu şekilde verildikten ve sözlük maddesiyle ilgili bütün bilgiler açıklandıktan sonra yukarıda da belirtildiği gibi sözlük maddesinin metinde geçtiği bütün kullanımların sayfa bilgisi verilebilir.

- ***Tek bir yazarın farklı edebî türde birden çok eserine ait örnek tanık cümlesi modeli:***

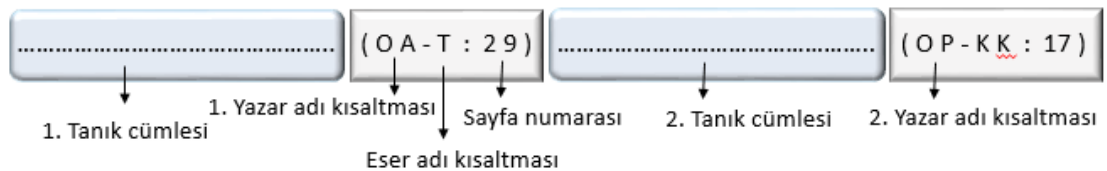

Görsel 68: Tanık cümlesi örneği 3

Görsel 68’de, bir madde başının sıralanmış anlamlardan sadece biri için sanatçının derleme dâhil edilmiş farklı türlerdeki eserlerinden alınan tanık cümleleri gruplanarak verilmiştir. Her edebî tür için bir simge verilerek sözlük kullanıcısının hangi edebî türden bir tanık ile muhatap olduğu bilgisi verilebilir. Tanıkların

simgelerle işaretlenmesi *Dostoyevski Sözlüğü*'nde *edebî eserler*, *gazete yazıları*, *özel mektuplar* ve *iş mektupları* gibi gruplara ayrılarak verilmiştir. Edebî eserler olarak şiir, roman, hikâye vb. kurguya dayalı ve estetik kaygının hâkim olduğu bir anlayışla meydana getirilmiş metinler düşünülmüş ve tek bir grupta değerlendirilmiştir. Yazara ait bütün yazılı malzemenin (şiir, roman, hikâye, deneme, tiyatro, köşe yazıları, mektuplar, resmî yazılar vb.) derleme dâhil edildiği yazar sözlükleri için bu şekilde genel gruplama yapılması daha işlevseldir. Ancak derlemin bu kadar geniş tutulmadığı ve sadece yazara ait edebî metinlerin dâhil edildiği derlem üzerine hazırlanmış yazar sözlüklerinde *edebî eserler* kategorisi yerine edebî türlerin ayrı ayrı listelenmesi de düşünülebilir. Örneğin yukarıda yer alan “” simgesi ile işaretlenen tanık roman türünden, “” simgesi ise hikâye türünden alındığını gösterir. Aynı edebî türden tanıklar arka arkaya dizilirken farklı edebî türden tanıklar edebî türe ait simge belirtilerek yeni bir satırda ve girintisiz verilmelidir. Bu simgelerin açıklaması ve tanık cümlelerle ilgili sözlükte kullanılan yöntemle ilgili sözlüğün ön kısmında (mega yapısında) mutlaka açıklamalar yapılmalıdır. Diğer örneklerde olduğu gibi sözlük maddesinin sonunda sözlükbirimin metinlerdeki bütün kullanımlarına ait sayfa bilgisi verilmelidir.

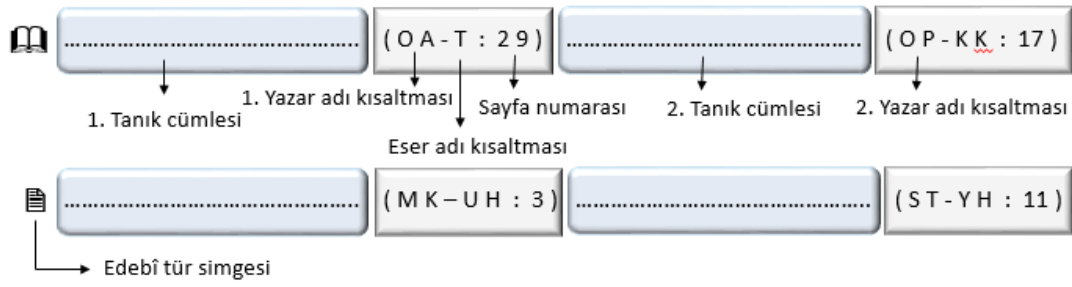
- ***Birden çok yazara ait bir türde eserlerden örnek tanık cümlesi modeli:***

Görsel 69: Tanık cümlesi örneği 4

Birden fazla yazarın sözlük maddesinde açıklanan anlamla ilgili örnek cümleleri, yazar adlarının alfabetik sırasına göre Görsel 69'daki gibi dizilebilir. Kaç yazarın metni dâhil edilmişse derleme her birinden varsa örnek kullanım muhakkak alınmalıdır. Her bir örnek yukarıda da belirtildiği gibi yeni bir satırda ve girintisiz bir şekilde alınabilir. Tek bir edebî türde eser üzerinde çalışıldığından tanıkların önünde edebî türe ait simge kullanmaya gerek olmayabilir. Yine sözlük maddesinin en sonunda tanık cümlelerin metinlerdeki yerlerine ait sayfa bilgileri verilmelidir.

- ***Birden çok yazara ait birden çok türde eserlerden örnek tanık cümlesi modeli:***

Görsel 70: Tanık cümlesi örneği 5

Birden çok yazara ait derlem üzerine hazırlanmış yazar sözlükleri farklı edebî türden eserleri içeriyorsa Görsel 70'te olduğu gibi edebî türlere göre örnek cümleler gruplandırılıp önlerine edebî türe ait simge kullanılarak verilebilir. Bu yöntemde yazar adı ve eser adı kısaltması, sayfa numarası ve edebî türü belirten simgeler kullanılmalıdır. Yine örnek cümleler kendi içlerinde cümleye veya yazar adına göre alfabetik sıralanabilir. Sözlük maddesinin sonunda verilen sözlükbirimin metinlerde geçtiği yeri gösteren bölümde ise yazar adlarına göre alfabetik sıralama yapılarak referans bilgileri gösterilebilir.

Tanıkların seçimi de cümlelerin veriliş şekli kadar önemlidir. Tanık cümlelerinin seçilmesinde en önemli nokta şüphesiz söz konusu sözlükbirimin açıklamada verilen anlamıyla verilecek örnek cümledeki anlamın birbiriyle uyuşmasıdır. Sözlük maddesinde verilmiş anlam şayet sözcüğün göndergesel anlamıysa verilecek örnekteki sözcük de o anlamda kullanılmış olmalıdır. Bu husus esasında sadece yazar sözlükleri için değil bütün sözlükler için de geçerlidir. Bunu belirlemenin yolu da tanıkta geçen sözcüğün bağlamına göre değerlendirilmesinden geçmektedir. Edimbiliminin değerlendirme parametrelerine göre sözcenin anlamı çözümlenmeli ve analiz sonucunda ortaya çıkan anlam dikkate alınarak sözlükbirimin ilgili anlamına örnek olarak verilmelidir. Bunun için iletişim ögesinin (edebî metinde sözcükler, cümleler) bağlamında incelenmesi ve buna göre yorumlanması gerekir.

Günay, iletişim ögesinin bağlamında incelenmesinin, onun iletişim içinde ele alınması ve kullanım sırasındaki durumunun betimlenmesi olduğunu, söylem çözümlemesinin³⁸ bu amaca hizmet ederek incelenen sözcelerini belli bir bağlam içinde ele aldığını belirtir. Kısaca bir sözce, bağlam içinde değer kazanır (Günay, 2018: 89). Bu sebeple yazar sözlükleri açısından belki de en önemli sözlük bileşenlerinden birisi olan “tanık cümleleri” sözlüğün madde başı seçimini doğrudan etkilemektedir. Sözcüğün kazanmış olduğu anlamlar, yeni anlamlar, figüratif kullanımlar cümlelerin doğru analiz edilmesiyle belirlenebilir. Yazar sözlüklerinde madde başı seçimi metinden madde başına doğru bir süreci gerektirdiğinden madde

³⁸ Söylem çözümlemesi bir vericinin belli bir alıcısına aktardığı dilsel yapıların çözümlenmesidir. Bu nedenle söylem çözümlenmesinde yapılacak söylemin önce genel olarak ele alınıp birinci olarak bilinmesi zorunlu durumlarının saptanması gerekir... Daha sonra ilgili söylem kesitlere ayrılarak hem dilsel hem de dildışı durumların ayrıntılı olarak ortaya konması gereklidir (Günay 2018: 73).

başı belirlemede öncelikli durumun sözceler olduğunu (ya da bağlam) bir kez daha belirtmekte fayda vardır. Sadece yazar sözlükleri için değil bütün sözlük çalışmalarında derlem tabanlı (yani veri üzerinden) bir madde başı seçimi (*lemmatizasyon*) her zaman daha doğru ve gerçekçi sonuçlar ortaya koyacaktır.

3.6. Formulaic / Multi-word Expressions Ögelerinin Sunum ve Sunum Yöntemleri

3.6.1. Birleşik Sözcüklerin Sunumu

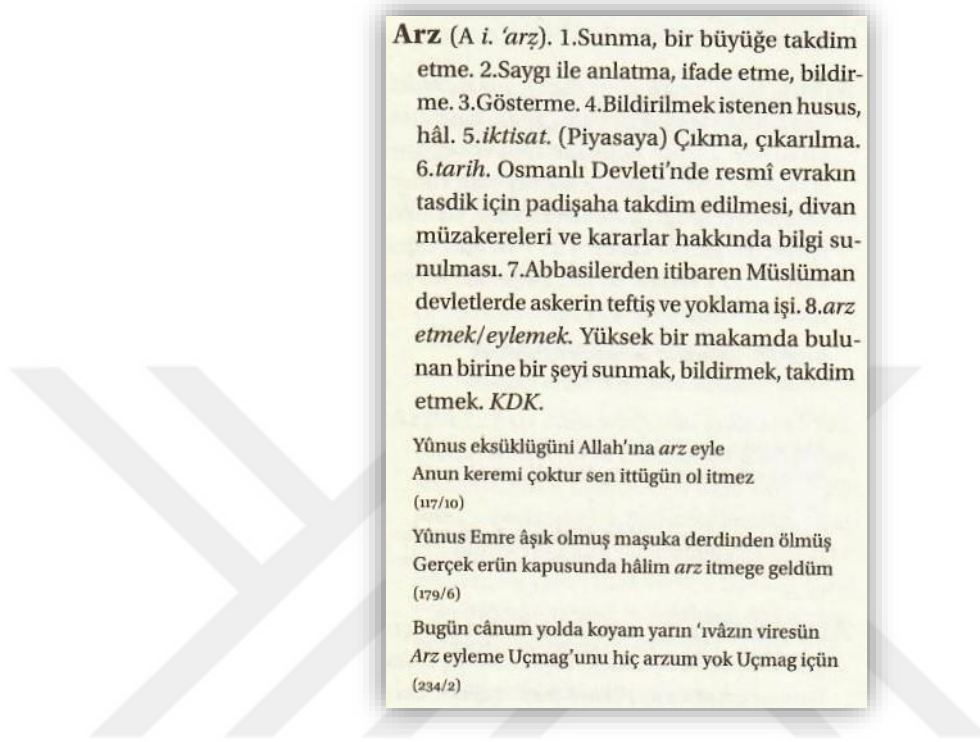
İncelenen yazar sözlüklerinde ister birleşik yazılmış olsun ister ayrı, birleşik sözcüklerin sözlük maddesinde gösterilmesiyle ilgili de farklı uygulamalar görülmüştür. Bazı yazar sözlüklerinde her bir birleşik sözcük ayrı bir madde başı olarak gösterilirken bazılarındaysa birleşigi oluşturan sözcüklerden ilkinin sözlük maddesinde iç madde olarak verilmiştir.

terk etmek, terk eylemek [3] ayrılmak; bırakmak, vazgeçmek. <Kanar/2, TS, ÖTS>
M1/VI/3 Dâr u diyânûn eyledûn ey nâ-murâd terk / Âhır bu hâk-dân-ı fenâdan mürûr ile
M2/IV/6 Kıl bir nefesûn şükri ni her lahza da tekrâr / Terk et şeref-i zâtu ni memnûn-ı hayât ol
G93/1 Ümmîd ü bîmden baña yâ Rab ferâğ vir / Cân u cihâm terk edecek bir dimâğ vir

Görsel 71: Birleşik sözcüklerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1: *Nâilî Divanı Sözlüğü* (2015)

Görsel 71’de “terk etmek / terk eylemek” birleşik sözcüğünün iç madde olarak gösterilmesi örneklendirilmiştir. Bu birleşigi oluşturan sözcüklerden ilkinin

yani “TERK” maddesinin iç maddesi olarak alınmış, açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Görsel 72: Birleşik sözcüklerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2:

Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü (2014)

Albayrak’ın hazırladığı sözlükte Görsel 72’de görüldüğü gibi “arz etmek / eylemek” birleşik fiilleri “ARZ” madde başının altında verilmiştir. 8 numara ile verilen birleşik yapı bu şekilde ARZ sözcüğünün anlamlarından birisi gibi algılanabilir. Bunun yerine numara verilmeden koyu ve küçük harflerle verilip ardından açıklaması verilseydi sözlük formatı açısından daha uygun olabilirdi.

Bu konuda TS’de bitişik ya da ayrı yazılıp yazılmamasına bakılmaksızın herhangi bir nesnenin veya kavramın adı olan sözlükbirimler ve *hissetmek, zikretmek* gibi bitişik yazılan birleşik fiiller madde başı olarak alınmış; *etmek, eylemek, olmak*,

kılmak, yapmak gibi yardımcı fiillerle oluşturulup ayrı yazılan birleşik fiiller o birleşği oluşturan sözcüklerin ilkinin altında iç maddede gösterilmiştir.

Birleşik sözcüklerin birleşği oluşturan ilk sözcüğün sözlük maddesinde iç madde olarak verilmesi de ayrı bir madde başı yapılması da yine sözlük hazırlayanın tercihine bağı olsa da birinci yöntemin sözlük formatı açısından daha doğru olacağı düşünülmektedir.

3.6.2. İkilemelerin Sunumu

Makro yapıda bir sözlükbirim olarak yazar sözlüklerinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilen “ikilemeler” incelenen yazar sözlüklerinde farklı şekillerde gösterilmiştir. Bazı sözlüklerde madde başı olarak verilirken bazılarında ikilemeyi oluşturan ilk sözcüğün sözlük maddesinde iç madde olarak verilmiştir.

hazer hazer [3] “sakın sakın, kesinlikle” anlamında uyarı bildiren bir ikileme.
G103/3 Seng-dilâ **hazer hazer** tündî-i berîk-ı âhdan / Tîşç-i Kûh-ken ile hiç sahtî-i hâre bir midür
G302/1 **Hazer hazer** şaf-ı müjgân-ı siyehdür bu / Kafâ-yı gamzede bir gürd-i bî-sipehdür bu
G363/2 Sırışk-i dîdeden ey nâ-îudâ-yı zevrak-ı lûsn / **Hazer hazer** ki yem-i bî-kenâredür şimdi

Görsel 73: İkilemelerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1: *Nâilî Divanı Sözlüğü* (2015)

Şenödeyi “hazer hazer” ikilemesini HAZER sözlük maddesinde iç madde olarak almış ve sıklık bilgisiyle birlikte anlamını da vermiştir (Görsel 73). Ardından da tanıklara gösterilmiştir.

gice gündüz: *Sürekli, daima.*

1. **Gice gündüz** Hakk'ı zikir eyleyügör
Hak zikri olan yerde şeytân eğlenmez (*Koş. 14/15*). [*gice gündüz*]
2. **Gice gündüz** sa'y eyle
Tâ bulunca Mevlâ'yı (*Koş. 53/3*). [*gice gündüz*]

Görsel 74: İkilemelerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2: *Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî Dîvânı'nın Bağlamalı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (2022)

Görsel 74'teki örnekte görüldüğü gibi Ayar, hazırladığı sözlükte ikilemeleri madde başı olarak almış ve açıklamıştır. Sıklık bilgisine yer vermemiş, tanıkları göstermekle yetinmiştir.

Diğer ifadelerde olduğu gibi ikilemeler de de bu ikili kullanım yani madde başı veya iç madde olarak gösterilmesi sözlük hazırlayanın kendi tercihidir. Ancak kanaatimize göre ikilemelerin iç madde olarak alınmasının sözlük formatı açısından daha isabetli olacaktır.

3.6.3. Deyimlerin Sunumu

TS'de deyimler, deyimın ilk sözcüğüne göre madde başı olan sözcüğün iç maddesi olarak verilir. Deyimlerin bütün sözcükleri küçük harflerle ve koyu renkte dizilir. Deyimden sonra açıklama yine küçük harfle ve normal renkte dizilir. Açıklama(lar)dan sonra varsa tanık cümlesine yer verilir. Deyimin kullanıldığı tanık cümlesi tırnak işareti ("...") içinde ve eğik (italik) biçimde dizilir.

Dostoyevski Sözlüğü'nde (2003) deyimler madde başı açıklamasının ve tanık cümlelerinin ardından yeni bir satırda, bir satır boşluk bırakılarak, (♦) işaretinin ardından, yarı koyu harflerle ve düz bir biçimde dizilir.

♦ **Важная вещь** [В] Вася <...> припоминал одну **важную**, пужную **вещь**, которая вот именно теперь бы и пригодилась. (Ср 46) [В] Ряд простых полевых, много что *временных* (не очень тоже **важная вещь** в прежнее время) укреплений придаст местности значение неприступной твердыни, которую прежними средствами и взять нельзя <...> (ДП 26: 37) Также: **дважная вещь**, важнейшее фамильное дело ДС 388 слишком для меня **важная вещь**, да и для вас тоже Ид 350 Пролитая кровь **важная вещь** ДП 22: 126 писал о **важных** для меня **вещах** Пс 28.1: 28. Δ Также УО 436 ПН 263 ДП 25: 5 ДП 26: 37 Пс 28.2: 38, 106 Пс 29.1: 248

Важная птица, сделаться важной птицей [Ф] [Фарпухина – Марье Александровне:] Вы подцепили этого князюшку, напояли его допьяна, заставили сделать предложение вашей дочери, которую уж никто не хочет больше брать замуж, да и думаете, что и сами теперь **сделались важной птицей**, – герцогиня в кружевах, – тьфу! (ДС 374) Закончил он [Лямшин] о Ставрогине, тоже спеша и без спросу, видимо нарочным намеком, что тот чуть ли не чрезвычайно **важная птица**, но что в этом какой-то секрет <...> (Бс 511)

Görsel 75: Deyimlerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1: *Dostoyevski Sözlüğü* (2003)

Birden fazla anlamı varsa parantez içinde numara verilerek sıralanır ve tanık cümleleri verilir. Madde başı sözcükle ilgili birden çok deyim varsa kendi içinde alfabetik bir sırayla ve yukarıda belirtilen düzende sunulur. Tanıklarla ilgili semboller ve sıralanma düzeni madde başının açıklanmasında takip edilen düzende ve şekillerdedir.

Sözlük derleyicisi deyimleri yazar sözlüklerinde madde başı olarak da deyim ilk sözcüğünün sözlük maddesinde iç madde olarak da gösterebilir. Örneğin *Yaşar Kemal Sözlüğü*'nde (1974) Ali Püsküllüoğlu deyimleri madde başı olarak vermiştir (Görsel 76).

diline pelesenk etmek (dey.) bir şeyi boyuna söyleyip durmak.
Son yıllarda da **diline pelesenk etmişti** : «Kara'm gelecek. Ben ölmeden onun yüzünü göreceğim.»
(ÜAE, 198)

Görsel 76: Deyimlerin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

3.6.4. Atasözlerinin Sunumu

TS'de, atasözleri deyimlerden sonra verilir. Atasözleri de deyimlerde olduğu gibi atasözünün ilk sözcüğüne göre madde başı olan sözcüğün iç maddesi olarak verilir. Yine aynı şekilde atasözlerini meydana getiren bütün sözcükler küçük harflerle ve koyu renkte dizilir. Atasözünden sonra açıklama çift tırnak (“ ”) içinde, küçük harfle ve normal renkte dizilir. Tanık cümlesi varsa açıklamadan sonra verilir.

Nutku, *Shakespeare Sözlüğü*'nde (2012) atasözlerini madde başı olarak göstermiştir.

Jew's, Jewess' eye [Atasözü] Çok değerli, çok pahalı: *There will come a Christian by, Will be worth a Jewess' eye* (Mer. Ven., II/5 43).

Görsel 77: Atasözlerinin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 1: *Shakespeare Sözlüğü* (2012)

Nutku, atasözlerini orijinal dilinden Türkçeye aktarırken birebir bir çeviri yerine “dönüştürme işlemi”ne (*transpozisyon*) tabi tutar. Bir atasözü ya da özdeyişi

Türkçedeki aynı anlamı veren sözlerle kurgular. Nasıl ki çeviri bir metinde böyle bir durum gözetilmişse yazar sözlüklerinde de yazarın edebî metninde kullanmış olduğu atasözlerinin açıklanmasında bağlama göre atasözünün kazandığı anlam farklılıkları dikkate alınabilir. Kısacası, Türkçe yazılmış bir edebî metinde yazar şayet atasözünü farklı anlama gelebilecek bir şekilde kullanmışsa o anlam dikkate alınarak açıklanmalıdır.

kancıkla çıkma yola, başma gelir belâ (ata.) kadınla birlikte bir iş yapmanın kişiyi güç durumda bırakabileceğini, kadının düşüncesizce davranışları olacağını anlatır. (YDGB, 8)

Görsel 78: Atasözlerinin yazar sözlüklerinde gösterilmesi örneği 2: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Görsel 78’de görüldüğü gibi *Yaşar Kemal Sözlüğü*’nde (1974) de atasözleri madde başı olarak alınmıştır. Deyimlerde belirtildiği gibi atasözleri de sözlük hazırlayanın yaklaşımına göre madde başı sözcüğün iç maddesi olarak verilebilir. Örneğin *Dostoyevski Sözlüğü*’nde (2003) deyimlerde olduğu gibi atasözleri de iç madde olarak verilmiştir. (◆) işaretinin ardından önce deyimler, anlamları, kullanım örnekleri sıralanmış ardından da atasözlerine yer verilmiştir.

3.8. Notlar

Yazar sözlüklerinde; yazara ait figüratif kullanımlar, sözcük türetmeleri, sözcük birleştirmeleri gibi özel kullanımlar hakkında sözlük maddesinin formatı

gereği yeterince bilgi verilemeyebilir. Bu durumda, ayrıca belirtilmesi gereken bilgiler veya yorumlar bu bölümde verilebilir.

Dostoyevski Sözlüğü'nde yorumlar ve ekler madde tanım(lar)ının altında yer alır. Bu sözlükte yorumlar ve ekler bölümü sözcüğün kullanımlarına ait daha ayrıntılı açıklamalar için kullanılmış ve bazı kısaltmalarla söz konusu sözcük kullanımları hakkında işaretlemeler yapılmıştır. Sözcüğe ait figüratif kullanımlar bu bölümde belirtilmiştir.

Yazar sözlüklerinin bu kısmı, sözcüğün kullanıldığı anlamla ilgili veya örnek cümle ya da madde içeriğinin diğer özellikleri ile ilgili derleyicinin açıklamalarını ve gözlemlerini içerir. Madde başıyla ilgili bütün açıklamalar, anlamlar, örnek cümleler ve sözcüğün kullanım sıklığıyla ilgili bilgiler verildikten sonra sözlük yazarı görüşlerini, açıklamalarını, karşılaştırmalarını, çıkarımlarını, notlarını bu kısımda paylaşır. Burada yine sözlük yazarı, arkaik bir sözcükse sözcüğün geçmiş anlamlarıyla ilgili bilgileri de verebilir. Yazarın figüratif, metaforik kullanımlarının daha ayrıntılı ve geniş açıklaması bu kısımda yapılabilir.

Bu yorumlarda ve açıklamalarda bölgesel, tarihsel ve tarihsel - dilbilgisel sözlüklere sıklıkla başvurulabilir. Yazara ait sözcük seçimi, seçtiği sözcüğün kullanılma biçimi, sözcükleri cümlede sıralama şekli şayet içinde bulunduğu dönem, çağ veya bağlı olduğu ekol, akım vb. faktörlerden kaynaklanıyorsa bunlarla ilgili açıklamalar yapılabilir.

Notlar kısmı girintisiz bir şekilde sözlük maddesinin en altında farklı bir yazı tipiyle veya sözlük maddesinin diğer bölümleriyle ayırt edilebilir bir biçim özelliğiyle verilebilir. Örneğin diğer kısımlara ait yazı büyüklüğünden bir ya da bir

buçuk punto küçük olabilir. Böyle bir kullanım hem notlar kısmının sözlükte kapladığı alanın fazla yer tutmamasını hem de görüntü itibariyle daha estetik görünmesini sağlayacaktır.

Bu yorum ve açıklamaların gerekli olup olmadığı sözlüğü hazırlayan tarafından belirlenir. Her madde için notlar bölümünün olması zaruri değildir.

3.9. Dizin

Sözlük maddesiyle ilgili bütün anlamlar ve örnek cümleler verildikten sonra söz konusu madde başının yazara ait metin(ler)de geçtiği yeri gösteren sözcük dizini yer alabilir. Öncelikle söz konusu sözlükbirimin sadece kendisine ait referans bilgileri verilir. Daha sonra birleşik yapılar, öbek yapılar ve söz konusu sözlükbirimin içinde yer aldığı deyim ve atasözleri ile ilgili yer bilgisi verilebilir. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek şekil verilmiştir. Bu örnekler derlemi oluşturan metin sayısına ve türüne göre, derleme dâhil edilen yazar sayısına göre farklı şekillerde verilebilir.

Maddebaşı 36, 55, 112 Öbek Yapı 36, 59, 77 Deyim ve Atasözü 112, 146, 188.
↓ Sayfa numarası

Görsel 79: Dizin örneği 1

Bu örnek model tek bir yazara ait tek bir eser üzerine hazırlanmış yazar sözlüğünün söz konusu madde başı ile ilgili metinde geçtiği tüm yerlerin listelenmesini göstermektedir. Tek bir eser olduğu için yazar adı kısaltmasına, eser adı kısaltmasına ve edebî tür işaretleyicisi olarak kullanılan simgelere yer

verilmemiştir. Modelde görüldüğü gibi madde başı sözcük ve diğer yapılar kalın biçimde dizilir. Her yapıya ait yer numaraları ayrı ayrı gösterilir.

Görsel 80: Dizin örneği 2

Bu örnek model, tek bir yazara ait birden çok edebî türde eserleri üzerine hazırlanmış yazar sözlüğünün söz konusu madde başı ile ilgili metinde geçtiği tüm yerlerin listelenmesini göstermektedir. Burada farklı metinler ve edebî türler söz konusu olduğundan eser adı kısaltması ve edebî türü temsil eden simge kullanılmıştır.

Görsel 81: Dizin örneği 3

Bu örnek model, birden çok yazara ait aynı edebî türde eserler üzerine hazırlanmış yazar sözlüğünün söz konusu madde başı ile ilgili metinde geçtiği tüm yerlerin listelenmesini göstermektedir. Farklı yazarlara ait metinler söz konusu olduğundan yazar adı kısaltmasına da yer verilmiştir. Bununla birlikte aynı türde eserler olduğundan edebî türleri belirtmek için kullanılan simgelere yer verilmemiştir. Şayet bir döneme ait seçilmiş bir grup yazarın farklı edebî türlerinden eserlerin dâhil edildiği bir derlem üzerinde çalışılacaksa bu modele ayrıca edebî tür bilgisini temsil eden simgelere de yer verilebilir.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YAPILAN VE YAYIMLANAN BAZI YAZAR / ESER SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Tezin kuramsal çerçevesinin çizilmeye çalışıldığı I. Bölüm’de Türkiye’de yayımlanmış bazı yazar sözlükleri örnek olarak sıralanmıştı. Bu tez çalışmasında yazar sözlüklerinin altı türleri olarak değerlendirilen bağlamlı dizinleri, sıklık sözlüklerini, kavram sözlüklerini, sözlükçeleri de örneklemesi açısından aşağıda bazı sözlükler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’deki yazar sözlükleri kapsamında ele alınabilecek bu sözlükler incelendiğinde yazara ait bütün sözvarlığının tamamı yerine ona ait sözvarlığının bir bölümünün ele alındığı görüldü. Bu seçmeci tavırla ilgili Özezen ve Sözer şu sözleri paylaşır:

“Yazar sözlüklerinde genelde seçmeci bir tavır dikkati çekmektedir. Bir başka deyişle bir yazarın bir eserinin bazı veya bütün eserlerinin eksiksiz ve tarafsız bir sözlüğü değil “genel dilde olmayan, “ağızlarda yer alan”, “genel sözlüklerde olmayan”, “ilginç bulunan”, “yeni türetilen” gibi ölçütlerden birine veya birkaçına uyan sözcüklerin sözlüğü hazırlanmaktadır (Özezen – Sözer, 2014: 233).

Böyle bir yaklaşımla hazırlanmış sözlükler, yazara ait dil sözlüğü olma özelliği yerine daha çok ansiklopedik nitelik taşıyan, hazırlayanın seçtiği sözcüklerin açıklamalarını içeren kavram sözlüklerini temsil eder. Bu noktada çalışmanın “yazar dil sözlüğü” olabilmesi için sözvarlığının kapsamının yanı sıra madde başı seçilen sözlükbirim hakkında verilen bilginin sayısı ve özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bir yazara ait tek bir eserin sözlüğü bir yazarın dilini ne ölçüde yansıtabilir? Bu tür

sözlükler için eser sözlüğü nitelendirmesi yapılabilir mi? Türkiye dışındaki birçok yazar sözlüğü örneği (*Shakespeare Sözlüğü*, *Puşkin Sözlüğü*, *Dostoyevski Sözlüğü*) yazara ait bütün eserlerin derlemi üzerine kurulur. Bununla birlikte sözlükbilimciler tarafından genellikle derlemin kapsamı ne olursa olsun bu sözlükler yazar sözlükleri olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de yayımlanmış yazar ve eser sözlüklerinde genellikle yazarın eserlerinden yola çıkılarak onun düşünce dünyasının, üslubunun açıklanması amacının güdüleyici olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların çoğu yazarın bütün eserlerinden oluşmuş bir derlem yerine tek bir eserin sözlük hazırlayan tarafından seçilmiş sözvarlığı üzerine kurulmuştur. Amaç yazarın kavram dünyasının okuyucu için anlaşılır kılınması olunca sözlükte yazarın diline dair özelliklerin geri planda kaldığı görülmektedir. Bazı yazar sözlüklerinin ise, yazarın belli bir yöre ile ilgili kullanmış olduğu ve eseri okuyanların birçoğunun anlamına yabancı olduğu sözcükleri, atasözlerini, deyimleri ve eserden yapılan örnek cümleleri yansıtan çalışmalar olduğu görülür.

1. Ahmet Haşim Sözlüğü

Ahmet Hâşim Sözlüğü Nigar Gelgör tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış bir çalışmadır. Sözlük kısmından önce Ahmet Haşim’le ilgili biyografik bilgilere, sanatı, edebî kişiliği hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. “Eserleri” başlığı altında şiir türünde ve nesir türünde yayımladığı eserler hakkında kısa bilgiler de yer almaktadır.

Çalışmanın yöntem kısmında belirtilenlere göre bir yazılım vasıtasıyla Hâşim'e ait bütün sözcük dizini hâline getirilmiştir. Çalışmada sözlük maddeleri bir sayfada 3 sütun hâlinde verilmiştir. Madde başları büyük harflerle ve koyu (bold) renkte, alfabetik bir düzende dizilmiştir. Madde başının hemen yanından başlayarak sözcüğün anlamı numaralandırılarak gösterilmiştir. Öncelikle göndergesel anlam verilmiş ardından diğer anlamlar sıralanmıştır. Anlam(lar)dan sonra sözcüğün yapım ve çekim eki almış hâline ait metinlerde geçtiği yerler parantez içinde sıralanmıştır. Sözlük maddesinde yer alan anlamların tanıkları verilmediği için parantez içinde verilen bu bilgilerin hangi anlamlara ait olduğu hatta bu anlamların Ahmet Haşim'in metinlerinde yer alıp almadığı gibi sorulara cevap bulmak için o eserlere gitme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Her bir anlamdan sonra o anlamla ilgili tanık verilip o anlamı yansıtan diğer tanıklar parantez içinde verilseydi sözlük kullanıcısı açısından daha kullanışlı olabilirdi. Bu yöntem her bir anlam için ayrı ayrı gerçekleştirilerek “anlam – tanık – yer bilgisi” daha işlevsel olabilirdi. En son kısımda ise köşeli parantez içinde sıklık bilgisine yer verilmiştir. Anlamlarla ilgili tanıklara yer verilmemiş, sözlükte alt / iç maddeye de rastlanmamıştır.

Sözlük hazırlayıcısı, sözcüklerin Hâşim'in şiirinde ve nesrinde geçtikleri cümlelerde sahip olduğu anlamlar dikkate alınarak açıklandığını ifade eder (Gelgör, 2019: 5). Fakat sözcüklerin bağlama göre açıklanmasında bazı eksikliklerin olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin şairin “O Belde” adlı şiirinde geçen “belde” sözcüğü sözlük maddesi olarak “belde” şeklinde değil “o belde” şeklinde ele alınmalıydı. Çünkü burada hem şiirin başlığı bölünmemiş olacak hem de anlam olarak da şiirin bütününe yayılmış olan ve şair tarafından tahayyül edilen gerçeğimsi (fiktif) dünyanın karşılığı olarak bir gösterge durumunda değerlendirilmiş olacaktı.

Ancak bunun yerine tez çalışmasında sözcük “belde” olarak madde başı yapılmış ve karşılığında da anlam olarak sözcüğün göndergesel anlamıyla yani “ilçeden küçük, belediye ile yönetilen yer; mekân, yer, çevre” açıklamasıyla verilmiştir.

BELDE: 1. İlçeden küçük, belediye ile yönetilen yer.
2. Mekân, yer, çevre.

b. (19), (44), (45), (46),
(46), (46),
b.+den (46), (46)
b.+ihayal (44)
b.+irüyavüsükut (19)
b.+ler (58)
[=11]

Görsel 82: Sözlük maddesine örnek 7: *Ahmet Haşim Sözlüğü* (2019)

“O Belde”nin tahlilini yaptığı makalesinde Kaplan, Haşim’in şiirinde “o” işaret sıfatıyla belirttiği “BELDE”nin *şiirde anlatılan evsaftaki kadınların varlığı ile değer kazanan bir yer* olduğunu söyler (2012:236). Şairin anlam ve değer yüklediği “BELDE” ile tanımdaki açıklama karşılaştırıldığında açıklamanın yetersiz olduğu görülecektir. Bu açıklama, Hâşim’in hayal dünyasında tasavvur ettiği mekân ya da yeri karşılamaktan uzaktır.

MERDİVEN: Bir yere çıkmaya veya bir yerden inmeye yarayan basamaklar dizisi.

m. (314), (576), (7)
m.+i (314)
m.+in (591)
m.+inden (380)
m.+le (190)
m.+ler (158)
m.+lerden (321),
(508), (576), (7)
m.+leri (215)
m.+lerini (501)
[=14]

Görsel 83: Sözlük maddesine örnek 8: *Ahmet Haşim Sözlüğü* (2019)

Ahmet Haşim Sözlüğü'nde bağlamına göre açıklanmamış örneklerden bir diğeri “Merdiven” şiirinde geçen MERDİVEN sözcüğüdür. MERDİVEN maddesinde sözcüğün bağlamsal anlamı yerine göndergesel anlamına yer verilmiştir. Oysaki şiirde ilgili sözcük metaforik bir kullanıma sahiptir. Tunç, MERDİVEN sözcüğünü “Yaşam bir yolculuktur.” kavramsal metaforu çerçevesinde değerlendirir (Tunç, 2014: 186-191). Bu noktada, merdiven sözcüğüyle yaşamın ve ölümün anlatılmak istendiği sonucuna varılabilir. Şiirde zamanın tüketici gücüne karşı koyamayan ve ömrünün sonralarına yaklaşmış bir insanın karamsarlık ve hüznüne tanık olunur. Burada “merdiven” sözcüğü ile metaforik olarak hayat yolculuğu kastedilmektedir. Şair bu yolun ağır ağır gidilmesini arzu etmektedir. Söz konusu tez çalışmasında “merdiven” sözcüğü “bir yere çıkmaya veya bir yerden inmeye yarayan basamaklar dizisi” şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamalara genel dil sözlüklerinden de ulaşılabilir. *Ahmet Haşim Sözlüğü*'nde MERDİVEN sözcüğünün göndergesel anlamının değil metaforik anlamının sözlük maddesinde yer alması gerekirdi. Şayet şairin şiirlerinde MERDİVEN sözcüğünün göndergesel anlamıyla kullanıldığı bir

örnek varsa anlam olarak verilmeli fakat söz konusu kullanım örneği yoksa göndergesel anlamının verilmesine gerek duyulmayabilir. Görsel 82’deki sözlük maddesinde yer alan bu açıklamayla sözcüğün bağlamına uygun açıklanmadığı veya eksik açıklandığı ve bunun da bir yazar sözlüğünün yazarın figüratif kullanımlarının tespit edilmesi ve bağlamına uygun açıklanması amacına ters düştüğü görülmektedir.

Ahmet Haşim Sözlüğü’nde çok sözcüklü yapıların (birleşik sözcükler, deyimler vb.) madde başı seçiminde dikkate alınmadığı görülmektedir. Bitişik yazılan birleşik fiillerin madde başı olarak alındığı ancak ayrı yazılan birleşik fiillerin ya kullanılan bağlamlı dizin programının parametrelerinin doğru ayarlanmamasından ya da başka sebeplerden gözden kaçtığı görülmüştür. Haşim’in eserlerinden rastgele seçilmiş birkaç birleşik fiil örneğinin bu sözlükte madde başı olarak alınmadığı gözlemlenmiştir.

Mâî bir akşam
Eder üstünde dâimâ ârâm;
Eteklerinde deniz
Döker ervaha bir sükûn-u menâm.

Yukarıdaki dizeler “O Belde” (Hulûsi, 1967: 71) şiirinden alınmıştır. Burada geçen “ârâm etmek” birleşik fiiline *Ahmet Haşim Sözlüğü*’nde yer verilmemiş, sadece ÂRÂM sözcüğü madde başı yapılmış ve açıklaması verilmiştir.

ÂRÂM: Dinlenme.

a. (46)
a.+a (12)
a.+1 (62)
[=3]

Görsel 84: Sözlük maddesine örnek 9: *Ahmet Haşim Sözlüğü* (2019)

Bunun dışında RAZI OLMAK (Haşim, 1988: 32), SAYGI DUYMAK (Haşim, 1988: 46), TAHAMMÜL ETMEK (Haşim, 1988: 46) gibi Haşim'in metinlerinde yer alan birçok sözlükbirim *Ahmet Haşim Sözlüğü*'nde madde başı olarak alınmamıştır. Birleşik fiiller gibi deyimlerin de *Ahmet Haşim Sözlüğü*'nde göz ardı edildiği görülmektedir.

Şu halde: Erkeği, seve seve, ölüme yollayacak derecede cinsî bir üstünlük ve kudrete sahip olan kadının erkeğe, yani kendi esirine, eşit olmak ve benzetmek için dişini tırnağına takarak yaptığı gayretlerin sebebi delilikten başka ne olabilir?

(Haşim, 1988:13)

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi Ahmet Haşim'in metninde “dişini tırnağına takmak” deyimini kullanılmıştır. Ancak Ahmet Haşim'in bütün eserleri incelenerek hazırlandığı ifade edilen *Ahmet Haşim Sözlüğü*'nün bu ve benzeri deyimleri de içermediği görülmektedir.

Bir diğer husus *Ahmet Haşim Sözlüğü*'nde madde başlarına ait tanıkların verilmemesidir. Madde başı sözcüklerin sadece şairin eserlerinde kullandığı dizin bilgisine yer verilmiştir. Ancak yazar sözlüklerinin en önemli bileşenlerinden birisi tanıklar / örneklerdir. Mikro yapıda da belirtildiği gibi madde başlarının anlamları tanıklardan / örneklerden yola çıkılarak tespit edilir. Sözlükte de bu tanıklar sözlük maddesinde hangi anlam için örnek oluşturuyorsa o anlamın altında verilmelidir. Sözlük kullanıcısı da bu anlamlarla örnek cümleleri karşılaştırarak bir okuma gerçekleştirir. Ancak bu çalışmada tanık cümlelerinin bulunmaması yazar sözlüğü açısından bir eksiklik olarak düşünülebilir.

2. *Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü*

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma yazar sözlüklerinin mega, makro ve mikro yapılarında belirtilen özellikler bakımından bir çok örneği yansıtmaktadır. Bu çalışmada da öncelikle şairin hayatı, edebi kişiliği, eserleri hakkında teferruatlı bilgiler verilmiş, şiirler nazım türü ve şekillerine göre tasnif edilmiştir. Giriş kısmında sözlüğün hazırlanma yöntemi, madde başlarının kapsamı, sözlük maddelerinin biçimsel özellikleri, anlamların veriliş sırası vb. bilgiler örneklerle açıklanmıştır. Bu bölümü yazar sözlüklerinin mega yapısı açısından “yönerge” olarak değerlendirmek mümkündür. Tezde ayrıca bir bölüm olarak *Bosnalı Sâbit Dîvânı'nda* geçen gerçek ve hayali kişiler, mitolojik şahıslar ve varlıklar hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler sayesinde sözvarlığının daha iyi anlaşılabilceği düşünülmüştür.

Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü adlı doktora çalışmasında Gamze Aydın şairin bütün sözvarlığını dikkatli bir şekilde sınıflandırmaya ve anlamları bağlamlarına göre vermeye özen göstermiştir. Yeni bir anlam oluşturmuş sözcük birlikteliklerini madde başı almış ve anlamı tek tek sözcüklerin göndergesel anlamlarına saplanıp kalmadan açıklama yoluna gitmiştir. Şairin alışılmamış bağdaştırmaları, yeni orijinal terkipleri, şiir dilindeki sapmaları göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Örnek verilecek olursa “bûy-ı vefâ” terkiibi madde başı seçilirken iki sözcük ayrı ayrı değil birlikte alınmış ve bu birlikteliğin anlamı madde tanımında verilmiştir. Bûy sözcüğü koku anlamıyla düşünüldüğü gibi gösterge, belirti, güçlü etki anlamlarında da düşünülebilir.

büy-ı vefâ:

1. büy-ı vefâ:

Gazel 120

Mısra: 11

Kelime Tipi: -

Vefa kokusu II sevgiyi, bağlılığı gösterme durumu (Tamıkta, Hz. Peygamber'e bağlılığı gösterme kastedilir).

Büy-ı vefâ ümîd olunur gül bu bâğda
Âl-i Muḥammedüñ gül-i bâğ-ı cemâlidür

Görsel 85: Sözlük maddesine örnek 10: *Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü (2019)*

Yazar bu madde başı ile ilgili “vefa kokusu; sevgiyi, bağlılığı gösterme durumu” açıklamasını yapmıştır. Başka güzel bir örnek olarak Râ harfinin şekil olarak kaşa benzetilmesi ile ilgili bir kullanıma dayanarak sözlük maddesinde verilen açıklamadan söz edilebilir.

râ:

1. râsı: -s, -ı

Gazel 149

Mısra: 8

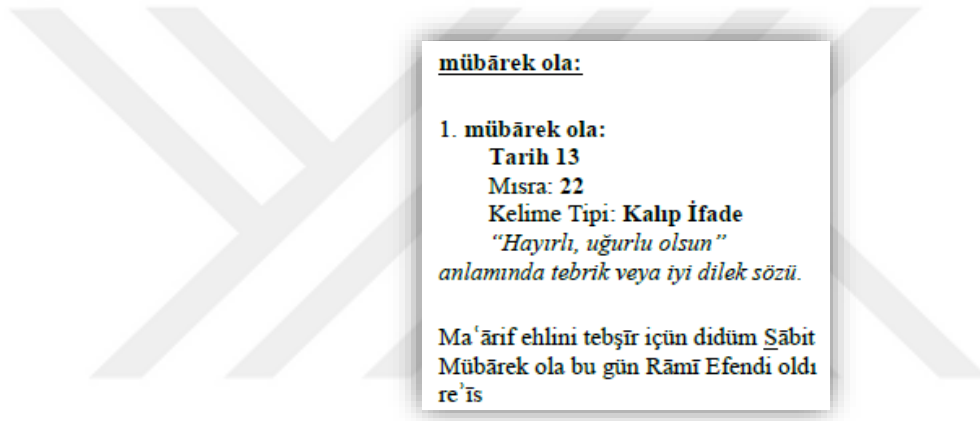
Arap alfabesinde râ (ر) harfi (Tamıkta, rüşvet kelimesinin ilk harfi kastedilir) II kaş.

Ebrü-yı kâdî-i ma' zül degül rüşvetintün
Râsı gözinde uçar şimdi o râyı biltürüz

Görsel 86: Sözlük maddesine örnek 11: *Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü (2019)*

Şairin şiirinde geçen ifade sözlük maddesinde sadece Arap alfabesinde bir harf olarak tanımlanmış olsaydı, yani göndergesel anlamı verilip bağlamsal anlamı verilmemiş olsaydı bu açıklama yetersiz ve yazar sözlüğü için eksik bir açıklama olacaktı. Ancak Aydın, söz konusu maddenin açıklamasında bağlamsal anlamını (rüşvet sözcüğünün ilk harfi kasdedilir şeklinde) da vermiştir.

Sözlükte deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler, dualar vb. madde başı alınarak açıklanmış ve tanıklarla bu kullanımlar desteklenmiştir.

Görsel 87: Sözlük maddesine örnek 12: *Bosnalı Sâbit Dîvânî’nin Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü (2019)*

MÜBÂREK sözcüğünün 11 anlamı tanıklarıyla verilmiş ardından MÜBÂREK OLA kalıp ifadesi ayrı bir madde başı olarak tanık gösterilerek açıklanmıştır. Bunun gibi MÜBÂREK OLSUN ifadesi de ayrı bir madde başı alınmış ve tanık gösterilerek açıklanmıştır. Sözlük, sözvarlığının tespit edilip yansıtılması açısından kapsamlı bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bu sözvarlığı alfabetik bir sırayla madde başı olarak dizilmiş ve anlamlar açık anlamdan kapalı anlama doğru bir sırada verilmiştir. Madde başları altı çizili ve koyu harflerle dizildikten sonra her bir anlam alt madde olarak numaralandırılarak ve tekrar dizilerek açıklamalar

yapılmıştır. Öncelikle göndergesel anlam verilmiş ardından “II” işaretinin ardından mecazlı kullanımlara yer verilmiştir. Bağlamlar ve açıklamalar parantez içinde gösterilmiştir.

habīs:

1. **habīs:**
Gazel 40
Mısra: 8
Kötü, alçak, pis, soysuz (kimse).

Gördüm rakībūñ oğlını āğūş-ı dāyede
Babası gibi müfsid ü bed-kār olur
habīs

2. **habīs:**
Gazel 40
Mısra: 1
*Kötü, alçak, pis, soysuz (kimse) II
ahlaksız sevgili.*

Ma‘şūm iken niyāza hārīdār olur **habīs**
Çoklar yaşarsa şāhid-i bāzār olur **habīs**

[G. 40: m. 2; G. 40: m. 4]

Görsel 88: Sözlük maddesine örnek 13: *Bosnalı Sâbit Dîvânî’nin Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* (2019)

Bir sözcük ve sözcük birlikteliği birden fazla tanıkta aynı anlamda kullanılmışsa tanıklar tek bir maddede toplanmış, ilgili maddenin altına diğer beyitlerin bulunduğu nazım şekli ve mısra numarası verilmiştir.

Sözlükte üzerinde durulması gereken bir diğer özellikse “o / ol” zamirinin göndergesinin “II” işaretinin ardından verilmesidir.

3. ol:

Tarih 33

Mısra: 8

O, işaret sıfatı; üçüncü tekil şahıs
zamiri II Şeyhülislam Sâdık Mehmed
Efendi.

Biçilmiş eskiden kaftândur fetvâî-i
iftâ

Alup giydi yine ol hîl'at-ı düş-ı
temennâyı

Görsel 89: Sözlük maddesine örnek 14: *Bosnalı Sâbit Dîvânî'nin Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* (2019)

Bağlama göre farklı göndergelere işaret edebilecek bu ve benzeri zamirlerin göndergesinin açıklamada verilmesi yazar sözlükçülüğü açısından önemlidir. Görsel 88'de yer alan ikinci dizedeki “OL” sözcüğünün sadece zamir açıklamasıyla verilmesi yazar sözlükçülüğü açısından değerlendirildiğinde yetersiz kalacaktır. Bağlama göre kimi veya neyi işaret ettiğinin açıklamada verilmesi doğru bir yöntem olacaktır.

Bosnalı Sâbit Dîvânî'nin Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü 'nde özel adlar madde başı olarak alınmış ve hem yaşayan gerçek kişiye hem e o ismin yaygın bir şekilde çağrıştırdığı duygu değerine açıklamada yer verilmiştir. Görsel 89'da KARUN adının tarihî bir kişilik olarak açıklandığı ve “II” işaretinden sonra bu özel adın zenginlik vb. anlamlarının da verildiği görülmektedir.

karûn:

1. karûn:

Gazel 316

Mısra: 5

*İsrailoğulları zamanında
zenginliğiyle ün salmış, sonra da malı
ile birlikte helak olmuş bir kişi II çok
zengin; zengin zâhit, kaba sofu.*

Karûn mişâl kenz-i fenâya zekât yok
Gördüm fakîr nakîr nakl-i şarîhin
hizânedede

Görsel 90: Sözlük maddesine örnek 15: *Bosnalı Sâbit Dîvânî'nin Bağlamlı Dizini
ve İşlevsel Sözlüğü (2019)*

3. Safahat Sözlüğü

Bir diğer sözlük çalışması Mehmet Akif Ersoy'un eseri *Safahat* üzerinedir. Cevdet Şanlı çalışmanın önsözünde sözlüğü hazırlama gayesini *Safahat*'ı okuyacak olanlara orada geçen şiirleri anlayabilecekleri bir sözlük sunmak şeklinde ifade eder (Şanlı, 2010). Sözlük mega yapı açısından değerlendirildiğinde ön kapakta Ersoy'un bir resmi, çalışmanın adı ve hazırlayanın adı, arka kapakta ise *Safahat*'ın ve *Safahat Sözlüğü*'nün okuyucu için önemi hakkında kısa bir yazı yer almaktadır. İçindekiler, çalışmada kullanılan kısaltmalar, çalışmada başvurulmuş kaynak eserler ve sözlüğün sonunda *Safahat*'ın kapak görseli yer almaktadır. "Söz Başı" başlıklı bölümde Şanlı, böyle bir sözlük hazırlama gerekçesinden, sürecinden, sözlüğün öneminden bahseder. Ayrıca bu bölümde sözlüğün "yönerge"si olarak değerlendirilebilecek bilgiler de verilmiştir. Bu başlıktan sonra Ersoy'un hayatı, sanatı ve *Safahat* adlı eseri hakkında bilgiler verilir.

Safahat Sözlüğü'nde madde başı seçilecek sözcükler için farklı bir yol uygulanmıştır. Öncelikle lise öğrencilerinin *Safahat*'ta anlamını bilmedikleri sözcük ve tamlamalar listelenmiş, mükerrer olanlar ve aynı anlamda kullanılanlar listeden çıkarılmış ve sonra sırayla anlamları verilmiştir. Bu çalışmada sözcüklerin geçtiği cümlelerden örnekler verilmemiş sadece kökeni, türü ve anlamı verilmiştir. Sözcükler sözlük anlamlarıyla (göndergesel anlam) verilmekle birlikte kullanıldığı sözcük veya sözcüklerle birlikte öbek oluşturarak bütüne ait yeni bir anlamı karşılayan yapılar da madde başı olarak alınmıştır.

hilâfet: (a.) halifelik, İslâm'da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in temsil ettiği makam.
hilâl: (a.) yeni ay, yeni doğmaya başlamış ay, İslâmiyet.
hil 'at: (a.) kaftan.
hilkat: (a.) yaratılış, Allah (c.c.)'in yaratması, fitrat, tabiat, huy.
hilkat temâşâ-hanesi (a.f.f.): yaratılmışlar dünyası.
hilm: (a.) yumuşaklık, yavaşlık.

Görsel 91: Sözlük maddesine örnek 16: *Safahat Sözlüğü* (2010)

Madde başları küçük harflerle, koyu (*bold*) olarak alfabetik bir sıra ile dizilmiştir. Madde başının hemen yanında parantez içinde sözcüğün köken bilgisiyle ilgili kısaltma yer almıştır. Ardından da sözcüğün anlamına yer verilmiştir. Anlamlarla ilgili herhangi bir tanık verilmemiş, sözcüklerin geçtiği yer bilgisi de sözlük maddesinde gösterilmemiştir. Bu çalışmayı yazar sözlükleri kapsamında özel bir alanda, metinde yer alan bilinmeyen sözcüklerin kısa açıklamalarının verildiği sözlükçe / glossary olarak değerlendirmek gerekir. Çalışmada seçilen madde

başlarının kapsamı, sözlük maddesinin bileşenleri göz önünde tutulduğunda *Safahat* okuyucusu için bilmediği sözcüklere karşılık bulabileceği küçük bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Safahat Sözlüğü'nde madde başlarının açıklanmasına gelindiğinde ise bağlamına göre bir açıklama yerine daha çok sözcüklerin göndergesel anlamlarının verildiği görülmektedir. Örneğin, HİLÂL maddesinde “(a.) yeni ay, yeni doğmaya başlamış ay, İslamiyet.” açıklamasına yer verilmiştir. Bu açıklamada sözcüğün bağlamına göre kazandığı anlamın verilmediği ya da eksik verildiği görülmektedir.

Bir hilâl uğruna ya Rab! Ne güneşler batıyor.

Bu örnekte hilâl sözcüğü göndergesel anlamıyla kullanılmamıştır. Hilâlin şiirde kullanılması iki şekilde yorumlanabilir. Öncelikle mikro yapıda “tanım / anlam” başlığı altında da örneklendirildiği gibi metonimik bir kullanımla bayrağın bir parçası olarak düşünüldüğünde parça bütün ilişkisiyle “bayrak”ı temsil ettiği düşünülebilir. Diğer bir yorumla hilâl sözcüğü İslamiyet’i temsilen kullanılmıştır. Yazar sözlüklerinde, sözlük maddesinde sözlükbirimlerin sanatçının eser(ler)inde kullandığı bütün anlamlarının verilmesi gerekir. Belki de şair farklı bağlamlarda bu sözcüğü başka anlamlarda da kullanmış olabilir. Ancak ilgili sözlük maddesinde sadece Ay’ın hâllerinden biri olarak ve İslamiyet şeklinde açıklanmıştır.

Safahat Sözlüğü, bir şaire ait derlem üzerine hazırlanmış bir sözlük olduğundan sözcüklerin madde başı olarak seçilmesi ve anlamlarının verilmesi de bu derleme dayandırılmalıdır. Madde başlarının anlamları da metindeki veya metinlerdeki kullanıma göre değerlendirilmelidir. Bu sebeple yazar / eser sözlüklerinde her bir anlam için en az bir “tanık / örnek” sözlük maddesinde yer

almalıdır. *Safahat Sözlüğü*'nde sözlük maddelerinin anlam örneklerinin de bulunması, yazar sözlüğü olarak hazırlanan bu çalışmanın amacına daha iyi hizmet etmesine imkân sağlayabilirdi.

Şanlı'nın, yaptığı anket sonucuna göre öğrencilerin anlamını bilmedikleri sözcükleri sözlüğüne aldığını belirtmesi sebebiyle sözlükte yer alan sözlükbirimlerin çeşitliliği ya da sözvarlığının dar ölçekli bir kapsama sahip olması eleştirilecek bir durum olarak görülmemiştir. Sözlüğün hazırlanma amacı ve hedef kitlesi gözetilerek sadece *Safahat*'ta yer alan ve tezimizin makro yapısında yazar sözlüklerine alınabilecek sözlükbirimler olarak gösterilen sözvarlığı örneklerinin büyük bir kısmının sözlükte yer almadığını söylemek yeterli olacaktır.

4. Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü

Ayar'ın hazırladığı *Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (2022), tezimizde yer vermeye çalıştığımız mega, makro ve mikro yapıya ait parametreler bakımından dikkate değer bir çalışmadır.

Sözlük iki kalın karton kapak arasında 1966 sayfadan oluşmaktadır. Dış ön kapakta sözlüğün adıyla birlikte hazırlayana ait bilgi yer almaktadır. Kapakta görsel olarak Divan' ait bir sayfa kullanılmıştır. Dış arka kapakta ise kısa bir takriz yazısı yer almaktadır. Sözlüğün ön kısmında eserin baskı bilgileri, iç kapak ve ardından sözlük hazırlayan hakkında kısa biyografik yazı bulunmaktadır. Sözlük hazırlayana ait bu sayfayı sırasıyla “Çizelgeler Dizini”, “Şekiller Dizini” takip etmektedir. “Çizelgeler Dizini”nde sözlükte bulunan “Nazım Şekli Tespit Cetveli”, “Âyet Tespit Cetveli” gibi tabloların, “Şekiller Dizini”nde “Nazım Şekli Kullanım Oranı”, “En

Çok Kullanılan Sözcükler ve Kullanım Sıklık Oranı” gibi tabloların sayfa numaraları verilmiştir. “Simgeler Dizini (Çeviri Yazı Alfabetesi)”nde, çalışmada Osmanlı Alfabetesi için Latin Alfabetesi’nde karşılık olarak kullanılan harflerin tablosu verilmiştir. Mega yapının ön kısmında “Kısaltmalar Dizini” de bulunmaktadır. Bu tabloda eserde çeşitli sözcüklerin ve sözcük gruplarının eserde kullanılan kısaltmalarına yer verilmiştir. “Teşekkür” başlığıyla sözlük hazırlayanın çalışmada maddî, manevî desteğini yanında hissettiği kişilere şükranları dile getirilmiştir. Mega yapının bir diğer bileşeni olan “İçindekiler” bölümünde çalışmanın 3 bölüm hâlinde tasnif edildiği görülmektedir. Bu bölümler çeşitli alt başlıklara ayrılarak sayfa numaralarıyla birlikte sıralanmıştır. III. Bölüm sözlük kısmına ayrılmış ve sözlükte her harfin başladığı sayfa numarası ayrı ayrı başlık olarak verilerek sözlük kullanıcısına bir kullanım kolaylığı sağlamıştır. “İçindekiler” bölümünün ardından “Takriz” ve “Önsöz” başlıkları gelmektedir. “Önsöz”de sözlük hazırlayan sözlük hakkında genel bilgilerle birlikte sözlük hazırlama amacı, yöntemi, kullandığı araçlar hakkında bilgiler sunmuştur. Yazar sözlüklerinin mega yapısı içinde değerlendirilen ve birçok benzer çalışmada görüldüğü gibi bu çalışmada da yazarın / şairin biyografisi, sanatçı kişiliği, eserleri, poetikası hakkında bilgiler verilmiştir.

III. Bölüm’de yer alan sözlük kısmından önce mega yapının bir bileşeni olarak yönerge, “Sözlük Kullanım Kılavuzu” başlığı ile sunulmuştur. Ayar, sözlük kullanıcısına bir kullanma kılavuzu olarak sunduğu bu bilgiler aynı zamanda onun sözlüğü hazırlama yöntemi hakkında bilgileri de yansıtmaktadır. 14 maddede madde başı seçimlerinden, anlamların verilişine, sıralanışına, sözlük maddesinin biçimsel özelliklerine kadar birçok bilgi verilmiştir. Her maddede belirtilen ifadeler sözlükten birçok örnekle somutlaştırılmıştır. Bu bölümden sonra sözlük kısmı gelmektedir.

Sözlükte madde başları küçük harflerle ve altı çizili bir şekilde verilmiştir. Sözcüğün anlamları verilirken bir alt madde gibi dizilmiş ancak altı çizili bir şekilde verilmemiştir. Sözlükbirimin göndergesel anlamının ardından “||” işaretinden sonra parantez içinde hangi alana aitse (örneğin tasavvuf) bilgi verilerek bu alandaki anlamı verilmiştir. Sözlükbirimle ilgili anlamlar için yararlanılan bir kaynak varsa açıklamadan sonra parantez içinde gösterilmiştir. Daha sonra her anlamla ilgili tanıklara yer verilmiştir. Tanıkların yer bilgisi de parantez içinde gösterilmiştir.

‘andelīb:

‘andelīb: *Bülbül. || [tas.] Âşık.*

1. ‘Âşık u şâdık kulu koma ğarīb
Gülden ırak olmaya tâ ‘andelīb (Mrb. 95/14). [‘andelīb]
2. ‘Âşık irişse ger Hâbibe n’ola
Gül naşīb olsa ‘andelībe n’ola (Msd. 2/14). [‘andelībe, -e]

‘andelīb: *Bülbül. || [tas.] Emir âleminde inip insan bedenine giren ve ona hayat veren ruh cevheri. (Ögke, 2018, s. 169)*

1. Uçsa kâfeşden ‘andelīb
Koma Hüdâi’yi ğarīb (Mrb. 33/25). [‘andelīb]

‘andelīb: *Bülbül. || [tas.] Mecâza tutulmuş olan âşık.*

1. Ne fenâ bâğından uçdı ‘andelīb
Ne beķā büymdan irişdi naşīb (Mrb. 63/21). [‘andelīb]

Görsel 92: Sözlük maddesine örnek 17: *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (2022)

Sözlükte Arapça, Farsça veya Türkçenin kurallarına göre oluşturulmuş tamlamaların ve sözcüklerin önce Türkçedeki göndergesel anlamları verilmiş ardından da bağlamsal anlamına yer verilmiştir (Görsel 93).

‘aql-ı nâkıṣ: *Aklı kıt, yarım akıllı. || [tas.] Nefsın hevâsında olan kişi.*

Kalıp ifade: *Deyim.*

1. ‘Aql-ı nâkıṣ kâmil olmağa kaçan himmet ider
Onmaduḳluḳ var iken onmağa kim ḡayret ider (Mf. 86/1). [‘aql-ı nâkıṣ]

Görsel 93: Sözlük maddesine örnek 18: *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı Bağlamlı
Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (2022)

Görsel 93’te görüldüğü gibi sözvarlığı şayet kalıp bir ifadeyse hemen açıklamanın altında türü belirtilmiş ve tanıklara yer verilmiştir. Sözlükte kalıp ifadeler (deyimler, atasözleri, dua, ayet vb.) madde başı olarak alınmıştır. Çalışmada, Hüdâyî’nin metinlerinde geçen kalıp ifadelerin tespiti, açıklanması ve örneklendirilmesi noktasında oldukça kapsamlı bir yaklaşım görülmektedir. Ancak farklı anlamları olan sözlükbirimlerin madde başı olarak tekrar dizilmesi yerine Arap rakamlarıyla numaralandırılarak verilmesi sözlükçülük geleneği açısından daha uygun bir yöntem olabilirdi.

Çalışmanın “Sözlük” kısmından sonra mega yapının arka kısmına ait sözlük bileşenlerinden olan, sözlük hazırlayanın böyle bir çalışmayla elde edilecek kazanımları sunduğu “Sonuç” bölümü gelmektedir. Bu bölümde 12 maddede sözlükle sağlanabilecek kazanımlar belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda iki dizin de yer almaktadır. Bunlardan “Sözlük Madde Başlıkları” bölümünde çalışmada madde başı yapılan bütün sözlükbirimler alfabetik bir sırada dizilmiştir. Bu bölümü “Kavramlar (İsim, Eser, Yer) Dizini” takip etmektedir. Son olarak yine mega yapının bir bileşeni olan “Kaynaklar” bölümünde çalışmada başvuru alan eserler sıralanmıştır.

5. *Nâili Divanı Sözlüğü*

Nâili Divanı Sözlüğü de bağlamalı dizin kapsamında değerlendirilen bir çalışmadır. Özer Şenödeyici çalışmasının önsözünde bağlamalı dizinlerin, sözlüklerin sözcüğün metinde kullanıldığı yerde ne ifade ettiğini anlamak için onu diğer kullanımlarla mukayese imkânı sunduğunu ve bu çalışmanın da her metnin ait olduğu döneme mahsus bir yönü bulunduğu gerçeğinden hareketle, zaman geçtikçe o döneme ait sözcüklerin ya da herkesçe anlaşılabilir kimî göndermelerin güç anlaşılır hâle gelmesinden ötürü ihtiyaç duyulan bir kaynak olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder (Şenödeyici, 2015: i).

Nâili Divanı Sözlüğü sözlüğün mega yapısına ait çeşitli bilgilerin verilmesi yönünden çok zengin bir veriye sahiptir. Şairin hayatı, kişiliği, sanatçı kişiliğiyle ilgili oldukça fazla bilgiye ulaşmak mümkündür. Bunun yanı sıra sözlük maddelerinin tespitinde, açıklanmasında istifade edilen birçok konuya da temas edildiği görülmektedir. “Nâili Şiirinin Temel Özellikleri” başlıklı bu bölümde şairin figüratif anlam oluşturma araçları hakkında bilgiler verilir. Bu sayede hem sözlükbirimlerin seçimi hem de seçilmiş bu birimlerin anlamlarının verilmesinde yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Sözlüğün değerini artıran bir diğer husus da sözlük hazırlanırken kullanılan yöntemler hakkında “Sözlük Kullanma Kılavuzu” başlığı altında bütün teferruatıyla bilgi verilmiş olmasıdır. Şenödeyici, 11 madde ile sözlük kullanıcılarına bir kılavuz sunmaktadır. Mega yapının bir bileşeni olarak bu bölümü “yönerge” olarak ele almak gerekir.

Sözlükte madde başları alfabetik bir sırada, küçük, koyu (bold) harflerle ve girintili bir şekilde gösterilmiştir. Hemen yanında da köşeli parantez içinde sıklık bilgisine yer verilmiştir. Madde başının anlamları öncelikle göndergesel anlam vermek suretiyle numaralandırılarak verilmiş, şayet anlamla ilgili bir kaynağa başvurulmuşsa bu bilgi açıklamadan sonra gösterilmiştir. Her anlama ait tanıklar alt alta yer bilgisiyle birlikte verilmiştir (Görsel 93).

eş'âr [6]

1. şiirler, vezinli ve kafiyeli sözler, şi'r'in çoğulu (bkz. şi'r). <KT, OTAL, Kanar/2>

K5/33 Düşürüp vaktine kârın suhen-ârâlıkda / Tutmuş eş'ârı gibi debdebesi dünyâyı

G98/3 Dil-i pür-dâğa ruhuñ bülbüle gül gülşende / İki âbdâl-ı nemed-püşdur eş'âr okudur

G106/7 Bak çeşm-i iltifât ile eş'âr-ı pâkine / Âşâr-ı tab'-ı Nâ'ilî-i hoş-edâyı gör

G338/5 Ey Nâ'ilî hâmuşî mañz-ı hikemdür ammâ / Eş'ârı böyle söyler üstâd söyleyince

G347/5 Olsa eş'ârıñ aceb mi dil-pesend ey Nâ'ilî / Tab'-ı pakûñ pey-rev-i pâkize-güyân olmada

2. kıllar. Sözcüğün bu anlamı şe'r'in çoğuludur. Türkçe'de fazla kullanılmaz. <KO, OTAL>

Aşağıdaki tanıkta "sevâd, müşkîn, haţ, bûy" sözcükleri ile şair, bu anlamı da kastedecek bir bağlam oluşturmuştur.

G320/5 Yayıldı Nâ'ilî bûy-ı haţ-ı müşkîn-i eş'ârım / Sevâd-ı Rûm bender-gâh-ı Lâhûr oldı gitdükçe

Görsel 94: Sözlük maddesine örnek 19: *Nâili Divanı Sözlüğü* (2015)

Görsel 94'te, bağlamalı dizin ve işlevsel sözlük açısından dikkate değer bir örnek verilmiştir. EŞ'AR sözcüğünün 2. anlamı için verilen tanık, geçtiği bağlam göz ardı edilerek daha çok bilinen ve kullanılan anlamın altında örnek olarak verilmiş olsaydı belki çok büyük bir yanlışlık olmayacaktı ancak yazarın / şairin sözvarlığı ve şahsi kullanımlarıyla ilgili sözlük olma iddiasında bulunan bir çalışma için eksiklik olarak değerlendirilebilecekti.

bâd-ı şabâ [5]

1. poyraz rüzgârı. Şairler bu rüzgârı âşıkla maşûk arasında haber getirip götürme aracı sayarlar. <FZ>

K13/30 Nehy-i nasâk-ı bâğa ki câzîm ola ‘adli / Bûlbüller alur dâd-ı gülî **bâd-ı şabâdan**

G38/2 Dâm-ı firîb-i zülfüne **bâd-ı şabâ** gibi / Gâfil bulunsa gerdem-i Cibrîl bend olur

G119/4 Ser-i zülfinde dil **bâd-ı şabâdan** ihtirâz eyler / Meger mecrûh-ı nevg-i hancer-i hûn-rîz-i müjgândur

Ş9/4 **Bâd-ı şabâdan** alduk peyâmûn / Ey bi-terahhûm ey nâ-müselmân

2. adı, manzum anonim bir edvârda geçen bir musikî makamı. <OTAL> Aşağıdaki tanıkta “târ” ve “bâd-ı şabâ”nın tevriye yoluyla musikî terimleri anlamıyla da kullanıldığı görülmektedir.

G257/5 Zülfinûn **bâd-ı şabâ** Nâ ‘ilî her târında / Gösterür rişte-i ahvâl-i perişân ucın

Görsel 95: Sözlük maddesine örnek 20: Nâili Divanı Sözlüğü (2015)

Görsel 95’te verilen örnek de sözlükbirimin bağlamına göre açıklanması açısından dikkate değerdir. BÂD-I SABÂ maddesinde, bağlama göre bir değerlendirme yapılmış, anlamlar ayrı numaralandırılarak açıklaması verilmiş ve açıklamaya uygun örnek de tanık olarak sunulmuştur. Örnekte görüldüğü gibi madde başı olarak tespit edilen sözlükbirimin yalnız göndergesel anlamı verilmemiş, şairlerin bu sözlükbirime yüklediği anlam da açıklamada yer almıştır. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus çok sözcüklü yapılara ait örneklerin sunum yöntemleridir. Şenödeyici birlikte kullanımlarıyla bir anlam ifade eden bu yapıları birlikteliği oluşturan ilk sözcüğün sözlük maddesinde iç madde olarak göstermiştir. Görsel 96’da ÂFET maddesinin açıklaması ve örneklerinin ardından bu sözcükle başlayan yapıların verildiği görülmektedir.

âfet-i ‘aynû’l-Kemâl [1] göz değmek, nazar değmek şeklinde adlandırılan afet. Hüzeyl Kabilesi’ne mensup Kemâl adlı bir Arap’ın gözünün değdiği nesneyi helâk etmesi nedeniyle böyle bir terkip oluşturulmuştur. <MAZMUNLAR VE İZAHİ, s. 69>
G246/3 Kâkülûn olsun hamâyil-bend-i bâzû-yı cemâl / Âfet-i ‘aynû’l-kemâl-i i’tibârından şaķın

Görsel 96: Sözlük maddesine örnek 21: *Nâili Divanı Sözlüğü* (2015)

Yazar sözlüklerinin hazırlanma gerekçeleri açısından bakıldığında bu yöntem doğru bir seçimdir. Yazar / şair, bir araya getirdiği sözcüklerle bilinçli bir şekilde, anlam derinliği sağlamak için sözcük birlikteliklerini oluşturan her bir sözcüğün anlam ve duygu değerlerini de işin içine katarak şiirinde farklılık veya özgünlük elde etmek istemiş olabilir. Yazar sözlüklerinde sanatçının bu niyeti göz ardı edilmemeli, sözcükler arasında kurduğu bu ilgiler yazar sözlüklerinde muhakkak işlenmelidir.

6. Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü

2014’te yayımlanan *Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, yazar sözlüklerinin önceki bölümde özellikleri verilen mega, makro ve mikro yapı açısından birçok özelliği yansıttığı görülmektedir. Sözlük, iki karton kapak arasında 992 sayfadan oluşmaktadır. Dış ön kapakta önce sözlüğü hazırlayanın adı ardından da sözlüğün adı yazılıdır. Ayrıca ön kapakta bir de fotoğraf kullanılmıştır. Arka kapakta ise kısa bir tanıtım yazısı yer almaktadır. Sözlüğün mega yapısına ait ön kısımda sözlüğün baskı bilgileri, iç kapak ve onu takiben sözlük hazırlayan hakkında bir sayfalık bir biyografi yer almaktadır. “İçindekiler” başlığında çalışmanın 2 bölüm hâlinde tasnif edildiği görülmektedir. Bu bölümler ana başlıklar ve alt başlıklar olarak sayfa numaralarıyla verilmiştir. Sözlük kısmı çalışmanın II. Bölüm’de yer almaktadır. Bu kısım harf

olarak ayrı ayrı verilmemiş sadece sözlük olarak sayfa numarasıyla gösterilmiştir. “İçindekiler” başlığının ardından “Önsöz” gelmektedir. Bu bölümde sözlük hazırlayan, Yunus Emre ve onun eserleri hakkında yapılan çalışmaların tarihinden kısaca bahsetmiş, sözlüğün içeriği hakkında bilgiler vermiştir. Sözlüğü hazırlarken kullandığı yöntem, yaklaşım hakkında birkaç satır dışında pek bilgiye rastlanılmamıştır. Çalışmanın başka bölümlerinde de ne sözlük kullanıcısı açısından kılavuz olabilecek bilgiler ne de sözlük hazırlanma yöntemi hakkında bir yönerge yer almamaktadır. Bu başlığın ardından mega yapının bileşeni olarak “Kısaltmalar” başlığına ve onu takiben de “Transkripsiyon Alfabeti” tablosuna yer verilmiştir. Yunus Emre’nin sözvarlığına ait sözlük kısmından önce I. Bölüm’de onun hayatı, sanatçı kişiliği, eserleri vb. birçok özelliği hakkında bilgiler verilmiştir. İncelemelerin ardından “Seçilmiş Bibliyografya” başlığı altında çalışmada istifade edilen kaynak eserler sunulmuştur. Bu bilgilerden sonra sözlük kısmına geçilmiş ve sözlük kısmından sonra da “Madde Başı Kelimeler İndeksi” hazırlanmıştır.

Albayrak, sözlüğün Yunus Emre’nin bütün şiirlerini kapsadığını ve bu şiirlerde yer alan bütün sözcüklerin köken bilgileriyle birlikte geçmişten günümüze bütün anlamlarının verildiğini, başta dinî / tasavvufî olmak kaydıyla birçok anlam yönü üzerinde durulduğunu belirtir (Albayrak, 2014: 7).

Albayrak, sözlükte yer alan madde başlarını alfabetik bir sırayla, koyu ve küçük harflerle dizmiş, hemen ardından parantez içinde sözcüğün köken bilgisine ve sözcüğün türüne yer vermiştir. Sonra da sırayla numaralandırarak sözcüğün anlamlarını açıklamıştır. Sözcüğün anlamlarından sonra da tanıklar sıralanmıştır. Sözlük maddelerinde herhangi bir alt / iç maddeye rastlanmamıştır. Madde başının

yanında bağlamalı dizinlerde gelenek hâline gelmiş olan sıklık bilgisine yer verilmemiştir. Bununla birlikte sözlük maddesinde açıklanan her bir anlam için ayrı tanık gösterilmemiş olması da anlamla tanık karşılaştırmasına imkân vermemektedir.

Güçlü (sf. güç-lü). 1.Gücü olan, kuvvetli. 2.Sözü geçen, dediğini yaptıran, kudretli. 3.Sahip olması gereken nitelikleri fazlasıyla taşıyan, kuvvetli. 4.Sağlam esaslara dayanan. 5.i. mus. Bir makam dizisinde durak perdesinden sonraki en önemli perde (bazı makamlarda birden fazla bulunabilir). *DLT* (küçlig-küçlüg: güçlü, kuvvetli), *KDK* (güclü: kuvvetli, zorlu).

Çün pâdişâh güçlü ola pes kul fuzûl işlû ola
Ben senünem bana ne gam ger suç idem ger itmeyem
(183/7)

Görsel 97: Sözlük maddesine örnek 22: *Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü* (2014)

Görsel 97’de görüldüğü üzere GÜÇLÜ sözcüğü için beş anlam verilmiş ancak aşağıda sadece bir tanık gösterilmiştir. Burada numaralandırılarak açıklanan anlamların hepsinin Yunus Emre’nin şiirlerinde kullanılıp kullanılmadığını anlamak mümkün görülmemektedir. Açıklanan her bir anlamın ardından en az bir tanık cümlesinin verilmesi sözcüğün bağlamına göre kazandığı anlamın daha iyi anlaşılmasına hizmet edebilirdi. Sözlük incelendiğinde madde başının anlamı verilirken sadece Yunus Emre’nin şiirlerinde kullandığı anlamların değil bugün için genel dil sözlüklerinde var olan bütün anlamlarının da verildiği görülmektedir. Bu durum için Develi, ÇEVİRİLMEK, ALKIŞ, DEVLETLÜ, DÜN gibi sözcükleri örnek verir (Develi, 2015). Örneğin bu sözcüklerden ÇEVİRİLMEK sözcüğünün 6. anlamı olarak (*film için*) çekimi yapılmak anlamı verilmiştir. Oysaki Yunus Emre’nin bu sözcüğü kullandığı dönem için böyle bir anlamın varlığı söz konusu değildir. Yazar sözlüklerinde sözlüğe esas alınan derlem, yazarın metinleri olduğu için mikro yapıda

da belirtildiği gibi sözlük maddesinde sadece yazarın, sözcüğü kullandığı anlamların verilmesi ve her bir anlamın tanıklarla desteklenmesi gerekir.

Sözlükte görülen eksikliklerden biri de deyimisel ifadelerin gözden kaçırılmış olmasıdır. Örneğin AŞK sözcüğünün bileşenlerinden birisi olduğu aşağıdaki ifadeler sözlükte madde başı veya iç madde olarak alınmamıştır:

“Aşk ili, aşk eri, aşk eteğin tutmak, aşk evi, aşk denizi, aşk gözgüsü, aşk pazarı, aşk bağı, aşk meydanı”...

Yunus Emre'nin şiirlerinde yer alan bu ve bunun gibi hiçbir kullanım *Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*'nde madde başı olarak alınıp açıklanmamış sadece AŞK sözcüğü madde başı alınarak açıklaması verilmiştir.

Aşk ili: elest bezmi; **aşk eri:** âşık; **aşk gözgüsü:** mürşit; **aşk evi:** gönül; **aşk pazarı:** âşığın canını verip canan satın aldığı yer anlamlarında aşk ile ilgili mecazlı kullanımlardır (Tatçı, 2008). Bu anlamları AŞK sözlük maddesinde verilen açıklamaların karşılaması mümkün görülmemektedir. Bu sözlükbirimlerin madde başı yapılması veya AŞK maddesinde iç madde olarak verilmesi yazar sözlükçülüğü açısından daha isabetli bir yöntem olabilirdi.

Madde açıklamalarında yapılan tanımların niteliği açısından da farklı yaklaşımlar tercih edildiği görülmektedir. Örneğin BELÂ maddesinde çözümleyici (*analytical*), sözcük eşleştirmeye (*word-match*) dayalı ve ansiklopedik tanım yöntemlerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Belâ (A i. *belâ*’ “deneme, sınav; keder, sıkıntı”). 1.İnsana büyük bir sıkıntı veren, içinden çıkılması güç durum; dert, gam, keder. 2.Büyük sıkıntıya ve zarara sebep olan olay; afet, musibet, felaket. 3.Başta dert olan, insanı çok üzen kimse veya şey. *SN*.

Tasavvufta Tanrı’nın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hâllere gerçekte sahip olup olmadığını fiilen kendisine göstermesi; bu amaçla kulunu sıkıntıya sokması ve azap çekirtmesi bela olarak adlandırılır. Bundan dolayı da bir hadiste “En şiddetli belalara uğrayanlar peygamberlerdir, sonra da veliler.” buyrulmuştur. Bundan dolayı İmam Şıbli “Ya İlahî! Halk seni nimetin için, bense belan için seviyorum” demiştir (bk. Uludağ [2001], s. 71-72; a.mlf., “Belâ”, *DİA*, c. V, s. 380; Cebecioğlu [2004], s. 95).

Niçe bir ben sana uyam özümü *belâ*ya koyam
N’ola gelsen sen de benüm ögüdümü tutsan gönül
(161/3)

Kimisi zevk ü işretde kimi saz ü beşaretde
Kimi *belâ* vü mihnetde dün olmuş günleri gördüm
(207/5)

Dostdan *belâ* gelicegiz Eyyub’layın sabreylegil
Niçe sıhhat buldı teni bunca belâ çekmiş iken
(273/10)

Görsel 98: Sözlük maddesine örnek 23: *Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü* (2014)

Yazar sözlüklerinde üç farklı tanımlama yönteminin kullanılmış olması bir eksiklik ya da yanlışlık olarak değerlendirilmemelidir. Söz konusu, yazar sözlükleri olduğunda sözlük maddesinde verilebilecek bilgilerin niteliğinin farklı olmasından dolayı birkaç tanımlama yönteminin bir arada bulunması olağan bir durumdur. Bunun yanı sıra mikro yapıda yer verilen “Notlar” başlığı aslında tam da bu gibi durumlar için önerilmektedir. Sözlük maddesinde açıklama zorluğu olan ya da daha uzun anlatılması gereken açıklamalar sözlük maddesinin en altında “Notlar” başlığıyla kolaylıkla sunulabilir.

7. *Tanpınar Sözlüğü*

Ansiklopedik bilgi veren ve yazar sözlükleri sözlüklerine başka bir örnek Özgür Taburoğlu'nun *Tanpınar Sözlüğü* verilebilir.

Sözlüğün sözlük kısmı dışında kalan mega yapısı açısından değerlendirildiğinde tezimizin II. Bölüm'ünde açıklanan birçok başlığın bu çalışmada yer almadığı görülmektedir. Sözlüğün dış ön kapağında sözlüğün adı, yazarı ve bir görselin yer aldığı, dış arka kapakta ise çalışma hakkında kısa bir tanıtma yer almaktadır. Bu tanıtma yazısının kime ait olduğu bilgisi de yer almamaktadır. “İçindekiler” başlığından önce sözlüğü hazırlayan hakkında kısa bilgi ile birlikte çalışmanın künyesi verilmiştir. İçindekiler bölümünde “Giriş” başlığının ardından sözlük kısmını ayırıcı herhangi bir başlık verilmeden doğrudan sözlük maddelerinin adları ve sayfaları gösterilmiştir. Yani sözlüğün dış yapısıyla iç yapısı içindekiler bölümünde birbirinden ayrılmamıştır.

Sözlüklerin genellikle giriş bölümlerinde veya ayrı bir başlıkta sözlüğün hazırlanma yöntemi, sözlüğün hedef kitlesi ve nasıl kullanılacağı hakkında bilgiler yer alır. Tanpınar Sözlüğü'nün giriş kısmında Taburoğlu, Tanpınar'ın genel anlamda sözcük dünyası hakkında bilgiler verir. Yöntem ve içerikle ilgili verilen bu genel bilgiler sözlüğe seçilen sözvarlığının Tanpınar'ın sanatındaki önemi hakkındadır. “Giriş” kısmında bu sözlükte yer alan sözcüklerin onun edebî ya da değil bütün yazılarına hâkim olan kavramlar olarak nitelendirildiği belirtilir. Bu sözvarlığı sözlük hazırlayanın seçtiği kavramlardır. Tanpınar'ın bütün sözvarlığını yansıtan bir çalışma olmadığı için “Tanpınar Sözlüğü” gibi bir ifadenin bu çalışmayı karşılamadığı ifade edilebilir. Kısaca bu bölümde böyle bir sözlüğün hazırlanma

gerekeçesi belirtilmiş, Tanpınar'ın sözcüklerle kurmuş olduğu evrenin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

Çalışma 30 ana başlıkta 300 sözcük olarak hazırlanmıştır. Sözlük maddeleri hakkında Tanpınar'ın metinlerine bağlı kalınarak açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Taburoğlu, kavramları sözlüğüne gelişigüzel bir şekilde almadığını, Tanpınar'ın düşünce ve sanat dünyasında mihenk taşı olan, metinlerinde diğer kavramların biçimlenişinde önemli yeri olan sözcükleri seçtiğini ifade eder. Bu kavramlar alfabetik bir sırayla yer almıştır sözlükte. Her bir sözlük maddesi büyük harflerle, sayfanın en üst kısmında, sayfanın ortasında verilmiş ve madde başıyla açıklama arasında geniş bir boşluk bırakılmıştır. Sözlük maddelerinde yapılan ansiklopedik tanımlara bakıldığında daha çok kavramlar hakkında yapılan sözlük hazırlayana ait yorumlar olduğu görülür. Bu yorumlara dayanak olması amacıyla gerektiğinde Tanpınar'ın metinlerinden alıntılara (tanıklar) yer verilmiştir.

Boğaziçi, her şeyden önce bir zevk ve üslûptur. Asırlarca zevkimiz, duygularımız, hayat görüşümüz bu lâcivert ve yaldız parıltılı suların kenarında, onların saatle, aydınlıkla değişen manzaralarını seyrederek olgunlaştı. Zengin imparatorluk, şehit Rumeli ve gazi Anadolu, dört bir yandan oraya aktı ve orada hayatın bize mahsus olan şekillerini doğurdu. (1988: 411)

Görsel 99: Sözlük maddesine örnek 24: *Tanpınar Sözlüğü (Şahsi Bir Masalın*

Simgeleri (2019)

Görsel 99'da AKİS maddesiyle ilgili açıklamaların Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasından alınan bu cümlelerle desteklendiği görülmektedir. Alıntılarının sonunda parantez içinde kaynak bilgisi verilmiştir.

Taburoğlu, sözlüğe seçtiği sözcüklerin kendi başına var olan semboller olmadıklarını, sözlüğün başka parçalarıyla ilişki içerisinde biçim ve mana değiştirdiğini fakat şekil ya da muhteva olarak sınırlarını yitirmedeğini ifade eder (Taburoğlu, 2019: 10).

Taburoğlu, çalışmasının olağan bir sözlük ya da ansiklopedide olduğu gibi her sözcüğün kendi başına bir simge gibi müstakil bir yer tutmadığını, diğer sözcüklerle sürekli alışveriş içinde olduğunu belirtir (2019: 11). Taburoğlu kendisinin de belirttiği gibi onun ve eserleri hakkında yapılmış yorumları bir kenara bırakarak Tanpınar metinlerini okuyarak elde ettiği edinimlere göre sözcükleri açıklar. TALİH maddesinde verilen açıklamaların bir kısmı şöyledir:

Kader ve talih (tali'), Tanpınar'da ayrı, hattâ bazen karşıt anlamlara sahip olabilir. Kaderiyle ve talihiyle karşılaşan kişi farklı davranır. Kader, çoğu zaman talihi perdeler, karartır. Kaderine razı olan, talihiyle yüzleşemez; kendi âleminde yaşar gider. Kader, Müslüman Şark masalının, tahkiyelerin, talih ise tragediyaların, romanların varlık zemini gibidir. İlkinde, muayyen bir manzarada olağandışı hâller içindeki tip, olağan hadiselerle maruz kalır. Tragedyada ise, gündelik koşullar içinde, telafisi, tesellisi olmayan olaylar cereyan eder. Kaderini karşısına alan ferdin, masal kahramanının muayyen hâllerinden farklı, kendine özgü bir mizacı vardır. Kaderine mahpus olmak, kendi varlık şuuruna sahip trajik fert için katlanılmaz bir hâldir. Kaderin, ferdiyetini silmeye dönük baskısına taviz vermez. Mizacını savunması, trajik olaylara neden olur. Kendi talihini tecrübe etmek için, kaderine karşı gelir. Klasik tragedyalarda olduğu gibi, bu çekişme muhtemelen ölümüne neden olur. Tragedya kahramanı, varlığının çekirdeğini savunmak isterken, çoğunlukla talihine yenilir. Çoğu zaman gündelik bir kararla talihin bu ya da öte tarafına düşer.

Görsel 100: Sözlük maddesine örnek 25: *Tanpınar Sözlüğü (Şahsi Bir Masalın Simgeleri)* (2019)

Sözlük kısmından sonra çalışmada istifade edilen Tanpınar'ın eserlerinin künye bilgileri yer almaktadır. Bu kısımdan sonra bazı “Singeler, Kişiler, Kahramanlar”ın sözlükte geçtiği yerleri (sayfaları) gösteren bir dizin bulunmaktadır.

Metnin okunması, değerlendirilmesi ve sözlük hazırlayan tarafından açıklanması da bir nevi yorumlama olduğu için açıklama maddelerinin aynı zamanda sözlük hazırlayanın şahsi düşünceleri olduğu da ifade edilebilir. Elbetteki bilimsel bir ürün ortaya koyma amacıyla başlanılan işler nesnelliği öncelidir. Bununla birlikte şahsi kanaatlerin karışmama ihtimalinin olmadığı bazı durumlarda ise metne sadık kalınarak en az öznel bakışla madde tanımları yapılmalıdır.

8. Yaşar Kemal Sözlüğü

Yaşar Kemal Sözlüğü'nde, yazar sözlüklerinin mega yapısını meydana getiren bileşenlerin bazılarına yer verilmiştir. Sözlüğün dış kapağında sözlüğün adına, yazarına ve hangi eserlerin derleme alındığına dair bilgiler verilir. İç kapaktan sonra Püsküllüoğlu, neden böyle bir sözlük hazırlamaya giriştiği, sözlüğün hangi sözlükbirimleri kapsadığı, bunların genel dil sözlüklerinde bulunup bulunmadığı gibi bilgileri “Önsöz” başlığı altında verir. “Önsöz”den sonra *Yaşar Kemal Sözlüğü*'nün hazırlanmasında esas alınan eserlerin baskı yılı, yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu gibi bilgiler “Bu Sözlük İçin Yaşar Kemal'in Taranan Yapıtları” başlığı altında verilmiştir. Derlemi meydana getiren eserlerin kaçınıcı baskısının esas alındığının verilmesi tezimizin I. Bölüm'ünde sunulan “mega yapı”da belirtildiği gibi baskı farklılıklarından dolayı ortaya çıkabilecek karışıklıkların önüne geçilmesini sağlamış olacaktır. Mega yapının bir bileşeni olarak “Açıklamalar” başlığı altında sözlük

hazırlanırken başvurulan yöntemler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Burada makro ve mikro yapının bileşenlerinin seçimi ve sunumuyla ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Mega yapının “Kısaltmalar” başlığında ise sözlükte kullanılmış kısaltmalar sunulmuştur.

Sözlükte madde başları küçük harflerle ve koyu (*bold*) renkte, alfabetik bir düzende sıralanmıştır. Madde başının hemen yanında parantez içinde sözvarlığının türü (deyim, atasözü, ad, zarf...) hakkında bilgi verilmektedir. Bu açıklamadan sonra madde başının açıklaması yer alır.

mezdeğe [ya da **mezda**] (a.) yüksekliği on beş yirmi metreyi geçen, iğne yapraklı, on beş yirmi santim boyunda kozalakları olan, bu kozalaklardan sızan reçine sakız olarak çiğnenen bir ağaç.
«Bana bir tutam çam sakızı, bir tutam da **mezdeğe** sakızı, azıcık da kekik getirin.» (O, 268)

Görsel 101: Sözlük maddesine örnek 26: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Görsel 101’de MEZDEĞE maddesinde örneklendiği gibi bazı madde başı sözcüklerin farklı yazılışları da köşeli parantez içinde verilmiştir. Açıklamadan sonra Yaşar Kemal’in eserlerinden bir tanık gösterilerek sözlük maddesi tamamlanmıştır. Bu sözlük maddesinde tanım yöntemi olarak çözümleyici (*analytical*) tanım yöntemi kullanılmakla birlikte farklı sözcükler için diğer yöntemlerin de kullanıldığı görülmüştür.

Yaşar Kemal Sözlüğü, Püsküllüoğlu’nun eserin “Önsöz”ünde açıkladığı gibi bölgesel sözlerin bir sözlüğüdür (Püsküllüoğlu, 1974). Püsküllüoğlu söz konusu çalışmasına Yaşar Kemal’in eserlerinde kullandığı sözcükleri, deyimleri, atasözleri, ilençler, sövgüler ve yergileri, alkışları, yakarışları dâhil etme amacıyla işe koyulmuş

olsa da bunun güçlüğünden ötürü sadece onun eserlerinde yer alan kendi ifadesiyle *şimdilik yalnızca Yaşar Kemal’de rastlanan* sözcükleri, atasözleri ve deyimleri toplamıştır.

Yaşar Kemal Sözlüğü’nde geçen sözcükler, atasözleri ve deyimler genel dil sözlüklerinde ya bulunmamakta ya da pek azının ancak değişik biçimleri bulunmaktadır. Hatta bazıları derleme sözlüklerinde bile yoktur ve bu sebeple Püsküllüoğlu, *Yaşar Kemal Sözlüğü* için özel bir sözlük ifadesini kullanır.

canı cesedinden üzölmek (dey.) pek çok yorulmak.
«Ben öldüm işte. **Canım cesedimden üzöldü**. Bir adım, bir tek adım atamam.» (O, 425)

Görsel 102: Sözlük maddesine örnek 27: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Püsküllüoğlu, *Yaşar Kemal Sözlüğü*’nün, sadece Yaşar Kemal okurlarının değil aynı zamanda halk kaynağına yönelmiş her yazarın, sözcük dağarcığını genişletmek isteyen, Türkçenin yöresel olanaklarına eğilmek isteyen herkesin yararlanabileceğı bir eser olduğunu söyler (1974).

Deyimler gibi yöresel dilde kullanılan sözcüklerle oluşturulmuş birleşik fiiller de sözlükte madde başı yapılmıştır.

döğen sürmek harman sürmek.
Mısıık ekini biçmiş, harman eylemiş, **döğen sürüyor-**
du. (DÇC, 605)

Görsel 103: Sözlük maddesine örnek 28: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Görsel 103’te yer alan sözlük maddesinde madde başının ölçönlü dildeki karşılığı verilmekle yetinilmiştir. Ardından da madde başının geçtiğı tanık cümlesi

yer almaktadır. Parantez içindeyse tanığın Yaşar Kemal'in hangi eserinde geçtiği bilgisi verilmiştir.

Püsküllüoğlu, sözcüklerin anlamlarını tanıktan yola çıkarak vermiş, tanıkta hangi anlamda kullanılmışsa o anlamı verme yoluna gitmiştir. Yöresel bazı sözcüklerin kullanımında şayet bir mecazlı kullanım söz konusuysa sadece bu anlam verilerek açıklanma yoluna gidilmiştir.

hörtük (mec.) veba; «gâvur», «domuz», «mendebur»
gibi bir küfür sözcüğü.
«Hele koca hörtüğe hele!» (O, 58)

Görsel 104: Sözlük maddesine örnek 29: *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974)

Görsel 104'te yer alan HÖRTÜK sözcüğü *Derleme Sözlüğü*'nde yara (ilenç), korku, kuruntu; bilinmeyen, iyileşmeyen yara anlamlarıyla tespit edilmiştir. Örnekte “veba” karşılığıyla birlikte yöresel kullanımda yer alan anlamların da verildiği görülmektedir. Parantez içinde mecaz etiketlemesiyle verilen madde başı sözcük tanık cümlesiyle örneklendirilmiştir.

Bu çalışmayı Yaşar Kemal'e ait sözvarlığının tamamı yerine çok az bir kısmını yansıttığı, daha çok bilinmeyen veya o bölge insanı dışındakilerin anlayamayacağı ifadelerin açıklamalarına yer verildiği ve sözlük maddelerinde diğer bileşenlere ait bilgi verilmediği için yazar sözlükleri kategorisinde yer alan sözlükçe / glossary olarak değerlendirmek mümkündür.

9. *Kutatgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü*

Kutatgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü adlı çalışma yazar sözlükleri kapsamında yazar sıklık sözlükleri alt türünde değerlendirilebilecek bir çalışmadır. Sırasöğüt, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı bu çalışmanın giriş başlıklı bölümünde tezin *Kutatgu Bilig'in* sözcük hazinesi üzerine olduğunu; metinde geçen sözcüklerin nerede ve hangi anlamda, kaç defa kullanıldığına dair sorulara karşılık olacağını belirtir (Sırasöğüt, 2020: 2). Çalışma 3 bölüm hâlinde kurgulanmıştır. I. Bölüm'de *Kutatgu Bilig* ve şair hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca yazıldığı devre ait bilgiler de verilmiştir. II. Bölüm'de çalışma yöntemi ve sözlük kullanımı hakkında bilgiler yer almaktadır. “Sözlük Kullanım Kılavuzu” başlığı altında 12 maddede sözlüğü hazırlarken kullandığı yöntemi örnek vermeden sıralamıştır.

belgü -24- [T] alâmet, nişan

b. D/180/A, D/1522/B, D/1648/B, D/1650/A, D/1693/A, D/1864/B, D/1899/A, D/1997/B, D/3916/B, D/6356/B

b.+si D/992/A, D/1828/B, D/1864/A, D/2838/B, D/3335/B, D/3370/A, D/4284/B, D/4705/A, D/5108/B, D/5224/B, D/5765/B, D/5787/B, D/5791/B, D/6161/B

Görsel 105: Sözlük maddesine örnek 30: *Kutatgu Bilig Sıklık Sözlüğü* (2020)

Çalışmada madde başları küçük ve koyu harflerle dizilmiştir, alfabetik bir düzende verilmiştir. Madde başının yanında eserde sözcüğün kullanıldığı toplam sayı iki kısa çizgi arasında verilmiştir. Hemen yanında köşeli parantez arasında köken bilgisine yer verilmiş ve ardından sözcüğün açıklaması yapılmıştır. Sözlüğün, sözcüklerle ilgili köken bilgisini içermesi *Kutadgu Bilig'in* yazıldığı dönem içerisinde dil etkileşiminin boyutuyla ilgili veriler sunabilir. Madde başının altında da sözcüğün eserde geçtiği yerleri gösteren dizine yer verilmiştir. Ayrıca sözcüğün

çekimli hâlleri (*wordform*) de madde başının altında eserde kullanıldığı yer bilgisiyle birlikte sunulmuştur.

Madde başının açıklama kısmında genellikle sözcüklerin bugünkü karşılıklarının verildiği görülmektedir. Bunlardan bazılarının bugünkü sözvarlığında sadece yazılışları farklı olanlarının Türkiye Türkçesindeki bugünkü yazılışları verilmiştir (Görsel 106).

ķuzı -3- [T] kuzu
ķ. D/1040/B, D/3311/B, D/4631/B

Görsel 106: Sözlük maddesine örnek 31: *Kutatgu Bilig Sıklık Sözlüğü* (2020)

Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş ve başka sözcüklerle karşılanan madde başlarına karşılık olarak aynı anlamı karşılayan sözcüğün verildiği görülmektedir (Görsel 107).

ķuyuğ -1- [T] titiz
ķ. D/2900/A

Görsel 107: Sözlük maddesine örnek 32: *Kutatgu Bilig Sıklık Sözlüğü* (2020)

Sözlük incelendiğinde deyimlerin, atasözlerinin sözlükte ne madde başı olarak ne de alt / iç madde olarak gösterilmediği tespit edilmiştir. *Kutatgu Bilig*’de birçok deyim, atasözü yer almasına rağmen bunların hiçbirinin sözlüğe dâhil edilmemesi bir eksiklik olarak söylenebilir. *Kutatgu Bilig*’de geçen ve örnek olarak rastgele seçtiğimiz “**ajun taru-**: dünyası başına dar gelmek, çaresiz duruma

düşmek”, “**baş esen bol-**: esenlikte olmak”, “**baş ye-**: başını yemek, hayatına mal olmak” vb. deyimlerin hiçbirisi *Kutatgu Bilig Sıklık Sözlüğü*’nde yer almamaktadır.

Sözlükte yer almayan bir başka sözvarlığı da birleşik fiillerdir. Kutatgu Bilig’de geçen “**asıg teg-**: fayda sağlamak”, “**emgek teg-**: zahmet vermek”, “**sözünü tut-**” gibi birleşik fiillerin sözlükte madde başı olarak da alt / iç madde olarak da yer almadığı görülmüştür. Dolayısıyla hem deyimler, atasözleri hem de birleşik fiiller gibi yapıların yer almaması *Kutatgu Bilig*’in sözvarlığının sıklık bilgisini yansıtmaya gayesiyle hazırlanmış olan bir çalışma için eksiklik olarak değerlendirilebilir.

rižvânu’llâhi ‘aleyhim ecma’in -1- [A] “Allah onların hepsinden razı olsun”
manasında bir dua (Daha çok sahabeler için söylenir)
r. bu A/8

Görsel 108: Sözlük maddesine örnek 33: *Kutatgu Bilig Sıklık Sözlüğü* (2020)

Bununla birlikte görsel 108’de görüldüğü gibi bazı kalıpsal ifadeler çalışmada madde başı yapılmıştır. Burada bir dua örneği görülmektedir. Diğer madde başı sözcükler gibi sıklık bilgisi, köken bilgisi ve açıklamalar verilmiş, eserde geçtiği yer de gösterilmiştir. Sözlük hazırlayanın yorumlarıysa parantez içinde verilmiştir.

Çalışmanın 3. bölümünde ayrıca sıralı ve ters sıralı sözcük sıklığı, harf sıklığı, hece sıklığı, hece tipi sıklığı ve sözcük tipi sıklığı, isim ve fiil sıklığı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Sırasöğüt, çalışmasında sözcüklerin anlamını verirken günümüz Türkiye Türkçesinde sözcük yaşıyorsa bu anlamın öncelikle verilmeye çalışıldığını belirtir (Sırasöğüt, 2020: 20). Ayrıca madde başlarının anlamlandırılmasında *Kutatgu Bilig III İndeks*, Suat Ünlü’nün ve Emek Üşenmez’in *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*,

Ferit Develioğlu'nun *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*'i ve Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türk* adlı sözlüğünden yararlanıldığı belirtilmektedir.

SONUÇ

Bağlamlı dizin, kavram sözlüğü, sıklık sözlüğü veya dizinler belli başlı bazı görevleri yerine getiren ve kendi içinde belli bazı ilkeleri ve kuralları olan çalışmalardır. Yazar sözlüklerinin makro ve mikro yapılarında belirtilmeye çalışıldığı gibi “yazar dil sözlüğü”nde birçok bileşen bulunmaktadır. Bu bileşenlerin her birinin bir sözlükte olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak en azından büyük bir kısmının “yazar dil sözlüğü”nde bulunması beklenir.

Bununla birlikte yabancı literatürde olduğu gibi Türkiye’deki sözlükçülük çalışmalarında da bu tür sözlükleri uluslararası bir adlandırmaya tabi olarak yazar sözlükleri olarak kabul etmekle birlikte sözlük başlıklarında “X Şairin Bağlamlı Dizini”, “X Yazarın Kavram Sözlüğü” vb. isimlendirmeler, yazarın bütün dil özelliklerinin ve sözvarlığının dâhil edildiği yazarın dil sözlüklerinden farklı değerlendirilmesine yardım edecektir. Böylelikle sözlüğü eline alacak okuyucu sözlüğün ismine göre önceden sözlüğün içeriği ile ilgili bilgi edinmiş olacaktır.

Sonuç olarak bu tezde, genel sözlüklerin makro ve mikro yapıları dikkate alınarak bilimsel açıdan sözlükçülük ölçütlerinden uzaklaşmadan yazarın dil sözlükleri ile ilgili parametreler belirlenmeye çalışıldı. Genel dil sözlüklerinde bulunan her bir sözlük bileşenine yazar sözlüklerinde de yer verme zorunluluğu olmadığı gibi yazar sözlüklerinde bulunan sözlük bileşenlerinin de genel dil sözlüklerinde bulunması zorunluluğu olmadığı söylenebilir. Yine genel dil sözlüklerinde sözlük bileşenlerinin veriliş yöntem ve sıraları da farklı olabilir. Örneğin yazar sözlüklerinde sözlükbirimlerin anlamı verilirken ana dil sözlüklerindeki anlam sırası yerine yazarın eser(ler)inde en çok kullandığı anlam sırası takip edilebilir. Belki

de yazarın kullandığı sözcük, sözlük anlamında hiç kullanılmamış da olabilir. Örneğin: “Gözlerin *uçurum* oldu hayallerime!” cümlesinde geçen “*uçurum*” sözcüğünün sözlük anlamını açıklamak yerine yazarın bağlamıyla ortaya çıkan anlamının verilmesi ve eser(ler)inden örnekle tanıklanması beklenir. Yazar sözlüklerinde madde başı açıklanırken yazarın oluşturduğu figüratif dil öncelikli de açıklanabilir veya diğer anlamlarından sonra da verilebilir. Bu biraz da sözlük hazırlayanın kendi tercihi olacaktır. Herhangi bir sözlükbirim sözlük anlamında hiç kullanılmamışsa o anlam yazar sözlüğünde hiç verilmeyebilir. Bir sözcük hem figüratif hem de sözlük anlamıyla kullanılmışsa ayrı ayrı numaralandırılarak yazarın kullandığı figüratif her bir anlamın ve sözlük anlamlarının sayısal bilgileri de verilebilir. Böylelikle yazarın dil ve üslup özelliklerinin tespitinde ne kadar sanatsal bir üslup kullandığı ve sözcüklerin anlamlarını ne ölçüde zenginleştirdiği de belirlenmiş olacaktır. Yine yazara ait bütün eserler inceleme konusu ise hangi eserinde, hangi anlamda kaç kez kullanıldığı gibi istatistiksel bilgiler madde başının yanında verilebilir.

Özetle yazar sözlüklerinin yapısıyla ilgili tespitler şu şekilde sıralanabilir:

1. Genel dil sözlükleriyle ortak noktaları olmakla birlikte madde başlarının seçimi, açıklanması, sıralaması gibi birçok özellik bakımından farklılıklar mevcuttur.
2. Genel dil sözlüklerinde yazılı ve basılı malzemelerden çeşitlilik ve temsiliyet kabiliyeti gözetilerek farklı türden kaynaklar seçilir. Yazar sözlüklerinde ise sözlüğün amacına göre derlemin niteliği de değişiklik gösterir. Bir yazara ait sözlük hazırlanacaksa sadece onun bütün eserleri derleme dâhil edilirken bir dönemin şairlerinin ve yazarlarının kullandığı sözvarlığının tespiti

amaçlanmış bir sözlük çalışmasında o dönemi en iyi temsil eden şair ve yazarların temsil kabiliyeti en iyi bir ya da birkaç eseri derleme dâhil edilebilir. Şayet kapsamlı bir yazar dil sözlüğü hazırlanacaksa o yazara ait günlükler, mektuplar, gazete yazıları, notlar, edebî olsun ya da olmasın bütün yazıları derleme alınmalıdır.

3. Makro yapıda belirtildiği gibi genel dil sözlüklerinde yer almayan ve yazara ait neolojiler, dilde yer almayan sözcük biçimleri, standart formu bozulmuş yapılar vb. yazarın sözvarlığında bir kere dahi geçmiş olsa yazar sözlüklerinde yer almalıdır.
4. Mikro yapıda değerlendirilen madde başlarının anlam sırası ve anlam açıklamaları genel dil sözlüklerinden farklı verilebilir. Genel dil sözlüklerinde yaygınlığa göre bir sıralama tercih edilirken yazar sözlüklerinde yazarın sözvarlığındaki sıklığa göre bir tercihte bulunulabilir. Bu anlamda genel dil sözlüklerinde verilen madde başlarının anlam sırasına uyulmayabilir.
5. Genel dil sözlüklerinde bir madde başının onlarca farklı anlamı verilmiş olabilir. Ancak yazar sözlüklerinde sadece yazarın sözvarlığında bulunan anlamlar açıklanmalı ve örneklendirilmelidir.
6. Eşadlılık ve çokanlamlılık çerçevesinde genel dil sözlüklerinde yer alan sınıflandırmaya bağlı kalınmayabilir. Bir sözcüğün ilgili bölümlerde yer alan yöntemlere göre çok anlamlı mı eş adlı mı olduğu değerlendirilerek açıklaması yapılmalıdır. Yazarın metinde sözcük için kullandığı anlam çokanlamlılık bağlamında da eşadlılık bağlamında da değerlendirilmeye uygun olabilir. Bu konuda mikro yapıda belirtilen durumlar gözetilerek çokanlamlı veya eşadlı olarak sözlükte yer almalıdır.

7. Genel dil sözlüklerinde madde başının her anlamıyla ilgili bir tanık cümlesi verilmemiş olabilir. Yazar sözlüklerinde ise tanık cümlesi olmayan hiçbir sözcük madde başı olarak alınmamalı, madde başı ve onun her anlamıyla ilgili örnek cümleler verilmelidir. Tanık cümleleriyle madde başında sıralanan anlamların uyumlu olmasına dikkat edilmelidir.
8. Yazarın sözvarlığı çoğunlukla edebî metinlere dayandığından dil sanatlı ve cümle yapısı açısından da standart formdan farklı olabilir. Bu durumda özellikle deyimisel ifadelerin dikkatli bir şekilde tespit edilmesi gerekir. Aksi hâlde deymi oluşturulan sözcüklerin ayrı ayrı madde başı yapılması yanlışlığına düşülebilir.
9. Sözlük maddesinde ayrıntılı bilgiler verilmesi gerektiğinde veya sözcük kullanımının yoruma muhtaç olması durumlarda sözlük formatı gereği açıklama kısmında verilemeyen bilgiler için sözlük maddesinin sonunda “Notlar” kısmında ansiklopedik bilgiler verilebilir. Bu bölümde verilecek bilgiler sözlük hazırlayanın veya başka araştırmacıların yorumları olabilir.
10. Yazar sözlüklerine isim verilmesi de dikkat edilmesi gereken durumlardan biridir. Örneğin bir yazarın sadece bir eserine ait sözvarlığı üzerine sözlük hazırlanıyorsa bu çalışma için “Ahmet Mithat Sözlüğü” demek doğru olmayacaktır. Bunun yerine “X Eserinin Sözlüğü” veya “X Eserinin Sözvarlığı” gibi adlandırmalar daha doğru olacaktır. Bu tezde yazar sözlükleri açısından en kapsamlı başlık olarak “Yazar Dil Sözlüğü” ifadesini benimsiyoruz. Bu başlığın yazara ait bütün yazılı malzemenin derlemde yer alması hâlinde kullanılmasının daha doğru olacağı görüşündeyiz.

Bu tez, Türkiye’de hazırlanmış ve yazar sözlüklerini bir bütün hâlinde (alt türleriyle) ele almak, yazar sözlükleri için temel bazı ilkeler ortaya koymak, yazarın tam bir dil sözlüğü ile diğer alt türleri arasında bir karşılaştırma yaparak sınırlılıklarını, farklılıklarını tespit etmek, yazar sözlükleriyle ilgili ilerde yapılacak kavramsal ve teorik çalışmalar için bir ilk adım olmak amacıyla hazırlandı.

Umulur ki artılarıyla eksileriyle ortaya konulan bu çalışma Türkiye’de yürütülen yazar sözlüğü çalışmalarına katkıda bulunsun.

Kaynaklar

- Acar, S. (2009). “Necati Bey Divanı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Konya.
- Ağca, M. (2020). “Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği”, *Doktora Tezi*, Denizli.
- Akerson, F. E. (2005). *Göstegebilime Giriş*, Multilingual, İstanbul.
- Akgül, L. (2013). *Pir Sultan Abdal Sözlüğü*, LA Kitap Yay., Ankara.
- Akkök, A. E. (2007). “Deyimlerin Anlambilimsel Ve Bilişsel Özelliklerine Göre Tahmin Edilebilirliği: Yabancı Dilde Bir Uygulama”, *Dil Dergisi*.
- Aksan, D. (1998). “Türklerde Sözlükçülük / Bugün Türkiye’de Sözlük”, *Kebikeç*, Sayı: 6.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- Albayrak, N. (2014). *Gönül Çalab’ın Tahtı: Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Alekseev, P. M. (1996) *Frequency Dictionary of the Autobiographic Trilogy of M. Gorky*. St.-Petersburg: St- Petersburg State University.
- Alibaz, E. (2021). “Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük Çalışmalarında Fennî Dîvânı”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1.
- Alpak, M. N. (2006). “Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları Ve Nazım Efendi’nin ‘Tercümanu’l-Lügat’ Adlı Eserinin İncelenmesi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Van.

- Anar, İ. O. (2012). *Puslu Kıtalar Atlası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles, (1993). *Poetika*, (Çeviren: İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aristoteles, (2004). *Retorik*, (Çeviren: Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M. (2013). “Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 210 Numarada Kayıtlı Lügat Mecmuası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Winter.
- Âsım, N. (2019). *Eski Savlar, Dîvânı Lugâtî't- Türk'teki Atasözleri*, Büyüyen Ay Yayınları.
- Aslan, E. (2017). “Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği”, *Turkish Studies*.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş – Metin – Notlar – Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- Atay, O. (2011). *Tehlikeli Oyunlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atay, C. (1965). *Karaların Memetleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Atiker, M. (2016). “Olay ve Akıl”, *Eskiye*.
- Ay, D. A. (2017). “Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*.
- Ayar, M. (2022). *Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî Dîvânı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*, İlâhiyât Yayınları, Ankara.
- Aydın, G. (2019). “Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü”, *Doktora Tezi*, Ankara.
- Ayhan, E. (2012). “Bütün Yort Savul'lar!” 1954 - 1997, *Toplu Şiirler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ayscough, S. (1790) *An Index to the Remarkable Passages and Words Made Use of by Shakespeare; Calculated to Point Out the Different Meanings to Which the Words are Applied*. London: Thomas Tegg.

- Bakır, S. (2017). “Modern Türk Şiirinde Anlatımcı Teknik”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ocak-Haziran.
- Barthes, R. (1979). *Göstegebilim İlkeleri*, Kültü Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bauer, L. (2004), *A Glossary Of Morphology*, Georgetown University Press, Washington.
- Becel, A. (2021) Sabahattin Ali’nin Yapıtlarında Sözvarlığı, Kök Değerler ve Çocuk, *Yüksek Lisans Tezi*, Malatya.
- Bilgegil, M. K. (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belagat*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Birişik, A. (2009). “es-Seb‘u’l-Mesânî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36.
- Borodin, V. Shajkevich, A. (1981). *A Dictionary of the Ryhmes of M. Yu. Lermontov. A Frequency Dictionary of the Language of M. Yu. Lermontov*. In V. Manuilov (ed.), *The Lermontov Encyclopedia*. Moscow.
- Bozkurt, F. (2017). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlükbirim Seçimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Bulut, A. (2015). *Belagat Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Bursevî, İ. H. (2016). *Kelimeler Arasındaki Farklar*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Cassuto, L. Eby, C. (2004) *The Cambridge Companion to Theodore Dreiser*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero, (1860). *Oratory and Orators* (Editör: J. S. Watson), Harper & Brothers, Publish, New York.
- Clark, M. (1845). *The Complete Concordance to Shakespeare*. London: Charles Knight and Co.
- Coşkun, M. (2008). “Kinayenin Belâgat Kitaplarındaki Seyri ve Onu Yeniden Anlama ve Sunma Denemesi”, *Bilig*, Sayı: 44.
- Cottingham, J. (1993). *A Descartes Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford.

- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford University Press.
- Çalışlar, A. (1994). *Shakespeare Sözlüğü*, Mitosboyut Yayınları, İstanbul.
- Çatıkkaş, M. A. (2020). *Osmanlı Türkçesindeki Arapça – Farsça Sesteş Kelimeler Dizini*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, M. (1984). “Mazmûn”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XLVIII, S: 388-389, Nisan - Mayıs.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Çürük, Y. (2017). “Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)”, *Doktora Tezi*, Ankara.
- Dancygier, B. Sweetser, E. (2014). *Figurative Language*, Cambridge University Press, New York.
- Deignan, A. (2015). “Figurative language and lexicography”, *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography* (ed.: Patrick Hanks, Gilles-Maurice de Schryver, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Demirbağ, Ö. (1999). “Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb”, *Doktora Tezi*, Van.
- Demirel, Ş. (2002). “Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig*, Sayı: 21, Bahar.
- Develi, H. (2015). “Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü’ne Dair”, *Türk Dili*, Sayı: 757, Ankara.
- Donaldson, S. (1996) *The Cambridge Companion to Hemingway*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dubičinskiy, V. V. (2008), *Leksikografiya russkogo yazıka uceb. posobie*, Moskva: Nauka-Flinta, 432.
- Duman, M. A. (2019). *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Duman, M. A. (2021). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Eker, Ö. (2015). “Kutatgu Bilig Dizini”, *Yüksek Lisans Tezi*, Niğde.

- Eloğlu, M. (2010). *Bu Yalnızlık Benim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Divânu Lugati't- Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*, Bilge Kültür Sanat.
- Erkmen, N. (2014). *Ulysses Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, M. A. (2008). *Safahat*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- Birtek, F. (1944). *Divan-ı Lügat-it Türk'ten Derlemeler I: En Eski Türk Savları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Filizok, R. (2001). *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Francis, W.N. and Kucera, H. (1964). *A Standard Corpus of Present-Day Edited American English*, Department of Linguistics, Brown University.
- Freeman, B. (1973). *Concordance du Théâtre et des Pœsies de Jean Racine*. Ithaca, L.: Cornell University Press.
- Gaidukov, D. (2003). *Concordance for the Novel "Evgeny Onegin" by A. S. Pushkin, with the Text of the Novel Attached*. Moscow.
- Gelgör, N. (2019). "Ahmet Hâşim Sözlüğü", *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya.
- Gençer, B. G. (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım, Doktora Tezi*, Ankara.
- Gerez, J. H. (1967). *Arayış İçinde: Şiirler*. Ekin Basımevi, İstanbul.
- Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind*, Cambridge University Press.
- Glucksberg, S. (2001). *Understanding Figurative Language*, Oxford University Press, New York.
- Gökdayı, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Grechko, V. A. (2000). *Dictionary of A. S. Pushkin's Synonyms*. Issue 1. Nizhniy Novgorod: Nizhniy Novgorod State University.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Günay, D. (2018). *Söylem Çözümlemesi*, Papatya Bilim Yayınları, İstanbul.

- Güzel, A. (2021). *Sehzâde Alaaddîn Gaybî Kaygusuz Abdal Külliyyatı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güzeliş, E. (2022). Samim Kocagöz'ün Romanlarında Sözvarlığı, *Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale.
- Hacıyev, T. (2000). *Kitab-i Dədə Qorqud Ensiklopediyası*, Yeni Nəşrlər Evi, Bakü.
- Hakîm, S. (2005). *İbnü 'l-Arabî Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Harnsberger, C. (2009). *Mark Twain at Your Fingertips: A Book of Quotations*. Minelola, N. Y.: Dover Publications.
- Hartmann, R. K. James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*, Routledge, New York.
- Haşim, A. (1988), *Üç Eser (Bize Göre, Gurabâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi)*, MEB Yayınları.
- Hiyavî, R. (1376). *Seng-Lâh: Ferheng-i Türkî be Farisî Mirza Mehdi Han Esterabadî*, Neşr-i Merkez, Tahran.
- Hulûsi, Ş. (1967), *Ahmet Haşim Hayatı, Sanatı ve Seçilmiş Şiirleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Inwood, M. (1999). *A Heidegger Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford.
- İmer, K. ve diğerleri. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. “Garîbü'l-Kur'ân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*, (Çev. Mehmet Gürlek, Ellen Patat), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Jacoff, R. (2007). *The Cambridge Companion to Dante*. 2d edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaplan, M. (2012). “O Belde'nin Tahlili”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*.
- Kaplan, S. (2021). *Ahmet Hamdi Tanpınar Sözlüğü*, Holden Yayınevi, İstanbul.
- Kaplan, S. (2021). *Oğuz Atay Sözlüğü*, Holden Yayınevi, İstanbul.

- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaalioglu, S. K. (1975). *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Karataş, T. (2015). “Kinaye ve Tariz”, *Türk Dili*, Sayı: 767-768, Ankara.
- Karpova, O. (2011). *English Author Dictionaries*, Cambridge Scholars Publishing.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, MEB Yayınları, Ankara.
- Keith, William M., Lundberg, Christian O. (2008), *The Essential Guide to Rhetoric*, Bedford / ST. Martin's, Newyork.
- Kemal, Y. (1973). *Bu Diyar Bastan Basa*, Cem Yayınevi.
- Kemal, Y. (1985). *Ağrıdağı Efsanesi*, Yapı Kredi Yayınevi.
- Kısakürek, N. F. (1994). *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- Kirk, R., Klotz, M. (1965). *Faulkner's People. A Complete Guide and Index to Characters in the Fiction of William Faulkner*. Berkeley: University of California Press.
- Kocakaplan, İ. (1996). *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Damla Yayınları, İstanbul 1998.
- Kocapinar, P. (2014). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/9 Summer, Ankara.
- Koç, O. (2015). “Mehmet Âkif'in Şiir Dili: Safahat'ta Metafor ve Metonim Kullanımları”, *Türk Dili*, Sayı: 767-768, Ankara.
- Kozyrev, V. A., Černjak, V. D. (2015). *Leksikografiya Russkogo Yazyka*, V. D. Černjak Sankt-Petersburg Izdatel'stvo RGPU im. A. I. Gertsena.
- Köktekin, K. (2019). *Dîvân (Şeyh-zâde Atâyî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kul, E. (2007). Ece Ayhan'ın Şiirleri Üzerine Bir Araştırma, *Doktora Tezi*, Ankara.
- Kurtoğlu, Ö.A. (2015). *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama*, Doktora Tezi, Ankara.
- Kuruoğlu, H. (2022). “Tercüme-İ Ferhengnâme-İ Sa'dî'nin Sözvarlığı”, *Doktora Tezi*, Ankara.

- Kuzembayeva, A. (2022). Türkçe-Rusça İki Dilli Sözlüklerin Sözlükbilimsel Yapısı, *Doktora Tezi*, Ankara.
- Küçük, O. (2016). Çağdaş Metafor Teorisi: George Lakoff ve Mark Johnson, *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge.
- Lansing, R. et al. (eds.). (2000) *The Dante Encyclopedia*. N. Y.: Garland.
- Lehnert, H. et al. (eds.). (2009) *A Companion to the Works of Thomas Mann*. N. Y.: Camden House.
- Lieber, R. - Štekauer, P. (2011). *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press.
- Lushington, G. (1857). *A Complete Concordance to the Poetical Works of Milton*. Madras: Pharoah.
- Lyons, J. (1979). *Semantics: II*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Magee, G. A. (2010). *The Hegel Dictionary*, Continuum International Publishing Group, New York.
- Mantu, U. (2018), “Eş Adlılık ve Türkçe Sözlük’te Eş Adlılık Meselesi”, *Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Martinson, S. (2005). *A Companion to the Works of Friedrich Schiller*, Rochester, N. Y.: Camden House.
- McHaney, Th. (1976). *William Faulkner: A Reference Guide*. Boston: G. K. Hall.
- Miandoab, N. Z. (2010). “Muhammed bin Abdu's-Sabur Hoyi, Hulasay-i Abbasi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Lügat-ı Ferišteoğlu ve Lügat-ı Kâmin-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Müller-Strübing, H., Quick, R. (1984). *Companion to Schiller's Wilhelm Tell: A Complete Vocabulary with Notes and Historical and Grammatical Introductions*. L.: S. Clarke.
- Noreng, H. et al. (eds.) (1987). *Henrik Ibsens Ord Skatt*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Nurzhanova, N. B., Otarbekova, Z. K. (2017). "Türki Tilderinde Akın-Jazuşı Tili Sözdigin Jasaudın Ğılımi-Edisnamalık Meseleleri", 8. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda Sunulan Bildiri*, (yayımlanmamış bildiri), 22-26 Mayıs.
- Nutku, Ö. (2012). *Shakespeare Sözlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Orhanoğlu, H. (2010). Sanat Eserinde İmgecilik ve Edip Cansever'in Şiirinde Gerçeküstü İmgeler, *Doktora Tezi*, Erzurum.
- Oturakçı, N. (2014). "İkinci Yeni Şiirinde Anlık Oluşumlar", *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ouggli, A. K. A. (2020). "Bedayi'ü'l-Lugat'ta Geçen Çağatay Türkçesi Kelimeler ve Örnek Beyitlerin İncelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri.
- Ölker, G. (2011). Sözlük Türleri ve Kelime Sıklığı Sözlüğü Üzerine, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 9, Güz.
- Özcan E. (2017). Boris Aleksandroviç Larin Bölümlerarası Sözlük Merkezi ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Vol. 5.
- Özerdim, S. N. (1981). *Açıklamalı Söylev Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özezen, M. Y., Sözer, H. (2014). Türkiye'de Yazar Sözlükçülüğü Çalışmaları ve Orhan Kemal Sözlüğü, *Doğumunun 100. Yılında Orhan Kemal Sempozyumu*, 16-18 Ekim.
- Özkan, B. (2020). *Türkiye Türkçesinde Ön Adlarla Adların Birliktelik Kullanımı ve Eş Dizimi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, F. H. (2022). "Nâbî'yi Anlamak Yahut "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları"na Zeyl", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (12), 305-330.

- Özkan, M. (2016). "Edebiyatta Dil Kullanımı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 52, sayı: 52.
- Özlü, T. (1978). *Eski Bahçeler*, Ada Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, F. (2007). Bâkî Dîvânı Sözlüğü, *Doktora Tezi*, Ankara.
- Öztürk, S. (2020). "Fazlullâh Han Lügâti (inceleme-metin-dizin)", *Doktora Tezi*, Samsun.
- Özünü, Ü. (1997). *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Philip, G. (2011). *Colouring Meaning (Collocation and connotation in figurative language)*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Piltin, Ş. (2013). *Türk Dilinde Ildırıp Söz Bilgisi Bir Eş Anlamlılık İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Platon, (2016). *Devlet* (Çeviren: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat Bilimi*, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul.
- Püsküllüoğlu, A. (1974). *Yaşar Kemal Sözlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Rahimi, F. (2016). "Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü", *Doktora Tezi*, Ankara.
- Rahimi, F. (2019). "Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8 (1).
- Rebetskaya, N. A., Shaykevich, A. YA. (2022). *Slovar' yazyka Chekhova: Slovar' yazyka Chekhova i problemy avtorskoy leksikografii*. — M.: Izdatel'skiy Dom YASK.
- Red, Gl.. Karaulov, Yu. N. (2003). *Slovar' Yazık Dostoyevskogo Leksişeskiy Stroy İdiolkta*, (), İstitut Russkogo Yazık im. V.V. Vinogradova, RAN, Moskva.
- Robertson, R. (2001). *The Cambridge to Thomas Mann*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarı, İ. (2015). "Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme", *Doktora Tezi*, Ankara.
- Sel, P. (2020). "Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik", *Doktora Tezi*, Ankara.

- Sharpe, L. (2002). *The Cambridge Companion to Goethe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sırasöğüt, M. (2020). Kutadgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü, *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- Sidney, L. (2001). Landau, *Dictionaries The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Sim, S. (2011). *The Lyotard Dictionary*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Şanlı, C. (2010). *Safahat Sözlüğü*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şenel, M. (2009). “Dolaylamalı Anlatımlarda İstanbul”, *I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyum Bildirileri*, İstanbul.
- Şenödeyici, Ö. (2005). “Türk Dilinde Mecaz-ı Mürsel”, *TDAY Belleten*, Ankara.
- Şenödeyici, Ö. (2015). *Nâili Divanı Sözlüğü*, Kitap&Cafe Serüven Yayınları.
- Şenödeyici, Ö. (2017). Üslûp Araştırmaları Açısından Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük Çalışmaları: Nâilî Örneği, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:3, Issue: 1, Winter.
- Şestakova, L. L. (2011). *Russkaya Avtorskaya Leksikografiya: Teoriya, İstoriya, Sovremennost*, Yazıkı Slavyanskıh Kultur, Moskova.
- Taburoğlu, Ö. (2019). *Tanpınar Sözlüğü (Şahsi Bir Masalın Simgeleri)*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Tanpınar, A. H. (1988). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, M. (2008). *Yunus Emre Divanı İnceleme*, H Yayınları, İstanbul.
- Taylor, J. R. (1995). *Linguistic Categorization*. Oxford: Oxford University Press.
- TDK (1972). *Divanü Lûgat-it Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TDK (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TDK (2012). *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Thomson, P. et al. (eds.) (2007). *The Cambridge Companion to Brecht*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thorndike, E. L. (1921). *Teacher's Word Book*, Teachers College, Columbia University.
- Tieghem, Ph. (1970). *Dictionnaire de Victor Hugo*. Paris. Libr. Larousse.
- Timurtaş, F. K. (1972). *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Eser.
- Todorov, T. (2005). *Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri*, YKY Yayınları, İstanbul.
- Tomaszczyk, B. L. (2007). "Polysemy, prototypes, and radial categories". In: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Ed. Dirk Geeraerts & Hubert Cuyckens. Oxford: Oxford University Press. 139-169.
- Toynbee, P. (1968). *Dante Sözlüğü*, Oxford At The Clarendon Press.
- Tunç, G. (2014). "Kavramsal Metafor Ve Şiirsel Metafor İlişkisi Bağlamında Ahmet Haşim'in 'Merdiven' Adlı Şiiri", *MAE Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.
- Uçar, A. (2009). Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme, *Doktora Tezi*, Ankara.
- Uçar, A. (2009b) "Anlambilimsel Bağlantılılık: Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık ve Eşlidliliğin Ayrımı", *In Essays on Turkish Linguistics*.
- Uzun, N. E. (1988). "Dilbilimi Açısından Atasözü ve Türkiye Türkçesindeki Örnekleri Üzerine Bir Çalışma", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1948). "XI. Yüzyıldan Günümüze Kadar Yazılmış Başlıca Sözlüklerimiz", *Türk Dili Belleten*, Seri: III, Sayı: 12-13.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Vinogradova, V.V. (2000). *Slovar' Yazıkı Puşkina. Tom Pervıy, A-J*, Institut Russkogo Yazıkı im. RAN. Moskva.
- Wagner, L. (1977). *Ernest Hemingway – a Reference Guide*. Boston: G. K. Hall.
- Wortham, S. M. (2010). *The Derrida Dictionary*, Continuum International Publishing Group, New York.

- Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*, Cambridge University Press, New York.
- Yavuzarslan, P. (2001). "Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça-Türkçe Sözlük Üzerine Notlar", *Türkoloji Dergisi*.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Tiyyem Yayıncılık.
- Yeke, B. (2022). "Süheyl ü Nev-Bahâr'ın Sıklık Sözlüğü", *Yüksek Lisans Tezi, Van*.
- Yule, G. (2010). *The Study of Language*, Cambridge University Press, New York.
- Yurdakul, M. E. (1969). *Türk Sazı*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- Zgusta, L. vd. (1971). *Manual of Lexicography*, Den Haag: Mouton.

ÖZET

Batı literatüründe “*author lexicography*” ve “*writer lexicography*” ve Rus sözlükçülük geleneğinde “*pisatel'skaya leksikografiya*” ve “*avtorskaya leksikografiya*” adlandırmalarıyla karşılanan yazar sözlükleri hem dünyada hem de Türkiye’de birçok örneği olan genel sözlük tipolojisinde bir alt tür olarak yer alan sözlük türüdür. Genel sözlük tanımlarından ve uygulamalarından farklı olarak “yazar sözlükleri”yle ilgili birbirinden farklı özellikte uygulama örneklerinin yaygınlaşması bu uygulama alanıyla ilgili teorik çalışmalara da bir ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. İşte bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yazar sözlüklerinin tarihi, amaçları, yöntemleri, makro ve mikro yapısı, tipolojisi gibi konular üzerine Türkiye dışında birçok çalışma yapılmış, teoriler, yöntemler belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye’de de birçok yazar sözlüğü örneği bulunmakla birlikte hem adlandırmayla ilgili birtakım karışıklıkların hem de uygulamada birtakım sorunların olduğu görülmektedir. Türkiye’deki yazar sözlüğü uygulamalarıyla ilgili bu belirsizliğe sebep olarak da yazar sözlüğünü oluşturan bileşenlerin belli bir parametreye sahip olmaması görülmektedir. Bu tez çalışmasında öncelikle Türkiye dışındaki yazar sözlüğüyle ilgili teorik çalışmalar incelenmiş, ardından hem Batı’daki yazar sözlüğü örnekleri hem de Türkiye’deki uygulamalar incelenerek yazar sözlüklerinin mega, makro ve mikro yapıları oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazar Sözlükçülüğü, Yazar Sözlükleri, Yazar Sözlüklerinin Yapısı.

ABSTRACT

Author dictionaries, which called "*author lexicography*" and "*writer lexicography*" in Western literature and "*pisatel'skaya lexicographyya*" and "*avtorskaya lexicography*" in the Russian lexicography tradition, are a type of dictionary that is included as a subgenre in general dictionary typology, which has many examples both in the world and in Turkey. Unlike general dictionary definitions and applications, the spread of application examples with distinctive characteristics related to "author dictionaries" has revealed the fact that there is a need for theoretical studies related to this field of application. To meet this need, many studies have been carried out outside Turkey on topics such as the history, purposes, methods, macro and microstructure, typology of author dictionaries, and theories and methods have been tried to be determined. Although there are many examples of authors' dictionaries in Turkey, it is seen that there are some confusions about naming and some problems in practice. The reason for this uncertainty about the author dictionary practices in Turkey is that the components that make up the author dictionary do not have a certain parameter. In this thesis study, firstly, theoretical studies related to the author dictionary outside Turkey were examined, then both the examples of author dictionaries in the West and the practices in Turkey were examined to create mega, macro and microstructures of author dictionaries.

Key Words: Author Lexicography, Author Dictionaries, Structure of Author Dictionaries.